

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
FILOZOFICKÁ FAKULTA
KATEDRA PSYCHOLOGIE

PRAHA 2008

DIPLOMOVÁ PRÁCE

**SÉMANTICKÝ OBSAH MENTÁLNÍCH REPREZENTACÍ
A INTENCIONÁLNÍCH MENTÁLNÍCH STAVŮ**

**SEMANTIC CONTENT OF MENTAL REPRESENTATIONS
AND INTENTIONAL MENTAL STATES**

Vypracovala: KATEŘINA FIBIGEROVÁ

Vedoucí: Doc. VLADIMÍR KEBZA

Prohlášení: Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně a že jsem uvedla všechny použité prameny a literaturu,

31.7.2008

Filigerová Kateřina

*Vězte, co je opravdové vědění.
Je to poznávání něčeho pro nás důležitého,
provázené bolestí, radostí, očekáváním, robotou
a všemi těmi malými ubíhajícími, živoucími momenty našich životů,
dokud to nevezmeme za své natolik,
že to zakorení ve struktuře našich životů.*

(Thomas Wolfe, 1900-1938)

Poděkování:

*Děkuji panu doc. Vladimíru Kebzovi za jeho odborné vedení a přátelský přístup,
které mě provázely po celou dobu příprav,
a dále bych chtěla poděkovat všem svým blízkým a zejména své rodině
za jejich toleranci a vytrvalou psychickou podporu*

OBSAH

I.	ÚVOD	2
1.	SÉMANTICKÁ POVAHA A FUNKCE MENTÁLNÍCH REPREZENTACÍ A INTENCIONÁLNÍCH MENTÁLNÍCH STAVŮ	6
1.1	SÉMANTICKÁ FUNKCE ZNAKŮ	7
1.1.1	POJMY ZNAK A SÉMANTIKA	7
1.1.2	ZÁKLADNÍ ANALÝZA ZNAKU	9
1.1.3	PROBLEMATICKÉ OKRUHY KONCEPTU ZNAK A ALTERNATIVNÍ NÁVRHY	10
1.1.3.1	KONCEPČNÍ PLURALITA	10
1.1.3.2	KONKURENČNÍ POJEM SYMBOL	11
1.2	INTENCIONÁLNÍ FUNKCE MENTÁLNÍCH STAVŮ	11
1.2.1	POJMY MENTÁLNÍ STAV A INTENCIONALITA	12
1.2.2	ZÁKLADNÍ ANALÝZA INTENCIONÁLNÍCH JEVŮ	14
1.2.3	PROBLEMATICKÉ OKRUHY KONCEPTU INTENCIONALITA ALTERNATIVNÍ NÁVRHY	15
1.2.3.1	PROBLEMATIKA VZTAHU K OBJEKTU	15
1.2.3.2	ROZSAH KATEGORIE INTENCIONÁLNÍCH JEVŮ A DISTINKCE INTENCIONALITY VLASTNÍ A ODVOZENÉ	16
1.3	REPREZENTAČNÍ FUNKCE MENTÁLNÍ REPREZENTACE	17
1.3.1	POJMY MENTÁLNÍ REPREZENTACE A REPREZENTACE	18
1.3.2	ZÁKLADNÍ ANALÝZA MENTÁLNÍ REPREZENTACE	20
1.3.3	PROBLEMATICKÉ OKRUHY KONCEPTU MENTÁLNÍ REPREZENTACE A ALTERNATIVNÍ NÁVRHY	21
1.3.3.1	STRUKTURÁLNÍ VERSUS PROCESUÁLNÍ PŘÍSTUP	21
1.3.3.2	PROBLEMATIKA NE-REPREZENTAČNÍ MYSLI	22
1.4	REPREZENTACE A INTENCIONALITA JAKO SÉMANTICKÉ FUNKCE	24
1.4.1	ANALOGIE MEZI MYSLÍ A JAZYKEM	25
1.4.1.1	„MYSL JAKO JAZYK“ ANEB 1. DIALEKTICKÁ FÁZE	25
1.4.1.2	„JAZYK JAKO MYSL“ ANEB 2. DIALEKTICKÁ FÁZE	28
1.4.2	VZTAH MEZI MENTÁLNÍ REPREZENTACÍ A INTENCIONALITOU	30
1.4.3	MENTÁLNÍ REPREZENTACE JAKO PROSTŘEDNÍ ČLÁNEK MEZI INTENCIONALITOU MYSLI A JAZYKOVOU SÉMANTIKOU	32
2.	SÉMANTICKÁ STRUKTURA MENTÁLNÍCH REPREZENTACÍ A INTENCIONÁLNÍCH MENTÁLNÍCH STAVŮ	37
2.1	DYADICKÉ A TRIADICKÉ KONCEPCE	38
2.1.1	DYADICKÉ MODEL Y JEDNOTLIVÉ A MODEL OBECNÝ	38
2.1.2	TRIADICKÝ MODEL OBECNÝ	39
2.1.3	TRIADICKÝ MODEL ZNAKU	40
2.1.4	TRIADICKÝ MODEL MENTÁLNÍ REPREZENTACE A INTENCIONALITY	42
2.2	MODEL SÉMOTICKÉHO TROJÚHELNÍKU	46
2.2.1	POZADÍ VZNIKU A OBECNÁ CHARAKTERISTIKA SÉMOTICKÉHO TROJÚHELNÍKU	46
2.2.2	JEDNOTLIVÉ MODEL Y SÉMOTICKÉHO TROJÚHELNÍKU ZNAKU	47
2.2.3	ŠIROKÝ A ÚZKÝ OBSAH JAKO DŮSLEDEK VNĚJŠÍ A VNITŘNÍ DETERMINACE OBSAHU MODELOVANÉ SÉMOTICKÝM TROJÚHELNÍKEM	48

2.3	DVOUÚROVŇOVÝ MODEL SÉMANTIKY	50
2.3.1	<i>DENOTAČNÍ SÉMANTIKA A POZADÍ VZNIKU TEORIE DVOUÚROVŇOVÉHO VÝZNAMU</i>	50
2.3.2	<i>BEDEUTUNG A SINN</i>	51
2.3.3	<i>ŠIROKÝ A ÚZKÝ OBSAH JAKO VNĚJŠÍ OBJEKT A ZPŮSOB JEHO VNITŘNÍ DANOSTI</i>	53
2.4	INTENZIONÁLNÍ MODEL DVOUÚROVŇOVÉ SÉMANTIKY	57
2.4.1	<i>EXTENZE A INTENZE</i>	57
2.4.2	<i>ÚZKÝ A ŠIROKÝ OBSAH JAKO FUNKCE Z MOŽNÝCH SVĚTŮ DO EXTENZÍ A JEJÍ HODNOTY</i>	48
2.5	DVOU-INTENZIONÁLNÍ MODEL SÉMANTIKY	65
2.5.1	<i>ZLATÝ TROJÚHELNÍK A POZADÍ VZNIKU TEORIE DVOUÚROVŇOVÉ INTENZE</i>	65
2.5.2	<i>INTENZE FREGOVSKO-CARNAPOVSKÁ A INTENZE KRIPKOVSKÁ</i>	67
2.5.3	<i>ZPOCHYBNĚNÍ INTENZIONÁLNÍ FUNKCE OBSAHU MENTÁLNÍCH REPREZENTACÍ A INTENCIONÁLNÍCH STAVŮ MYSLI</i>	71
2.5.4	<i>ÚZKÝ A ŠIROKÝ OBSAH JAKO FUNKCE Z KONTEXTŮ A MYŠLENEK DO INTENZÍ A JEJÍ HODNOTY</i>	74
2.6	SROVNÁNÍ JEDNOTLIVÝCH SÉMANTICKÝCH MODELŮ	80
2.6.1	<i>DY-OBSAH ZAHRNUJÍCÍ TRI-OBSAH SPOLU S TRI-OBJEKTEM</i>	80
2.6.2	<i>TRI-OBSAH NEMÁ EKVIVALENT</i>	81
2.6.3	<i>TRI-OBJEKT NEMÁ EKVIVALENT</i>	82
2.6.4	<i>TRI-NÁSTROJ NEMÁ EKVIVALENT</i>	83
2.6.5	<i>DY-OBSAH ZAHRNUJÍCÍ TRI-OBSAH SPOLU S TRI-NÁSTROJEM</i>	84
3.	ONTOLOGICKO-GNOSEOLOGICKÉ CHARAKTERISTIKY SÉMANTICKÉHO OBSAHU MENTÁLNÍCH REPREZENTACÍ A INTENCIONÁLNÍCH MENTÁLNÍCH STAVŮ	86
3.1	RELEVANTNÍ ONTOLOGICKO-GNOZEOLOGICKÝ RÁMEC PRO STUDIUM OBSAHU MYSLI	86
3.1.1	<i>ZÁKLADNÍ ONTOLOGICKÉ A GNOSEOLOGICKÉ POJMY</i>	87
3.1.2	<i>ONTOLOGICKÁ VÝCHODISKA TĚTO PRÁCE</i>	88
3.2	TŘI ONTOLOGICKÉ VARIANTY OBSAHU	91
3.2.1	<i>OBSAH JAKO FYZICKÁ ENTITA</i>	91
3.2.2	<i>OBSAH JAKO MENTÁLNÍ ENTITA</i>	93
3.2.3	<i>OBSAH JAKO IDEÁLNÍ ENTITA</i>	95
3.3	FUNKCIONALISTICKÁ KONCEPCE OBSAHU	97
3.3.1	<i>FUNKCIONALISMUS NAMÍSTO ONTOLOGIE</i>	97
3.3.2	<i>VYÚSTĚNÍ ONTOLOGICKÉHO A SÉMANTICKÉHO PROBLÉMU MYSLI: ÚZKÝ OBSAH JAKO KAUZÁLNÍ ROLE</i>	98
III.	ZÁVĚR	102
IV.	BIBLIOGRAFIE	104
	SHRNUTÍ/SUMMARY	110

I. ÚVOD

*K místu, jež stojí za to dosáhnout,
nevede žádná zkratka.
(Beverly Sillssová, *1929)*

Předkládaná diplomová práce se skrze své téma „sémantický obsah mentální reprezentace a intencionálních stavů mysli“ pokouší vytvořit a nabídnout prostor k setkání a propojení dvou velkých samostatných témat, jimiž jsou mysl a sémantika. Jejím záměrem je představit a nahlédnout mysl z perspektivy v české psychologii poněkud netradiční – z perspektivy, v níž se odhalí a vyjeví výrazné sémantické charakteristiky mysli, tedy vlastnosti tradičně připisované sémioticky chápaným znakům, jejichž prototypem jsou výrazy přirozených jazyků.

Pokusme se vstoupit do tématu úvahou nad samotným principiálním východiskem psychologické vědy a to, co je zdánlivě zcela samozřejmé, zkusme nahlédnout v otázkách, jako by to bylo poprvé, co se s takovými myšlenkami setkáváme...

***

Pokud psychologie uznává existenci vnitřního mentálního světa jakožto charakteristiky každého lidského jedince a ustavuje jej jako předmět svého zájmu, pak se v první řadě přirozeně zajímá o to, co v tomto světě vlastně vůbec je. Klade si otázky spojené s vnitřní náplní čili s obsahem přepokládaného „subjektivního psychologického prostoru“. *Čím je tedy utvářena a naplňována naše mysl?*

Ve své klasické odpovědi psychologie evokuje především vnitřní prožitky a individuální zkušenosti existující v mysli v podobě vjemů, představ, myšlenek, vzpomínek, emocí, záměrů atd., přičemž pro každý z těchto mentálních fenoménů nabízí specifické definice, podrobné klasifikace, propracované popisy a výklady. My se však vydáme jinou cestou. Nebudeme se pít po specifikách jednotlivých mentálních jevů, ale naopak chceme poukázat na to, co je jim společné, na vlastnost, která je všechny určitým způsobem zastřešuje. Jednu z možných odpovědí proto nabízejí kognitivně orientované vědecké disciplíny a přístupy směřující k popisu tzv. *architektury (lidské) mysli* (Carruthers, 2006). Myšlenka vysvětlovat určitý systém prostřednictvím analogie se strukturou architektonické stavby je velmi rozšířený trend v současné vědě vůbec. Její historie sahá přinejmenším do první poloviny 20. století, kdy ji například D. Hilbert aplikoval na vysvětlení pojmového systému matematické teorie (Ubaldo, 2006).

V souladu s konceptem architektury jsou psychické jevy chápány jako prvky, komponenty, složky či, chcete-li, stavební kameny mentálního světa – v metaforickém smyslu a v analogii ke stavebním kamenům světa materiálních konstrukcí. Nicméně je tu jeden zásadní rozdíl, na který poukázali už středověcí myslitelé a jehož pozdější reflexe v 19. století spustila novou vlnu dodnes neutuchajícího zájmu vědy a filozofie (Brentano, 1995; Husserl, 1962; Husserl, Twardowski, 1998; Dennett, 2004; Dennett, Haugeland, 1987; Searle, 1999). Předpokládá se, že oproti většině materiálních elementů nevykazují (přinejmenším většinově) elementy mysli pouze vlastnosti a funkce vyplývající z jejich konkrétní pozice ve struktuře, jejíž jsou součástí, a z relací vůči ostatním prvkům uvnitř této struktury, ale navíc mají také vlastnosti a funkce, které odrážejí schopnost rámeč své vlastní struktury přesáhnout a vztáhnout se k něčemu, co už její součástí není. Zatímco konstituční prvky většiny matérie nesou informace pouze o sobě samých, komponenty psychiky jsou s to jak podat informace o sobě samých, tak zprostředkovávat informace o něčem jiném, než jsou ony samy. A tato jejich druhá schopnost se dokonce jeví jako zásadnější. Pro vysvětlení si dovolueme přistoupit k názornějšímu způsobu výkladu.

Dům, v němž bydlíme, má nějaký tvar, určitou velikost, barvu, své umístění oproti jiným domům atd., ale to je stále jen výčet informací o tomto domě a o ničem jiném. Když si ale zkusíme náš dům třeba představit, situace se mění. Mentální obraz čili vizuální

představa poskytuje sice také informace o svých vlastních kvalitách, neboť ji můžeme popsat adjektivy jako zraková, zřetelná či rozmazaná, živá či vyprchávací, avšak současně s tím, a to nás zajímá především, zároveň zprostředkovává kvality našeho domu tak, jak je „vidíme“. Dům a představa domu jsou přirozeně dvě různé a nezaměnitelné věci a vlastnosti jedné rozhodně nejsou vlastnostmi druhé. Ostatně je zřejmé, že popsat mentální představu jako něco hranatého, vysokého, bílého a stojícího na rohu ulice by byl nesmysl. Představa sice nesdílí vlastnosti domu, nicméně je dokáže vyvolat a zprostředkovat – tím, že je právě představou hranatého, vysokého, bílého domu stojícího na rohu ulice a ničeho jiného. A v tom spočívá zásadní úloha odedávna klasicky připisovaná nejen mentálním představám, ale myslí vůbec.

Každá představa je vždy *představou něčeho*, každá myšlenka je vždy *myšlenkou o něčem*, každá vzpomínka je vždy *vzpomínkou na něco*, každá emoce se vždy *týká něčeho* a každý záměr je vždy *záměrem k něčemu*. Tyto mentální komponenty samy nejsou cílem, na který by se mentální aktivita zaměřovala, ale teprve *prostředkem* k uchopení cíle – jsou to tzv. **mentální reprezentace** či tzv. **intencionální mentální stavy** (Lagerlund, 2004; Jacob, 2003; Proust, 2003a,c). Cílem je až to, co k čemu tyto jevy odkazují, co zprostředkovávají a co tak svým způsobem vlastně obsahují – totiž **obsah mentálních reprezentací** a **obsah intencionálních stavů mysli** (Brown, 2007, 1993; Pitt, 2008; Fodor, 1996; Dennett, 2004; Dennett, Haugeland, 1987; Searle, 1999; Brentano, 1995; Husserl, 1962; Husserl, Twardowski, 1998). A právě k tomuto *obsahu* směřujeme veškerou naši pozornost a činíme jej předmětem této diplomové práce. Nyní můžeme přistoupit ke konkretizaci a usměrnění naší, stále jen úvodní, úvahy a položit následující otázku. *Co to tedy jsou obsahy mentálních reprezentací a obsahy intencionálních mentálních stavů a jakým způsobem uchopit a vysvětlit vztah mezi nimi na straně jedné a samotnými mentálními reprezentacemi a intencionálními stavy mysli na straně druhé?*

Schopnost mysli vztahovat se určitým specifickým způsobem k různým věcem a tyto věci zároveň do sebe jaksi pojímat bývá vysvětlována primárně pomocí psychologicko-filozofických teoretických konstruktů reprezentace a intencionalita (Pacherie, 1993; Sedláková, 2004). Jak zjistíme, tyto pojmy rozhodně není snadné vysvětlit, a v pokusech o to se velmi často a nápadně objevují výpůjčky z odborné sémantické terminologie a odkazy na různé sémantické koncepce. Zdá se, že se sémantika, a zejména logická sémantika, stala velmi užitečným nástrojem i zdrojem usnadňujícím objasnění těchto obtížně proniknutelných konceptů (Sedláková, 2004). Studijním předmětem této vědy je totiž právě (zde zatím jen implicitně naznačená) menšina materiálního světa, která vykazuje obdobnou vlastnost, jaká je přisuzována mysli – být nositelem dvojí informace: o sobě a o něčem dalším. Ve výsledku vše nasvědčuje tomu, že vztah mezi intencionálním mentálním stavem a jeho obsahem, stejně jako vztah mezi mentální reprezentací a jejím obsahem, je dost dobře možné **modelovat na příkladu sémantického vztahu mezi znakem** (například jazykovým výrazem) **a jeho významem** (Fodor, 1996, 1978; Chalmers, 2003, 2002; Husserl, 1962; Courtine, 2003; Brisart 2003; Le Ny, 2005; Pacherie 1993; Fortis, 2003; Engel, 2003; Pitt, 2008; Aydede, 2004). Právě reflexe této analogie konečným způsobem ovlivnila zaměření naší diplomové práce. Rozhodli jsme se nechat se inspirovat poznatky teoretické sémantiky, uvážlivě vybrané sémantické ideje přenést vhodným způsobem na půdu teoretické psychologie, zde je následně aplikovat na naše konkrétní téma. Chtěli bychom naše původně psychologické téma podrobně rozpracovat v této nové a komplexnější psycho-sémantické perspektivě a přitom průběžně reflektovat její přínosy i úskalí. Dospíváme tak konečně k definitivnímu vymezení oblasti našeho zájmu. *Co je tedy sémantický obsah mentálních reprezentací a intencionálních stavů mysli?*

***

Zásadní otázka tedy byla položena. V tuto chvíli je namístě představit konkrétní způsob a postup, jakým bude hledání odpovědi koncipováno. Inspirace znakovou sémantikou znamená vydat se cestou předpokládání, hledání a využívání možných

podobností, analogií a paralel mezi mentální reprezentací a intencionalitou na straně jedné a sémantickým znakem na straně druhé. Nicméně je třeba okruh relevantních oblastí, kde by bylo možné podobnosti očekávat, nějakým způsobem vymezit. Při jejich identifikaci jsme se řídili tím, které otázky bývají (a bývaly) pokládány v souvislosti s oběma jevy a které zároveň vyvolávají (a vyvolávaly) největší ohlas a jsou (i byly) předmětem těch nejživějších diskusí (Putnam, 1996; Fodor, 1996; Jacob, 2004; Pacherie, 1993; Chalmers, 2003; Brentano, 1995; Husserl, 1962; Husserl, Twardowski, 1998). Nakonec jsme vybrali následující tři, přičemž každá z nich evokuje jiný aspekt předpokládané analogie.

1) *Co pro mentální reprezentace a intencionální mentální stavy vůbec znamená mít obsah?*

2) *Jakou pozici tento obsah zaujímá v reprezentační a intencionální struktuře mysli a jak je on sám vnitřně strukturován?*

3) *Co to vůbec reprezentační a intencionální obsah je a v jakých kategoriích jej lze chápat?*

Tyto tři otázky již nastiňují konkrétní formální organizaci a obsahovou náplň této diplomové práce.

První a spíše úvodní část práce se bude zabývat ***analogiemi v oblasti odkazovací funkce, kterou koncepty znak, mentální reprezentace a intencionalita implikují.***

Druhý, úzce specializovaný a stěžejní oddíl bude zaměřen na ***souvislosti a paralely ve strukturální rovině těchto tří konceptů s důrazem na jejich obsahové komponenty.***

Nakonec třetí a povahou spíše zpětně reflektující oddíl bude sledovat ***podobnosti reprezentačních, intencionálních a sémantických obsahových komponent z hlediska ontologicko-gnozeologických charakteristik.***

***

Povaha zvoleného tématu klade na způsob studia a zpracování tématu nemalé požadavky. V první řadě nás vede k závazkům vyplývajícím z jeho vysoce abstraktní a obecné povahy. Sledovaným záměrem je zpracovat a nabídnout kritický přehled hlavních aktuálních i historických psycho-sémanticky orientovaných pohledů na problematiku reprezentačního a intencionálního obsahu mysli. Vzhledem k tomuto zaměření koncipujeme diplomovou práci jako čistě *teoretickou studii* s předpokladem, že v blízké budoucnosti z ní budou moci čerpat a na ni navazovat již studie empirické.

Další závazek souvisí se skutečností, že zvolené téma je velmi komplexní a není možné jej popsat a vysvětlit čistě v rámci psychologie. Proto bude nezbytné odklonit se od jednooborové perspektivy směrem k *interdisciplinárnímu pohledu*. Mezioborový přístup upozaduje studium partikulárních témat jednotlivých věd ve prospěch komplexních témat, překračujících hranice jednotlivých oborů. Ostré hranice mezi dílčími vědami se stírají a jednotlivé obory se soustřeďují kolem centrálních témat; každý z jiné perspektivy, avšak společně. Ačkoliv mívá vzájemná konfrontace někdy hladší, jindy obtížnější průběh a hledání shody v meta-teoretických východiscích (např.: ontologická problematika, problém tělo-mysl), terminologii (např.: reprezentace, znak, pojem, význam) či metodologii provázejí živé debaty a kompetice, je zřejmé, že dialog a spolupráce otevírají cestu k mnohem ucelenějšímu, dokonalejšímu a adekvátnějšímu poznání.

V našem případě se bude jednat o propojení tří relevantních vědních oblastí: psychologie, filozofie a sémantiky (Pexidr, 2000; Sedláková, 2004). Na prvním místě stojí samozřejmě *psychologie*, a to zejména *kognitivní*, která mentální reprezentaci a intencionalitu charakterizuje v souvislostech s poznávací aktivitou jedince, a dále *folková*, která poukazuje na hlubokou a přirozenou zakořeněnost těchto konceptů v lidské vědomí, v praktickém životě a subjektivním prožívání. Další je *sémantika*, která se stává zdrojem oné originální perspektivy, kterou bychom chtěli při pohledu na mysl a základní psychologické koncepty uplatnit. Zajímá nás především využitelnost samotného sémantického konceptu znak a pak celá řada *logicky a lingvisticky* orientovaných teorií znakového významu. Konečně třetí relevantní oblastí je *filozofie*, která celé naše téma

zastřešuje. Reprezentace i intencionalita jsou v podstatě filozofické termíny a jejich souvislost s otázkami poznání a bytí spadá jednoznačně do kompetence *ontologie a gnozeologie*. A téma vztahu mysli a jazyka, vztahu mentálních obsahů a jazykových významů, které prostupuje celou naší prací, je zase doménou filozofie *analytické*.

Snaha o propojení všech těchto přístupů klade vysoké nároky na práci s jednotlivými zdroji. Ostatně samotné redakci konečné verze této práce předcházelo mnoho dlouhých měsíců příprav zahrnujících četbu, studium, doplňkové kurzy, konzultace, hrubé náčrty a opakované přepracovávání jednotlivých pracovních verzí. V první fázi bylo nutné *překročit bezpečný rámec psychologie a proniknout do ne-psychologických disciplín*. Stalo se nezbytností seznámit se s jejich stěžejními teoriemi, osvojit si jejich základní terminologie, proniknout do způsobů jejich uvažování a plně respektovat jejich různé vědecko-filozofické výchozí předpoklady.

Zatímco první fáze příprav vyžadovala především analyticko-syntetický přístup a určité „ponoření se“ do jednotlivých přístupů, druhá fáze se nesla v duchu globálního náhledu a kritické reflexe. Záměrem zde bylo zorientovat se v bohaté a různorodé spleti jednotlivých koncepcí, přístupů a teorií, k čemuž bylo zapotřebí *postoupit od studia jednotlivých přístupů k jejich uchopení v souvislostech* a k jejich komparaci. Přitom bylo zapotřebí naučit se pracovat s mnohostí, najít způsob jak plynule přecházet z jednoho do druhého a z druhého do třetího, aniž by hrozilo riziko neadekvátní záměny či fúze jejich identit.

Třetí a poslední přípravná fáze směřovala k samotnému způsobu využití, zpracování a prezentace výsledků celého studia, pozorování, porovnávání a kritického reflektování. V diplomové práci jsme usilovali *nejen o to předložit kvalitní, zasvěcené a české zpracování zvolené problematiky, ale také o to, aby bylo podané novým, originálním a oslovujícím způsobem*. Posoudit, zda a do jaké míry se nám tento záměr podařilo naplnit, je již plně v kompetenci čtenáře...

Vysvětlivky k typu písma, organizaci textu a práci se zdroji:

Zdůraznění

Důležitý pojem

Výraz v cizím jazyce

[...] - vsunutá poznámka autorky této diplomové práce

Pozn. pod čarou – text v původní jazykové verzi, který je doplněn u všech doslovných citací cizojazyčných zdrojů (angličtina nebo francouzština); text v poznámce může být v některých případech (za účelem nastínění kontextu) mírně obsáhlejší než text přeložený.

Velká část použitých cizojazyčných zdrojů je u nás v tištěné formě nedostupná. Proto intenzivně pracujeme se zdroji elektronickými. Jelikož texty v elektronických zdrojích většinou postrádají číslování stran, nebylo možné u mnoha doslovných citací uvést jejich přesné umístění ve zdrojovém textu. Nicméně v případě zájmu o nahlédnutí do originálního zdroje je vždy k dispozici přesná internetová adresa (v bibliografii) a následně je možné najít příslušnou pasáž zadáním do vyhledavače části originálního textu citace (uvedeného, jak bylo vysvětleno výše, v poznámce pod čarou)

1. SÉMANTICKÁ POVAHA A FUNKCE **MENTÁLNÍCH REPREZENTACÍ** **A INTENCIONÁLNÍCH MENTÁLNÍCH STAVŮ**

V prvním oddílu se pokusíme osvětlit a rozklíčovat, *co to vůbec znamená, když říkáme, že mentální reprezentace a intencionální mentální stavy mají nějaký obsah*. Náš první úkol bude spočívat v seznámení se s příslušnými základními a nosnými koncepty, které s tímto záměrem relevantně souvisejí a které společně vytyčují myšlenkový rámec této práce. Jedná se především o pojmy *reprezentace a mentální reprezentace, intencionalita a mentální stav, sémantika a znak*. Jak uvádí M. Sedláková, znak v sémantickém smyslu, mentální reprezentace a intencionalita bývají obecně považovány za tři základní a klíčové pojmy tvořící osnovu kognitivně psychologické terminologie (Sedláková, 2004). Nášim druhým úkolem bude *poukázat na jejich vzájemné souvislosti a podobnosti v jednotlivých vlastnostech, projezech, schopnostech, vztazích a funkcích, a ukotvit tak předpoklad, že mysl je nahlédnutelná jako znak se všemi příslušnými sémantickými vlastnostmi a funkcemi*.

Při definování jednotlivých konceptů se ovšem musíme vyrovnat s několika překážkami. První spočívá v časté nepřítomnosti jednoznačné definice. Různorodost oborů a přístupů, které se těmito koncepty zabývají, se totiž odráží i v různorodosti jejich chápání a vymezení. Ačkoliv krátký etymologický rozbor pomůže odhalit původní význam jednotlivých termínů, datovaný mnohdy do období středověku až starověku, v průběhu dlouhých staletí a v důsledku vývoje filozofie i vědy se tento původní význam vyvíjel, upravoval a měnil až do své dnešní rozmanité podoby. Všechny pojmy mají vesměs interdisciplinární využití, ale přesto lze poměrně dobře identifikovat jejich, řekněme, „domovskou“ disciplínu. *Intencionalita* je doma hlavně ve filozofii a posléze i v psychologii; pro *reprezentaci* platí totéž s tím, že navíc spadá i do sémantiky; pro *mentální stavy* je domovem analytická filozofie, teorie mysli a folková psychologie; pro *mentální reprezentaci* je to filozofie, kognitivní psychologie a také sémiotika; dále pro *znak* obecně je to jazykověda a sémiotika; a konečně *sémantická funkce* znaku je primárním předmětem sémantiky, ale rovněž je studována analytickou filozofií a filozofií jazyka (Sedláková, 2004; Pexidr, 2000).

Druhou komplikací představuje fakt, že se ve všech případech jedná o složité vědecké konstrukty, které je obtížné uchopit nějak jednoznačně a zároveň v plném rozsahu. Čím obecnější definici autor nabídne, tím hrozí větší bezobsažnost. Naopak čím konkrétněji se snaží definici formulovat, tím roste riziko nepatřičné redukce. A někdy, jak tomu podle M. Sedlákové bývá často například v případě pojmu mentální reprezentace, explicitní definice chybí úplně, jako kdyby autor tiše předpokládal dostatečnou všeobecnou povědomost o tom, co daný pojem znamená (Sedláková, 2004).

Třetí zásadní komplikací je skutečnost, že se definice těchto pojmů často opírají jedna o druhou nebo o další, rovněž obtížně vymežitelné pojmy. Tím je dále rozšiřován prostor k nárůstu nepřesností a ke zmnožování interpretací zdánlivě totožných konceptů.

A ještě několik slov k organizaci textu tohoto oddílu. V rámci prvních tří kapitol postupně probereme všech šest výše uvedených pojmů, přičemž každá kapitola bude věnována jedné pojmové dvojici. Čtvrtá kapitola pak otevře prostor pro demonstraci analogických vztahů mezi těmito třemi dvojicemi a možností jejich vzájemného propojení

a sloučení do jedné komplexní koncepce – té, v jejímž rámci se bude naše studium sémantického obsahu mentální reprezentace a intencionálních stavů mysli odvíjet.

1.2 SÉMANTICKÁ FUNKCE ZNAKŮ

Každá lidská kultura stojí na vytváření a užívání znaků. Jak říká E. Cassirer, člověk je člověkem právě pro svou schopnost vytvářet symboly – člověk je *animal symbolicum* (Cassirer, 1977). Schopnost rozumět znakům je základním předpokladem a významným rysem jak fungování lidského jedince ve společnosti, tak fungování lidské společnosti vůbec. Znak nás obklopuje všude a neustále, prostupuje celý lidský svět. Prostřednictvím nich se orientujeme ve svém prostředí, poznáváme náš vnější i vnitřní svět, uchováváme informace, komunikujeme, působíme na živé i neživé a tvoříme. Pojem znak pokrývá velmi různorodou směs. Hovoří se spíše o celých znakových systémech než o jednotlivých znacích, protože znak většinou nefunguje osamoceně: přirozené jazyky, systém dopravních značek, periodická tabulka prvků, karty, tanec, rituály a mnoho dalšího (Černý, Holeš, 2004).

Znak plní celou řadu funkcí (Sedláková, 2004; Tondl, 2006; Doubravová, 2002). Zcela zásadní význam má funkce komunikační, kdy znak používáme jako nástroje nezměrných možností kontaktu s dalšími jedinci i se světem jako takovým. Neméně význam připadá funkci fixační, kdy máme namysli to, že znak slouží jako konkrétní materiální nástroje k zachycení a uchování jinak nemateriálních a abstraktních idejí, představ, konceptů či myšlenek. Další a stejně důležitou je funkce poznávací, kterou chápeme tak, že člověk, případně lidstvo, velkou měrou získává, vytváří a předává své poznatky a zkušenosti o světě právě prostřednictvím znaků. Ve výčtu dalších a dalších funkcí bychom mohli pokračovat, my však uvedeme už jen jednu další znakovou funkci, zato však právě tu, která vystihuje samotnou podstatu znaku jako takového a která je středem zájmu celé této práce. Tato kapitola bude tak věnována úvodu k funkci odkazovací či sémantické.

1.2.1 POJMY ZNAK A SÉMANTIKA

Způsobů a cest jakými studovat znak se nabízí více. Lingvistika studuje přirozený jazyk obecně, fonologie se zaměřuje na studium určitého jazyka, informatika nebo logika pracují s umělými jazyky, v uměnovědních oborech můžeme studovat symboliku různých forem uměleckého zobrazení, religionistika přináší znalosti o náboženských symbolech atd. To jsou však jen konkrétní specializace na určitý výsek z množiny toho, co vše lze považovat za znak. Znak v obecném smyslu si za svůj studijní předmět zvolil obor *sémiotika* (Černý, Holeš, 2004) Její historické zkoumání nás zavádí až do období starověkých filozofií Platóna, Aristotela, Epikura, Augustina nebo stoiků; dále nás provází středověkým sporem o univerzálie, charakterizovaným střetem realismu a nominalismu, ale také zrodem konceptualismu; a konečně nás přivádí do novověku, kde se seznamujeme s tzv. sémiotikou J. Locka neboli jedním ze tří druhů vědních disciplín zkoumajících samotné prostředky zkoumání, dále s denotací a konotací J. S. Milla, s logickou sémantikou G. F. L. Frega, také s dyadickou sémantikou F. de Saussura a L. Hjemsleva a triadickou sémantikou Ch. S. Peirce, Ch. K. Ogdena a I. A. Richardse a rovněž s vnitřním modelem sémiotiky podle Ch. W. Morrisse (Doubravová, 2002).

Moderní sémiotiku jako obor lze vymezit dvojím způsobem: 1) zvnějšku - vůči jiným oborům je to nauka o znacích v širokém smyslu slova; 2) zevnitř ji pak lze popsat jako komplex několika disciplín, z nichž každá studuje jiný, avšak obecný aspekt znaků. V souladu s dnes klasickým a užívaným Morrisovým pojetím jde o syntax neboli studium vztahů mezi znaky navzájem, pragmatiku neboli studium vztahů mezi znaky a jejich uživateli a sémantiku neboli studium vztahů mezi znaky a jejich významy (Tondl, 2006).

Vzhledem k tomu, že tato práce je věnována sémantickým charakteristikám mentálních jevů, je přirozené, že naše pozornost bude od této chvíle patřit už jen *sémantice*.

V souvislosti s vlivy blízkých vědních oborů, jakými jsou logika, lingvistika, psychologie, filozofie poznání, se sémantika větví do jednotlivých proudů a přístupů. Rozlišujeme sémantiku logickou, lingvistickou, psychologickou, kognitivní (Rastier, 2003a). Na rozdíl od sémantiky obecné pracuje logická sémantika pouze s jazykovou formou znaku: s přirozenými, ale zejména umělými jazyky. Studuje znaky v souvislosti s abstraktními entitami jako pojmy, soudy, výroky. Mezi její příspěvky sémiotice můžeme zařadit výpočetní teorii, formální přístup nebo antisubjektivismus. Lingvistická sémantika se soustředí na jazyky přirozené. Neopomíná pragmatickou stránku znaku, a tudíž ani roli uživatele jazyka – subjektu. Psychologická sémantika neboli psychosémantika studuje a vysvětluje znaky ve vztahu k mentálním reprezentacím a mentálním operacím subjektu. Přinesla např. poznatky o porozumění různým lingvistickým strukturám nebo o sémantických sítích. Konečně kognitivní sémantika, blízká psychosémantice, se zabývá znaky ve vztahu k filozofickým otázkám poznání, vědomí, zkušenosti.

Varieta vědních disciplín, přístupů a škol, které se studiem znaku zabývají, se projevuje v historické i soudobé barvitosti a rozmanitosti teoretických koncepcí znaku, čímž pochopitelně definování tohoto termínu znesnadňuje. Uvedeme proto na úvod jen několik ilustrujících definic, které představují jen zlomek všech možných vymezení. Některé jsou zcvrubné, jiné detailní. Některé hovoří jednoduchým jazykem, jiné jsou proloženy odbornými termíny. Některé přihlížejí k úloze subjektů či skupin subjektů, jiné zmiňují navíc ontologické charakteristiky znaku a další mají zase jiná specifika.

Podle U. Eca panuje obecná shoda v tom, že *znak* lze definovat jako *něco, co zastupuje jiného*, a univerzalitu tohoto vymezení ještě podtrhuje formulací „*aliquid, který stat pro aliquo*“ (Eco, 1993, s. 63)¹. V témže smyslu chápe J. Doubravová znak jako každou skutečnost, která něco reprezentuje (Doubravová 2002). A v podobném duchu vyznívá i vymezení znaku K. Pexidrem: „jakýkoli předmět, děj či jev (hmotný či nehmotný) schopný poskytnout informaci ještě o něčem dalším mimo sebe“ (Pexidr, 2000, s. 113). B. Palek píše, že „znak je něco, co zastupuje něco jiného vzhledem ke společné dispozici sdílené mluvčím i adresátem“ (Palek, 1989, s. 16). J. Černý a J. Holeš vycházejí z následující definice: „Znak (*signum, signans*) je něco, za čím se skrývá něco jiného (*signatum, referent, věc*), a existuje někdo, kdo si takový vztah uvědomuje“ (Černý, Holeš, 2004, s. 16). M. Sedláková uvádí, že „znak je materiální jev, který vzhledem k obecné dispozici subjektu (indiv. nebo spol.) něco jiného než sám sebe zastupuje, něco jiného, než je sám, označuje, na něco jiného než na sebe sama odkazuje. Zastupováním, označováním, odkazováním nabývá tato smyslově vnímatelná částice význam“ (Sedláková, 2004, s. 106). Asi nejkompaktnější popis znaku obsahuje definice Chandlera, citovaná T. Urbánkem, která říká, že znak je „význam nesoucí jednotka ‚zastupující‘ něco jiného než sebe sama, ... která se stává znakem pouze tehdy, když do ní uživatelé znaku vloží význam na základě odkazu k uznanému kódu“ (Chandler, 2002, s. 241 via Urbánek, 2003, s. 14).

Smyslem, podstatou a funkcí znaku je ta jeho vlastnost, která způsobuje, že v něm nevidíme jen to, co je zřejmé z jeho (materiální) realizace, ale navíc a především nám podává zprávu i o něčem dalším. A přitom se ono další ani nemusí nalézat v našem aktuálním časoprostorovém rámci (mimo teď a tady) a stejně tak nemusí mít samo o sobě ani materiální realizaci (abstrakta, obecniny). *Sémantická funkce* znaku tak vlastně spočívá v tom, že *znak funguje jako zástupný nástroj určený k označování a zachycování toho, co pak (intuitivně) nazýváme jeho významem*.

---

¹ „Tout le monde s'accorde pour définir génériquement un signe comme l'*aliquid* qui *stat pro aliquo*.“

Z uvedeného pak vyplývá, že porozumět znakům vyžaduje 1) schopnost vůbec chápat něco jako znak, chápat sémantickou podstatu znaku spočívající v jeho *odkazovací funkci* neboli vidět ve znaku něco, co stojí v roli nástroje určeného ke zprostředkování něčeho jiného, a 2) znalost *významu* toho kterého znaku, tedy znát, čeho je znakem, co označuje (Doubravová, 2002). Jsme-li začátečníky v cizím jazyce, často se dostáváme do dvou problematických situací: 1) do problému s přiřazováním znaků cizího jazyka jednotlivým myšleným objektům a obsahům a 2) do problému s přiřazováním myšlených objektů a obsahů jednotlivým znakům. Když chceme o něčem konkrétním hovořit, často nám chybí adekvátní výrazy, kterými bychom v daném jazyce mohli vyjádřit obsah myšlenky nebo označit zamýšlený předmět. Chybí nám tedy znakové nástroje neboli samotné znaky. A když narazíme na nějaké neznámé slovo, tak nevíme, co znamená, k jakému objektu jej přiřadit, jaký nese obsah. Neznáme tedy příslušné znakové obsahy čili významy.

1.2.2 ZÁKLADNÍ ANALÝZA ZNAKU

Při analýze znaku budeme vycházet z U. Eccem citované představy R. Jakobsona, že „každý znak je odkazovacím vztahem“ (Jakobson, 1975, s. 16 via Eco, 1994, s. 936)². Skutečnost, že znak se vztahuje k něčemu dalšímu, lze při prvním náhledu popsat jako jistý druh odkazování prvního k druhému, anebo, z opačného konce, jako jistý druh zastoupení, označení či vyjádření druhého pomocí prvního. Už ve scholastice byl znak chápán ve smyslu, že „něco zastupuje něco jiného“, přičemž v roli podmětu této propozice stálo tzv. *signans* neboli *označující* a v roli předmětu tzv. *signatum* čili *označované* (Eco, 1994, s. 936). V obecné základní rovině lze říci, že tato terminologie v podstatě odpovídá tomu, co bychom dnes pravděpodobně nazvali *znakem* či *znakovým nástrojem* a jeho *významem*.

Při analýze znaku bychom tedy měli pozornost zaměřit na ***znak jakožto nástroj odkazování***, na ***význam představující předmět či obsah odkazování*** a konečně na samotný ***vztah odkazování znaku k významu***.

Co se tedy týče znakového nástroje, U. Eco jej chápe jako konkrétní výraz, případně třídu či typ možných konkrétních výrazů, a popisuje je jako fyzické entity, vytvořené člověkem a schopné vyjadřovat něco jiného (Eco, 1993). Nástroje jsou přístupné různým klasifikacím. Základem je typologie Ch. S. Peirce rozlišující 1) *symboly*, 2) *indexy* a 3) *ikony* (Peirce, 1972). J. Černý a J. Holeš nabízejí detailnější klasifikaci zahrnující jazykové znaky (slova, věty), ikony (obrazy, diagramy, metafora), indexy (stopy v písku, zájmené výrazy), symboly (kříž nebo srdce, chemické značky prvků, břišní tanec), symptomy (zrychlený tep a dech při běhu, zvýšená teplota při nemoci), signály (pískot čajové konvice, zvuk kostelních zvonů), značky (dopravní značky, firemní značky), odznaky (uniformy, vyznamenání, erby), znamení (pověry, předpovědi, horoskopy) (Černý, Holeš, 2004).

Co se týče termínu význam, je nutno upozornit, že není a nebude jednoduché jej plně vymezit. Jedná se o velmi vágní sémiotický koncept, což vede ke snahám připodobnit jej k některým jiným, ne-sémiotickým konceptům, které jsou však rovněž problematické. Význam tak bývá vysvětlován různými logickými, psychologickými a filozofickými termíny jako reálný objekt, mentální obsah, pojem, propozice, idea, myšlenka, představa či obsah podle aktuálních ontologických a metafyzických předpokladů a záměrů – je-li chápán jako spíše objektivní či subjektivní, materiální či abstraktní atp. Kromě toho je význam také výraz velmi obecný a mnohoznačný, zastřešující nejrůznější specifické typy významu, jakými jsou kupříkladu dle výčtu U. Eca smysl, obsah, označované, denotace, konotace, intenze, extenze, signifikace, reference, Sinn, Bedeutung (Eco, 1993). U jazykových významů zase záleží na typu a komplexnosti výrazu. Rozlišujeme např. věty, jejichž významem jsou tzv. *pravdivostní hodnoty* (o větě můžeme říci, zda vyjadřuje

² „tout signe est une relation de renvoi“

a vlastně označuje pravdu či nepravdu), dále predikáty, za jejichž význam jsou považovány celé *třídy objektů*, a nebo jména, u kterých může být zase významem jen *jediný konkrétní objekt*. Na tomto místě bychom však přesto chtěli volbu termínu význam pro tuto práci obhájit. Právě jeho neurčitost a všeobecnost nám totiž poskytuje také určitou výhodu – dokáže v sobě pojmut všechny výkladové a koncepční nuance, jejichž výklad by byl v prvním oddílu předčasný, a nést je až do momentu, kdy se na ně naše pozornost bude moci zaměřit plně, k čemuž dojde v oddílu druhém a třetím.

A konečně se podívejme na samotný vztah pojící znak s jeho významem. Jak jsme právě viděli, význam může být koncipován i nazýván různě. U. Eco poukazuje na to, že *odkazovaným* může být konkrétní individuum i abstraktní koncept, stav materiálních věcí i vnitřní subjektivní přesvědčení (Eco, 1993). A L. Tondl obdobným způsobem rozlišuje čtyři různé koncepce a názvy *odkazovacího vztahu* a důsledně upozorňuje na významové nuance, kterými jsou tyto různé termíny nasyceny a které determinují kontexty, v rámci nichž jsou použitelné. Znak může *zastupovat* nějaký jiný znak, *označovat* nějaký objekt, *značit* abstraktní význam, *vyjadřovat* psychické stavy a obsahy subjektu (Tondl, 2006).

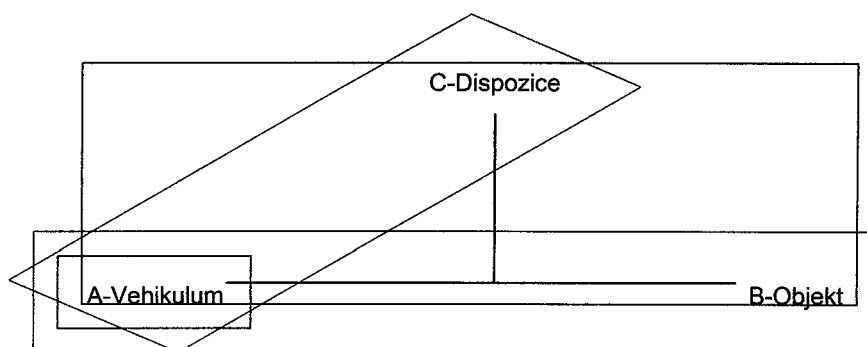
1.1.3 PROBLEMATICKÉ OKRUHY KONCEPTU ZNAK A ALTERNATIVNÍ NÁVRHY

1.1.3.1 KONCEPČNÍ PLURALITA

Jedna z komplikací při vymezení pojmu znak vyplývá z nejednotnosti autorů ohledně toho, *jak je znak vnitřně strukturován* neboli *čím je vnitřně tvořen*. Rozdíly se týkají názoru na to, které entity zahrnovat ještě pod samotný znak jakožto jeho konstitutivní složky a co již považovat za entity samostatné, které, ačkoliv se znakem propojené, nejsou přímo jeho součástí. Celou problematiku přehledně a názorně popisuje B. Palek ve své práci *Základy obecné jazykovědy* (1989). Entity, o jejichž vztahu ke znaku se vedou diskuse, jsou celkem tři a autor sám je identifikuje jako *vehikulum*, *objekt* a *dispozici*. Vehikulum neboli nástroj znaku je materiální sensoricky vnímatelná podoba znaku, objektem znaku je to, co nástroj označuje, a dispozice znaku je něco, vzhledem k čemuž dané vehikulum zastupuje daný objekt. V různých teoriích znaku je tato třetí složka chápána opět různými způsoby, což momentálně ponecháváme stranou. Palek dále uvádí, že se v sémantické literatuře můžeme setkat se čtyřmi hlavními pojetími znaku.

Schéma č. 1: Čtyři koncepce znaku (převzato z Palka 1989 a poupraveno)

Unilaterální
Bilaterální
Trilaterální
Čtvrtý způsob

Pojetí, v němž znak sestává ze všech tří složek (A+B+C), označujeme jako *sémiotické*, případně *trilaterální* nebo *triadické*. Kromě samotného Palka jej nacházíme dále např. u Tondla (2006), ale zejména u Peirce (1972) nebo u Richardse a Ogdena. *Bilaterální* neboli *dyadická* koncepce zahrnuje do znaku pouze vehikulum a dispozici (A+C), objekt staví mimo tuto jednotu. Jde o teorie Saussura (1989), Hjemsleva (1971).

Třetí způsob vymezení je označován jako *unilaterální*, neboť znak přímo ztotožňuje s vehikulem (A) a dispozici ani objekt za součást znaku nepovažuje. V tomto smyslu se můžeme s termínem znak setkat u Solnceva (1981) nebo Pexidra (2000). Existuje ještě čtvrtý způsob vymezení znaku, který je však na rozdíl od předešlých založen na trochu jiné podstatě. Do znaku zahrnuje pouze vehikulum a objekt (A+B). Tohoto modelu se užívá v souvislosti s tzv. *nepravými* neboli nekonvenčními znaky a vlastními jmény, kdy vztah mezi nástrojem a objektem bývá chápán jako přirozený, bezprostřední, a kde tedy dispozice nemá své místo. Lze je dát proto do opozice vůči triadické koncepci, která platí pro tzv. *pravé* neboli arbitrární znaky, kdy je stejný vztah možný pouze vzhledem k určité dispozici (v tomto případě ke společenské konvenci), tedy zprostředkovaně. Ne ve všech koncepcích tedy pojmy vehikulum, dispozice a objekt označují jednotlivé znaku.

Z terminologického i faktického hlediska je nutné určit, co budeme označovat slovem znak my. Odpověď zní, že v naší práci bude znak chápán v souladu s koncepcí unilaterální, která je dle B. Palka ostatně nejrozšířenější.

1.1.3.2 KONKURENČNÍ POJEM SYMBOL

Měli bychom se zmínit ještě o jedné komplikaci doprovázející studium znaku. V sémiotické literatuře termínu znak významně konkuruje termín *symbol*. Důvodem je prostý fakt, že obecná shoda ve vymezení toho, jak se oba pojmy k sobě navzájem mají, neexistuje a často ani konkrétní autor nepodává jasnou explicitní informaci o tom, jak tuto relaci vidí alespoň on sám. To vše může být v důsledku dosti matoucí.

Například podle Ch. S. Peirce je symbol jedním z celkem tří druhů znaku, který se oproti tzv. ikonám a indexům vyznačuje tím, že způsob, jakým něco označuje, se nezakládá na přirozených a zjevných souvislostech (podobnost, kauzalita) mezi ním a označovaným objektem, ale na základě společenské konvence (Peirce, 1972; Nakonečný, 1998). Toto pojetí pojmu symbol důsledně dodržuje kupříkladu R. J. Sternberg (Sternberg, 2002). Naopak jiní autoři, jako jsou A. Paivio (Paivio, 1986), M. Sedláková (Sedláková, 1992, 2002) či R. N. Haber a A. H. Fried (Nakonečný, 1998), používají pojem symbol spíše jako synonymum Peirceova pojmu znak, a tedy nezávisle na tom, zda plní svou označovací roli přirozeně či konvenčně, bez rozlišení povahy vztahu mezi nimi. My se přikláníme k názoru, že znak je pojem obecný a vůči pojmu symbol nadřazený; symbol pro nás tedy bude jen jedním z mnoha možných druhů znaku.

1.2 INTENCIONÁLNÍ FUNKCE MENTÁLNÍCH STAVŮ

Děj a plynutí vnitřního psychického života si můžeme představit jako dynamické nastávání, trvání a ukočování jeho dílčích stavů. Každý okamžik našeho vědomí, ať už v něm zrovna o něčem přemýšlíme, na něco si vzpomínáme, něco cítíme nebo si něco přejeme, můžeme chápat jako právě aktuální stav naší psychiky a nazvat jej tak prostě *mentálním stavem* (Pacherie, 1993). V každém takovém stavu – neboli pokaždé, když o něčem přemýšlíme, na něco vzpomínáme, něco cítíme, něco chceme apod. – naše mysl jakoby se zmocňovala toho, čeho se daná myšlenka, vzpomínka, pocit nebo touha právě týká, jakobychom myšlenkově uchopovali něco z vnějšího světa a pojímali to do sebe jakožto myšlené, vzpomínané, pocíťované či chtěné. Tento jev už po staletí nese jméno *intencionalita* a kořeny jeho filozofické reflexe sahají hluboko do historie úvah nad tím, co je vlastně lidská mysl a čím je, alespoň jak velí lidská intuice, oproti ostatnímu fyzickému světu tak výjimečná (Jacob, 2003). Na intencionalitě je totiž lákavé to, že na jednu stranu sice silně připomíná znakovou funkci, protože v jednotlivých stavech se naše mysl také vztahuje něčemu, co leží mimo ni samotnou, ale na druhou stranu, se člověku jaksi zdá, že zatímco znakům (například mateřskému jazyku) je nejprve třeba se naučit rozumět, intencionalita není něco, co by se musel učit. Tak jako jsou myšlenky přirozenější než věty

jazyka, tak se jeví, že i intencionální vztahování se k něčemu je přirozenější než to sémantické.

K vysvětlení této přirozené schopnosti mysli zmocňovat se různými způsoby různých vnějších věcí neboli funkce zprostředkovávat vnitřnímu subjektivnímu světu vnější svět objektivní výrazně přispěla teorie intencionálních mentálních stavů, s jejímiž hlavními myšlenkami a pojmy se nyní seznámíme blíže.

1.2.1 POJMY MENTÁLNÍ STAV A INTENCIONALITA

Bohužel na rozdíl od exaktních věd jsou mnohé koncepty psychologie vymezeny pouze implicitně, intuitivně a laicky. Tak je tomu i v případě konceptu *mentální stav*, dalšího z centrálních pojmů této práce. Ačkoliv je tento koncept v odborné psychologii velmi vytížen, a zdálo by se tak adekvátní přiřadit mu statut termínu *odborného*, ve skutečnosti jde pouze o koncept *laický*, v němž se odrážejí intuitivní a primitivní pokusy lidstva porozumět chování druhých s praktickým účelem být schopen odhadovat chování druhých, a podle toho řídit své vlastní chování, a který tudíž spadá do tzv. *psychologie folkové* či *lidové* (angl. *folk psychology*).

Jak uvádí M. Sedláková, B. C. Smith vymezuje folkovou psychologii jako součást tzv. *laického rozumu*, přičemž se konkrétně jedná o tu „část ‚laického rozumu‘, kterou užíváme, abychom zvýznamnili (osmyslnili) vlastní život, život ostatních lidí, jejich chování a skutky, ale i události“ (Smith, 1996 via Sedláková, 2004, s. 182). Samotný laický rozum (angl. *common-sense*) přitom představuje soubor laických „znalostí“, které, zaprvé, vytváří každý jedinec v průběhu života postupným shromažďováním zkušeností, postřehů a výsledků z různých každodenně realizovaných interakcí, inferenčních procesů nebo procesů zpracovávání informací a které se, zadruhé, mohou týkat nejrozličnějších oblastí poznání: například fungování fyzikálního světa v případě laické fyziky, užívání jazyka v případě laické lingvistiky nebo třeba fungování psychiky a chování v případě laické psychologie (Sedláková, 2004). Tato laická čili folková psychologie bývá obecně vymezována jako „u lidského druhu univerzálně rozšířená praxe, která spočívá v popisování, vysvětlování a předpovídání lidského (a v určitých případech také zvířecího) chování v termínech interakcí mezi přesvědčeními, přáními a záměry, tedy mezi všemi postoji, které si lidé zjevně přirozeným způsobem vzájemně přisuzují“ (Pacherie, 1993, s. 4)³.

Postoje jako být přesvědčen, přát si nebo mít v plánu, které může jedinec zaujmout, odpovídají vlastně různým možným *nastavením jeho psychiky*, tedy různým *stavům mysli* neboli *mentálním stavům*. M. Sedláková, odvolávajíc se jmenovitě na G. Grahama a obecně na filozofy mysli a představitele teorie „teorie mysli“, udává, že koncept mentálního stavu nejenže do folkové psychologie patří, ale je považován přímo za její jádro a těžiště (Sedláková, 2004).

Rozlišuje se celá škála druhů mentálních stavů – například stavy percepční, paměťové a emocionální, stavy posuzování a rozhodování, stavy přemýšlení a řešení problémů, dále stavy zamýšlení, také stavy přesvědčení a víry, stavy přání, naděje nebo úmyslu a mnohé další (Jacob, 2003; Sedláková, 2004; Dennett, 2004; Searle, 1994). *Jednotlivé* mentální stavy jsou generovány různými mentálními procesy a každý *druh* mentálního stavu představuje určitou abstraktně uvažovanou formu výsledku toho procesu, který se na jeho vzniku podílel největší měrou (Sedláková, 2004).

Jak bylo řečeno, mentální stavy představují různé způsoby nastavení mysli neboli různé postoje subjektu. Podstatné však je zejména to, že každý mentální stav je vždy

---

³ „De la manière générale, on appelle psychologie naïve ou ordinaire, la pratique universellement répandue chez les humains qui consiste à décrire, expliquer et prédire le comportement humain (et dans certains cas animal) en termes d'interactions entre croyances, désirs et intentions, toutes attitudes que les humains s'attribuent les uns aux autres d'une manière apparemment spontanée.“

nastavením či postojem *k něčemu*. Koncept mentálního stavu tak vysvětluje základní charakteristiku mysli, a totiž *vnitřní přirozenou tendenci mysli (subjektu) být nastavena či orientována směrem ke světu (k objektu)*, vlastnost označovanou jako tzv. *intencionalita* a definovanou jako „vlastnost mentálních stavů být na téma nebo týkat se předmětů a stavů světa“ (Proust, 2003a, s. 236)⁴ a potažmo jako „schopnost mysli být o něčem, reprezentovat nebo zastupovat předměty, vlastnosti a stavy věcí“ (Jacob, 2003)⁵.

Stručný historický pohled na intencionalitu ukazuje, že jde především o pojem filozofický, který byl nejvíce rozpracován středověkou scholastikou; na konci 19. století pak pod vlivem F. Brentana začal pronikat i do psychologie; ve 20. století díky E. Husserlovi už v evropské psychologii zcela zdomácněl, na americké půdě si však cestu do psychologie našel až v neobehaviorismu a jeho vymezení se zde od evropského lišilo (Sedláková, 2004). V pozadí těchto mezikontinentálních rozdílů v pojetí intencionality stála i odlišná filozofická tradice obou kontinentů; zatímco se pevninská evropská filozofie vyvíjela ve fenomenologickém duchu, Anglie a Amerika pojaly filozofii analyticky (Peregrin, 2005). Avšak aktuálně, v průběhu několika málo posledních desetiletí, se právě problematika intencionality stává jedním z nejlépe fungujících styčných bodů, díky kterému obě doposud distancované a často i opozičně stavěné filozofické tradice k sobě opět nalézají cestu (Dennett, Haugeland, 1987).

Vyhledáme-li heslo intencionalita ve Stanford Encyclopedia of Philosophy, zjistíme, že podle etymologie výraz pochází z latinského *intentio*, odvozeného ze sloves *intendere* či *tendere*, která znamenají mířit na nějaký terč, na nějaký cíl. Intencionalita tedy implikuje *zaměřenost* či *zacílenost* na něco (angl. *directedness*) (Jacob, 2003).

Tento původní význam zůstává zachován i v moderním chápání intencionality. D. Dennett, jeden z nejvýznamnějších současných filozofů zabývajících intencionalitou, společně s J. Haugelandem doslova píše: „Intencionalita je *bytí o* [angl. *aboutness*]“. Toto tzv. *bytí o* v zápětí ilustruje následujícím způsobem: „Některé věci jsou o jiných věcech: přesvědčení může být o ledovcích, ale ledovec není o ničem; myšlenka může být o čísle 7, ale číslo 7 není o ničem; kniha nebo film mohou být o Paříži, ale Paříž není o ničem“. A hned na to autoři zdůrazňují relevanci konceptu intencionality ve studiu psychiky: „Filozofové se již dlouhou dobu zabývají analýzou fenoménu intencionality, který se mnohým jeví být základním rysem mentálních stavů a událostí“ (Dennett, Haugeland 1987)⁶.

První moderní koncepce intencionality jako něčeho, co je nanejvýš charakteristickým znakem mentálních jevů, je nerozlučně spojena se jménem významného filozofa a psychologa 19. století, F. Brentana. Brentanovým primárním cílem ovšem nebylo vypracovat ucelenou teorii intencionality, nýbrž předložit argumenty, které by umožnily etablovat jednoznačnou samostatnost mentálního vůči fyzikálnímu, odlišnost od fyzikálního a neredukovatelnost na fyzikální – a intencionalita se stala jedním z celkem šesti těchto argumentů. Nejucelenější vymezení intencionality, které v Brentanových dílech můžeme najít, zní tedy takto: „Pro každý psychický fenomén je charakteristické to, co středověcí scholastici nazývali intencionální (nebo také mentální) inexistentí objektu a co bychom my mohli nazvat, ačkoliv ne zcela jednoznačně, vztažeností k obsahu, zaměřeností na objekt (čímž zde není nutno rozumět nějakou reálnou věc) nebo imanentní objektivitou. Každý psychický fenomén v sobě obsahuje něco jako objekt, ačkoliv každý jej obsahuje

---

⁴ „la propriété des états mentaux d'être au sujet de, ou de porter sur des objets et des états de choses du monde“

⁵ „the power of minds to be about, to represent, or to stand for, things, properties and states of affairs.“

⁶ „Intentionality is *aboutness*. Some things are about other things: a belief can be about icebergs, but an iceberg is not about anything; an idea can be about the number 7, but the number 7 is not about anything; a book or a film can be about Paris, but Paris is not about anything. Philosophers have long been concerned with the analysis of the phenomenon of intentionality, which has seemed to many to be a fundamental feature of mental states and events.“

svým vlastním způsobem. V reprezentaci je to něco, co je reprezentováno, v hodnocení něco, co je přijímáno nebo odmítáno, v lásce něco, co je milováno, v nenávisti něco, co je nenáviděno, v přání něco, po čem je touženo, a tak dále. Tato intencionální inexistence je výlučnou charakteristikou mentálních fenoménů. Žádný fyzikální fenomén nic podobného nevykazuje. Mentální fenomény proto můžeme definovat tak, že jsou to ty fenomény, které v sobě intencionálně obsahují nějaký objekt“ (Brentano, 1995, s. 88-89)⁷.

Navzdory jisté bohatosti a obsažnosti, nelze dnes Brentanův text podrobit jednoznačnému výkladu. Je totiž prosycen tolika mnohoznačnými termíny, nepřesnými formulacemi a nekonkrétními příklady, že se stává přístupný až příliš mnoha reflexím a interpretacím, třebaže jednotlivě legitimním, navzájem spíše nekompatibilním, a ve výsledku tak spíš vyvolává otázky, než aby podával odpovědi. Ostatně komplexní pohled na vývoj Brentanova myšlení v průběhu jeho kariéry odhaluje, že i sám autor své chápání intencionality kolikrát měnil a upravoval.

Co je tedy, ještě jednou, intencionalita v Brentanově pojetí? Podle P. Jacoba lze z Brentanova textu vyvodit tři základní teze, na nichž autor celou svou koncepci staví. Za prvé, intencionalitu vykazují *všechny a pouze fenomény psychické povahy*. Za druhé, projevuje se to tím, že tyto mentální fenomény jsou *zaměřené* či *zácílené na něco jiného*, než jsou ony samy. A za třetí, to, k čemu mentální fenomény takto intencionálně směřují, je koncipováno jako tzv. *intencionálně inexistentní* či *objektivně imanentní objekty* (Jacob, 2003). V následující kapitole chceme poukázat na to, že tyto tři teze vlastně odkazují k jednotlivým komponentám intencionální struktury tak, jak ji zamýšlel samotný Brentano.

1.2.2 ZÁKLADNÍ ANALÝZA INTENCIONÁLNÍCH JEVŮ

Ze samotného výše citovaného úryvku z Brentanovy *Psychologie vom Empirischem Standpunkt*, a ještě patrněji z rovněž výše uvedené analýzy tohoto úryvku, se nabízí hypotéza, že intencionalita je vlastně určitý specifický vztah propojující nějaký mentální fenomén na jedné straně s nějakým předpokládaným objektem na straně druhé. Brentano sám píše: „Tím, co je charakteristické pro každou mentální aktivitu, je, jak jsem, věřím, již ukázal, její odkazování k něčemu jako objekt. V tomto smyslu se každá mentální aktivita zdá být něčím vztahovým“ (Brentano, 1995, s. 272)⁸.

Analytický pohled nám proto umožňuje popsat intencionalitu jako komplex tvořený *mentálním fenoménem* (zde mentální aktivitou), *jehož rysem je vztahovat se k něčemu dalšímu*, dále *objektem, k němuž se mentální fenomén vztahuje*, a pak samotným *vztahem odkazování prvního k druhému, a tudíž i opačně jako zaměření druhého skrze první*. Co se týče Brentanových *psychických fenoménů* jako reprezentace, hodnocení, láska, nenávist nebo přání, nejsou to nic jiného než ilustrace mentálních stavů, tedy stavů navozených a realizovaných odpovídajícími druhy mentálních procesů a aktivit. Brentanův předpoklad určitých *objektů* intencionálního odkazování se zase zakládá na logické úvaze, že koncepty reprezentování, hodnocení, milování, nenávidění nebo touha potřebují také něco, co bude reprezentováno, hodnoceno, milováno, nenáviděno nebo po čem bude touženo. A konečně Brentanův *odkazovací vztah*, v němž spočívá jádro samotné intencionality, je realizován tím, že příslušné mentální fenomény člověku umožňují se k něčemu různorodými

⁷ „Every mental phenomenon is characterized by what the Scholastics of the Middle Ages called the intentional (or mental) inexistence of an object, and what we might call, though not wholly unambiguously, reference to a content, direction toward an object (which is not to be understood here as meaning a thing), or immanent objectivity. Every mental phenomenon includes something as object within itself, although they do not do so in the same way. In presentation, something is presented, in judgment something is affirmed or denied, in love loved, in hate hated, in desire desired and so on. This intentional inexistence is characteristic exclusively of mental phenomena. No physical phenomenon exhibits anything like it. We can, therefore, define mental phenomena by saying that they are those phenomena which contain an object intentionally within themselves.“

⁸ „What is characteristic of every mental activity is, as I believe I have shown, the reference to something as an object. In this respect, every mental activity seems to be something relational.“

a konkrétními způsoby vztáhnout: něco reprezentovat, hodnotit, milovat, nenávidět nebo po něčem toužit.

S obdobným schématem se setkáváme i u dalších významných teoretiků intencionality. Například podle J. Searla lze každý mentální stav identifikovat z hlediska *typu* neboli způsobu, jakým je mysl zaměřená, a z hlediska *obsahu* neboli objektu, na který je mysl zaměřená. Autor doslova uvádí, že „pro intencionální stavy – typu přesvědčení, přání nebo záměru – jsou charakteristické dvě komponenty. Můžeme jim říkat ‘obsah’, kterým tento stav o něčem, a ‘psychický modus’ nebo ‘typ’. Důvodem tohoto rozlišení je výskyt téhož obsahu v různých typech. Tak například mohu chtít vyjít z pokoje, věřit, že vyjdu z pokoje, a zamýšlet vyjít z pokoje. Ve všech případech stejný obsah, že vyjdu z pokoje“ (Searle, 1994, s. 64).

Podle D. Dennetta intencionalita myslí předpokládá vždy nějaký *intencionální stav* směřující mysl k nějakému dalšímu předmětu neboli *jsoucí o tzv. intencionálnímu předmětu*. Velmi názornou a transparentní ilustraci struktury intencionální mysli poskytují Dennetovy populárně-naučné *Druhy mysli* (2004). Za pomoci jisté dávky metafory se zde autor opírá o původní středověký význam slova *intence*: „Intencionální jevy jsou, můžeme říci, vybaveny metafyzickými šípy, které míří na to či ono – na cokoliv, o čem tyto jevy jsou, či k čemu odkazují, nebo co označují [...] Například perceptuální stavy, emoční stavy, či stavy paměti, ty všechny jsou o něčem [...] Středověcí teoretikové si všimli, že šíp intencionality také může být zaměřen na nic – a přitom být zaměřen docela určitým způsobem. Předmět našich myšlenek, ať už je reálný nebo ne, nazvali *intencionálním předmětem*“ (Dennett, 2004, s. 42).

1.2.3 PROBLEMATICKÉ OKRUHY KONCEPTU INTENCIONALITA A ALTERNATIVNÍ NÁVRHY

1.2.3.1 PROBLEMATIKA VZTAHU K OBJEKTU

F. Brentano, přinejmenším v prvních fázích svého uvažování, nahlíží intencionalitu jako *relaci*. Proti tomuto pojetí se však ostře vyhradil další z velkých teoretiků intencionality – německý filozof a otec fenomenologie E. Husserl. Z hlediska logiky je pojem relace principiálně dvouargumentový, což znamená, že nezbytně implikuje existenci alespoň *dvou* relací spojených věcí. Podle Brentana jsou oněmi *věcmi* mentální fenomén a intencionální či imanentní objekt. Vezmeme-li jako příklad třeba vybavení vzpomínky na návštěvu Paříže, pak tato vzpomínka ve formě mentálního fenoménu se bude jistě vztahovat k městu Paříži jakožto předmětu této vzpomínky. Logický požadavek dvou argumentů je tu tedy splněn. Můžeme však prohlásit totéž o fantazijní představě návštěvy Atlantidy? Jistě budeme souhlasit, že fantazijní představa patří mezi mentální fenomény. Z toho by dle Brentana vyplývalo, že fantazie o Atlantidě je ve vztahu k Atlantidě. Husserl se však ptá, jak bychom mohli vážně hovořit o *vztahu* k něčemu, co ve skutečnosti ani neexistuje. Podobné komplikace totiž vyvstávají, kdykoliv vezmeme v úvahu jakýkoliv mentální stav či akt zaměřený na něco, co není součástí našeho reálného světa.

E. Husserl sice v rámci intencionality rozlišuje *psychický akt* a *intencionální objekt*, oproti Brentanovi však *nezakládá* intencionalitu prvního na *relaci* k druhému. Ba co víc, prohlašuje, že pro intencionalitu je relevantní pouze existence intencionálního aktu, nikoliv existence intendovaného objektu: „Nejsou tu dvě věci [...], neprožíváme objekt a, vedle něho, intencionální zážitek, který se k němu vztahuje; dvě věci (Sachen) tady nejsou přítomné ani ve smyslu nějaké části a celku porozumění, ale přítomná je jedna jediná věc, intencionální zážitek, jejímž zásadním deskriptivním znakem je přesně k objektu vztažená

intence“ (Husserl, 1962, s. 174).⁹ Vztaženost k objektu není Husserlem myšlena jako *nutná podmínka* intencionálního psychického aktu splnitelná pouze v případě skutečné existence objektu, ale jako jeho *definující charakteristika* neboli vnitřní vlastnost samotného intencionálního psychického aktu nezávislá na existenci vnějšího objektu. Velmi srozumitelně to vysvětluje J.-F. Courtine: „jestliže je intencionální zážitek přítomen – aniž by bylo nezbytné předpokládat cokoli *vedle něho*, například ‚objekt, který je prožíván‘ – pak je zároveň také naplněna ‚intencionální relace k nějakému objektu‘ (die intentionale Beziehung auf ein Gegenstand), budiž ještě řečeno jinými slovy, nějaký, objekt je intencionálně přítomen“. Když se zde tvrdí, že objekt je zaměřen (der Gegenstand ist gemeint), nenaměná to nic jiného a nic víc než: ‚Akt jeho zaměření (das ihn Meinen) je zážitek.‘ Tím se netvrdí zcela nic ohledně objektu“ (Courtine, 2003, s. 69).¹⁰

Nastíněný ontologický problém možné *neexistence* intencionálního objektu, jemuž se zde budeme mnohem podrobněji věnovat v kapitole 3., kriticky inspiroval nejen mnohé Brentanovy žáky, ale posléze vedl k revizi své relacionistické koncepce i samotného Brentana: „V jiných relacích jsou oba termíny – jak výchozí, tak konečný – reálné, ale zde je reálný pouze první termín – výchozí [...] Pokud někdo na něco myslí, ten, kdo myslí, musí určitě existovat, ale objekt jeho myšlení vůbec existovat nemusí [...] Z tohoto důvodu by bylo možné pochybovat, zda tu skutečně máme co do činění s něčím relačním, a ne spíše s něčím, co je v určitém smyslu podobné něčemu relačnímu, a co bychom tak mohli lépe nazývat ‚kvazi-relačním‘“ (Brentano, 1995, s. 272)¹¹.

Reformulujeme-li Brentanova slova, jedná se o následující úvahu. Reálná externí existence objektu není z hlediska intencionality vůbec relevantní. Chceme-li na něco myslet, můžeme tak učinit, ať už tato věc ve skutečnosti existuje nebo neexistuje. Podstata *intencionální inexistence* spočívá v tom, že garantuje logicky nutnou existenci nějakých předmětů, na které by mysl mohla být zaměřená, i v případě, že tyto předměty nejsou součástí objektivní reality. Pokud však připustíme, že mysl může intendovat předmět, který zároveň postrádá reálnou existenci, pak intencionalita nemůže být relací v pravém slova smyslu, ale pouze kvazi-relací.

1.2.3.2 ROZSAH KATEGORIE INTENCIONÁLNÍCH JEVŮ A DISTINKCE INTENCIONALITY VLASTNÍ A ODVOZENÉ

Podle Brentanovy teze je intencionalita jasně definujícím kritériem *všech a pouze* mentálních fenoménů. Nicméně existují i jiní autoři, kteří se k této tezi staví kriticky a zpochybňují jej úvahami typu, zda nemůže být intencionálního také něco jiného než jen mysl a zda jsou intencionální opravdu všechny mentální jevy (Jacob, 2003; Dennett, 2004; Dennett, Haugeland, 1987; Searle, 1994). Jelikož tyto úvahy jsou dnes velmi rozšířené a rozpracované, bude jim a jejich autorům patřit v naší práci přinejmenším stejně velký

⁹ „Il n’y a pas deux choses [...], nous ne vivons pas l’objet et à côté de lui, le vécu intentionnel qui se rapporte à lui; il n’y a pas non plus là deux choses présentes au sens d’une partie et d’un tout compréhensif, mais c’est une seule chose qui est présente, le vécu intentionnel, dont le caractère descriptif essentiel est précisément l’intention relative à l’objet“

¹⁰ „Si le vécu intentionnel est présent – et sans qu’il soit nécessaire de présupposer quoique ce soit à côté de lui, par exemple ‚un objet qui est vécu‘ – , alors et du même coup se trouve accomplie la ‚relation intentionnelle à un objet‘ (die intentionale Beziehung auf ein Gegenstand), soit à dire encore, en d’autres termes, qu’un ‚objet est intentionnellement présent‘. Quand on affirme ici qu’un objet est visé (der Gegenstand ist gemeint), cela ne signifie rien d’autre et rien de plus que: ‚L’acte de le viser (das ihn Meinen) est un vécu.‘ On n’a par là strictement rien affirmé quant à l’objet.“

¹¹ „In other relations both terms – both the fundament and the terminus – are real, but here only the first term – the fundament is real [...] If someone thinks of something, the one who is thinking must certainly exist, but the object of his thinking need not exist at all. [...] For this reason, one could doubt whether we really are dealing with something relational here, and not, rather, with something somewhat similar to something relational in a certain respect, which might, therefore, better be called “quasi-relational.“

prostor, jaký byl věnován Brentanovi. K první otázce se dostaneme záhy už v následujícím odstavci, druhá bude rozpracována v kapitolách 1.3.3.2 a 1.4.2.

Podle D. Dennetta je intencionalita v nejobecnějším filozofickém smyslu „záležitostí toho, když něco je o něčem jiném. Něco vykazuje intencionalitu, patří-li do jeho kompetence být v nějakém smyslu o něčem“ (Dennett, 2004, s. 41). A budeme-li za intencionální považovat cokoliv, co má prostě schopnost odkazovat k něčemu dalšímu, vypovídat o něčem dalším nebo tzv. být o něčem dalším, pak se už nejedná o *vylučnou* vlastnost psychiky. V tomto smyslu Dennett s Haugelandem chápou intencionalitu mnohem širě než Brentano: „Pokud vytvoříme zevrubný výchozí katalog věcí, které mohou být

o věcech, bude zahrnovat velkou šíři *mentálních* stavů a událostí (ideje, přesvědčení, přání, myšlenky, naděje, obavy, vjemy, sny, halucinace...), ale také různorodé lingvistické položky (slova, otázky, básně, nadpisy, pokyny...) a stejně tak možná další druhy reprezentací (obrazy, grafy, filmy, symfonické básně, počítačové programy...)“ (Dennett, Haugeland, 1987)¹².

Podobně jako rozlišujeme reprezentaci vnitřní a vnější, bývá rozlišována tzv. *intencionalita vlastní a odvozená* (Searle, 1994; Dennett, 2004). Intencionalitu vlastní neboli původní vykazují výhradně mentální jevy (např. myšlenka, představa). Schopnost být o něčem je pro ně přirozená, je jim vlastní, neboť vychází přímo z vnitřních zdrojů mysli. Nementální jevy (např. věta, fotografie) takovou intencionalitu nemají. Svou schopnost být o něčem získávají pouze nepřímo derivováním z původní intencionality mysli, na níž jsou v tomto ohledu vázány.

Je však důležité upozornit, že toto členění intencionality není akceptováno univerzálně. Rozlišování intencionality na vlastní a odvozenou má jak své zastánce, mezi něž patří například J. Searle, tak i odpůrce, mezi kterými najdeme například D. Dennetta. Stoupenci vycházejí z úvahy, že spojení mezi představou nějakého předmětu a předmětem samotným je bližší, přirozenější a vlastnější než obdobné spojení mezi fotografií daného předmětu a předmětem samotným. Nementální jevy vykazují svou intencionalitu pouze skrze intencionalitu mentálních jevů. Jsou to pouhé nástroje a artefakty, které naše mysl účelně vytvořila a zprostředkovala jim intencionální hodnotu. Na druhou stranu kritici tohoto členění nepřipouštějí vlastní intencionalitu a tvrdí, že veškerá intencionalita je odvozená. Z hlediska našich záměrů bychom rádi zatím nechali tuto problematiku otevřenou s tím, že se k ní vyslovíme až později – po důkladnějším rozboru v kapitole 1.4.3.

1.3 REPREZENTAČNÍ FUNKCE MENTÁLNÍ REPREZENTACE

Schopnost reprezentace je základním předpokladem a významným rysem lidského jedince a lidské společnosti vůbec. Otevírá nám úžasné možnosti kontaktu jak s vnějším světem, v němž všichni žijeme, tak i s vnitřním světem, který utváří každého z nás, a zároveň nám umožňuje tento svět překračovat. Představuje schopnost prostřednictvím palety reprezentačních nástrojů zachytit, zastoupit a zprostředkovat jakýkoliv aspekt a moment našeho reálného světa i koncipovat a představit si jakýkoliv aspekt a moment světa nereálného. Díky tomu nám dovoluje oprostít se od vázanosti našeho těla, našich smyslů a našeho vědomí na časoprostorovou bezprostřednost, a tak pronikat za hranice reality a přítomnosti.

---

¹² „If we make an initial rough catalogue of the things that can be about things, it will include a great variety of *mental* states, and events (ideas, beliefs, desires, thoughts, hopes, fears, perceptions, dreams, hallucinations . . .) but also various *linguistic* items (sentences, questions, poems, headlines, instructions ...) and perhaps other sorts of *representations* as well (pictures, charts, films, symphonic tone poems, computer programs, ...)“

Jedním z druhů reprezentace je tzv. reprezentace mentální, k níž dochází uvnitř samotné mysli a jejímiž nástroji jsou mentální jevy, jako například představy, myšlenky, pojmy, fantazie, vzpomínky, mentální modely, mentální mapy, mentální plány a scénáře a mnoho dalších (Sedláková, 2004; Pitt, 2008). Díky mentální reprezentaci můžeme v mysli zachycovat a poznávat svět kolem nás i v nás, fixovat a uchovávat informace o něm, vypracovávat a přepracovávat náš obraz o něm, dále nám umožňuje vnější svět nějak vnitřně reflektovat a uvědomovat, orientovat se v něm a konečně jím i manipulovat. V této kapitole se pokusíme vyložit, co tato vlastnost, schopnost a funkce lidské mysli reprezentovat svět vlastně v obecném smyslu znamená.

1.3.1 POJMY MENTÁLNÍ REPREZENTACE A REPREZENTACE

Etymologicky pojmy *reprezentace* a *reprezentovat* pocházejí z latinského podstatného jména *repraesentation* a infinitivu *repraesentare*, které mají podle Oxfordského latinského slovníku tři základní významy: prvním je platba v hotovosti, druhým je přinášení něčeho před mysl a třetím je obraz nebo reprezentace v umění (Lagerlund, 2004). Pro nás jsou relevantní poslední dva významy: druhý totiž koresponduje s reprezentací mentální a třetí odkazuje k reprezentaci externí.

Oba latinské výrazy můžeme dále rozložit na předponu *re-* znamenající *znovu* a slovo *praesentare* znamenající *zpřítomnit*, *ukazovat* či *představit* (Sedláková, 2004). Jádrem významu termínu reprezentace je tudíž opětovná (nikoliv prvotní) přítomnost, znovu představení či *znovu zpřítomnění*. Dále termín obsahuje ideu zprostředkovanosti. Reprezentace je totiž o tom, že něco je opětovně prezentováno prostřednictvím něčeho jiného, předpokládá se zde nějaký (např. při první prezentaci vytvořený či získaný) zástupce. Podle Le Nyho leží podstata reprezentace v tom, že „udržuje vztah s něčím, co není ona sama“ (Le Ny, 2005, s. 50)¹³. Význam pojmu reprezentace tak lze rozšířit na *zástupné znovu-zpřítomnění*.

Další rozbor vede k tomu, že, je-li nějaký objekt zastupován, tak většinou není jeho skutečná (fyzická) přítomnost požadována. Postačuje zde přítomnost náhradního objektu, v němž, či spíše za nímž, díky silným vazbám vnímáme stejně objekt původní. Zástupný objekt nám dovoluje „zpřítomňovat“ a „vnímat“ i to, co se nachází mimo obsah našich bezprostředních počitků a vjemů, „manipulovat“ i tím, co leží za hranicemi našeho aktuálního dosahu. A jak uvidíme později, o reprezentaci se jedná rovněž v případě, že „zastupovaný“ objekt ve skutečnosti ani neexistuje. Kritériem, a to dokonce nezbytným kritériem, reprezentace totiž není existence jejího objektu, ale existence třeba jen hypotetického předpokladu, že by takový objekt existovat mohl; ať už se tento předpoklad zakládá na skutečnosti nebo se mýlí (Fodor, 1978). Reprezentace tedy umožňuje zaujmout a zároveň překonat distanci mezi tím, co reprezentujeme, a tím, čím reprezentujeme; a to jak distanci prostorovou, časovou, tak ontologickou. Ve shrnutí můžeme tedy reprezentaci přisoudit význam *časově, prostorově a ontologicky nezávislého zástupného znovu-zpřítomnění*.

Reprezentace dále existuje ve dvou podobách, interní a externí (Sedláková, 1992, 2004). Posuzujeme-li onu dimenzi vnitřní/vnější vůči subjektu, pak interní reprezentace koresponduje s psychologickým pojmem mentální reprezentace a externí reprezentaci pak lze ztotožnit s obecným sémiotickým termínem znak. Proto také, podle Sedlákové, jiná terminologická označení než mentální reprezentace nejsou tak přesná a výstižná. Například u „interní“ reprezentace není zřejmé, co přesně se interním myslí, vůči čemu je vymezeno. A ekvivalentní nejsou ani označení „kognitivní“, zdůrazňující podíl kognice na reprezentaci, či „sémantická“ reprezentace, která je zase jen jedním z druhů reprezentace

¹³ „Ce qui est essentiellement dit par ‚représentation‘ est qu’elle entretient une relation avec quelque chose qui n’est pas elle.“

(Sedláková, 1992). V návaznosti na předchozí sled úvah můžeme tedy specifikovat **mentální reprezentaci** jako *časově, prostorově a ontologicky nezávislé zástupné znovu-zpřítomnění uvnitř mysli* (uvnitř subjektu) v protikladu ke znakům jakožto časově, prostorově a ontologicky nezávislému zástupnému znovu-zpřítomnění *vně mysli* (vně subjektu).

Zajímavé je alespoň zběžně nahlédnout do historie hlavních filozofických zdrojů, které se podílely na postupném formování konceptu mentální reprezentace do podoby, v jaké jej prezentuje dnešní kognitivní psychologie. Jak uvádí M. Sedláková, mezi hlavní zdroje se počítají zejména reprezentacionismus a učení o ideách R. Descarta ze 17. století, na které navázal a které rozšířil do anglosaského světa J. Locke. Dále autorka zmiňuje představitele materialistických koncepcí, z nichž například Gassendi rozlišil reprezentující od reprezentovaného a vztah mezi nimi identifikoval s podobností neboli předpokládal vztah podobnosti mezi reprezentujícím a reprezentovaným, čímž navázal na tradice známou už od Aristotela či Epikura. Výraznou postavou byl také představitel mechanismu T. Hobbes, jehož pojetí reprezentace se již částečně odpoutávalo od kritéria podobnosti. Postupně začínaly ovlivňovat teorii mentální reprezentace myšlenky tvořící filozofický rámec sémiotiky. Během 20. století studium mentální reprezentace stále více čerpá ze sémiotických poznatků o jazyku, zintenzivňuje se vliv analytické filozofie, zejména právě filozofie jazyka, přičemž autorem první psychologické koncepce reprezentace zasazené do lingvistického rámce byl K. Buhler. Sedláková dále zdůrazňuje přínos genetické epistemologie J. Piageta, která představuje ucelenou konstruktivistickou koncepci ontogeneze poznávací aktivity, v níž mentální reprezentace, chápány sémanticky jako symboly fungující opět na principu podobnosti, a reprezentační procesy, pojímány jako procesy symbolické, hrají ústřední roli. Intenzivní pokrok ve studiu a vývoji umělé inteligence v 60. letech podnítl celou řadu úvah, kterými se začala zabývat filozofie mysli, jakožto pod-disciplína analytické filozofie, a které v důsledku inspirovaly velké změny v dosavadním přístupu k mentální reprezentaci, z nichž uveďme kupříkladu zformování konekcionismu v 80. letech nebo vytvoření reprezentačně-komputační teorie mysli. A konečně do kompetence zmíněné filozofie mysli patří dle Sedlákové i práce D. Lewise o funkci mentálních stavů z konce 60. let, na jejíž bázi se následně v průběhu let 80. a 90. zformovala psychologická teorie mentálních stavů, známá jako teorie mysli (Sedláková, 2004).

Když jsme ve dvou předchozích kapitolách chtěli odlišit *strukturu odkazování* jednoho objektu k druhému od samotné *odkazovací funkce* naplňující tuto strukturu, měli jsme k dispozici vždy dva zcela odlišné termíny. V první kapitole to byl *znak a jeho sémantičnost*, ve druhé šlo o *mentální stav a jeho intencionalitu*. Takže žádné riziko záměny mezi těmito termíny či dvojznačnosti v jejich užívání nehrozilo. V této třetí kapitole se však situace výrazně mění. V souvislosti s mentální reprezentací disponujeme pouze jedním jediným termínem – reprezentace. Tato situace nás vede k tomu, abychom daný terminologický nedostatek a z něj vyplývající významovou dvojznačnost reprezentace alespoň reflektovali a pokusili po ně najít nějaké pracovní řešení.

Slovo reprezentace se zde bude objevovat víceméně ve dvou odlišných lingvistických kontextech: 1) v roli podstatného jména („reprezentace“) a často ve spojení s nějakým atributem („mentální reprezentace“) evokujícího reprezentaci ve smyslu nějaké reprezentační struktury a 2) spíše v roli slovesa („reprezentuje“), přídavného jména („reprezentační“, „reprezentující“), případně i podstatného jména ve spojení s nějakým upřesňujícím výrazem („funkce reprezentace“) evokujících reprezentaci ve smyslu vlastnosti, schopnosti či funkce reprezentovat.

Pojmem **reprezentace** tedy budeme chápat *zástupné znovu-zpřítomnění ve smyslu nějaké reprezentační struktury*, která se nachází uvnitř mysli v případě mentální reprezentace a nebo vně myli v případě externí reprezentace neboli znaku. V tomto smyslu jsou generovány kognitivními procesy a vznikají jako výsledky poznávací aktivity jedince.

Tohoto pojetí se drží například M. Denis, podle něhož je mentální reprezentace „vnitřní entita, individuální kognitivní korelát vnějších skutečností, které subjekt zakouší“ (Denis, 2003, s. 382)¹⁴. Dále můžeme citovat Thagarda, který chápe mentální reprezentace jako „formy znalostí v mysli“ (Thagard, 2001, s. 18). A ještě kupříkladu Sternberg, který dokonce hovoří přímo o „reprezentaci poznatků“, ji definuje jako „mentální podobu toho, co jedinec ví o různých věcech, myšlenkách, událostech atd., které existují vně mysli“ (Sternberg, 2002, s. 241 a 607).

Tabulka č. 1: Příklady externí a mentální reprezentace (podle Sedlákové, 2004, poupraveno)

EXTERNÍ	MENTÁLNÍ
Slova, jazyk, dopravní značky, obrazy, sochy, plastiky, fotografie, mapy, plastické a počítačové modely, film	Pojmy, myšlenky, představy, mentální mapy, mentální modely

Naopak použití výrazů *reprezentační, reprezentující, reprezentovat a vlastnost (funkce, schopnost) reprezentace* bude implikovat ideu *vykazovaných reprezentačních kompetencí a naplňovaných reprezentačních funkcí a vztahů výše vymezených reprezentačních struktur*. Budeme těmito termíny označovat samotný princip reprezentace – totiž to, co bychom jinak rádi nazvali její reprezentativitou či reprezentativností – kompetenci k něčemu se vztahovat, něco zastupovat, něco zpřítomňovat. J. Proust definuje reprezentaci jako „funkci objektu, události nebo vlastnosti odkazovat k jinému objektu, jiné události nebo jiné vlastnosti“ (Proust, 2003c, s. 390)¹⁵. V tomto smyslu reprezentací není reprezentující objekt jako takový, ale samotná odkazovací funkce takového objektu. Zjednodušeně řečeno jde o abstrahovanou úlohu či roli, kterou plní objekt, o němž říkáme, že něco reprezentuje. Aby se nějaký objekt mohl stát reprezentací jiného objektu, pak musí tuto funkci naplnit.

1.3.2 ZÁKLADNÍ ANALÝZA MENTÁLNÍ REPREZENTACE

Nyní se přirozeně dostáváme k ústřední otázce celé práce, a totiž co a v jaké podobě je vlastně reprezentací zpřítomňováno a zastupováno. První krok k odpovědi poskytne pojmová analýza reprezentace. S. E. Palmer v rámci reprezentace rozlišuje *svět reprezentovaný, svět reprezentující a systém vztahů mezi nimi*. Analyzovat mentální reprezentaci podle autora konkrétně znamená specifikovat „reprezentovaný a reprezentující svět, výčet stránek a složek reprezentovaného světa, které mohou být modelovány, výčet vlastností reprezentujícího světa, prostřednictvím nichž je reprezentovaný svět konstruovaný, a konečně výčet mechanismů, jež zajišťují korespondenci mezi oběma světy“ (Palmer, 1978 via Sedláková, 2004, s. 49-50).

Jak již víme z minulé kapitoly, J.-F. Le Ny definoval reprezentaci jako relaci. Na pozadí tohoto vymezení autor v další analýze pojmu modeluje tuto relaci pomocí dvouargumentového predikátu *reprezentovat* a identifikuje ji jako vztah mezi prvkem z oblasti *reprezentující* a prvkem z oblasti *reprezentované*: „Právě tento vztah, vyjádřený slovesem ‚reprezentovat‘, má nutně dva argumenty: ‚x reprezentuje y‘, kde x představuje ‚reprezentující‘ (reprezentaci) a y ‚reprezentované‘“ (Le Ny, 2005, s. 50).

Nyní můžeme k těmto nově představeným konceptům přistoupit blíže a popsat je podrobněji. Jako první v pořadí bude představeno *reprezentované*. Tento termín označuje *předmět mentální reprezentace neboli to, co je či může být*, jak bylo vymezeno výše,

¹⁴ „entité interne, correspondant cognitif individuel des réalités externes expérimentées par un sujet“

¹⁵ „Une représentation peut être définie comme la fonction que possède un objet, un événement ou une propriété de renvoyer à un autre objet, événement ou propriété.“

uvnitř myslí zástupně znovu-zpřítomněno. Jde o cílový objekt v nejširším smyslu slova. Mohou to být nejrůznější jevy přírodního, psychického, společenského i duchovního světa; živé i neživé předměty, osoby, děje, procesy, stavy; obecně objekty aktuální i potenciální, minulé i budoucí, reálné i nereálné, konkrétní i abstraktní, objektivní i subjektivní.

Kvalita reprezentovaného objektu může sloužit i jako klasifikační kritérium tzv. úrovně mentální reprezentace a podílí se i na definování tzv. misreprezentace (Sedláková, 2004). Je-li objektem nějaký prvek či aspekt vnějšího světa, tedy objektivní a materiální povahy, jedná se o tzv. *mentální reprezentaci 1. řádu* neboli *reprezentaci primární*; pokud je ale objektem entita stejné povahy jako sama mentální reprezentace, tedy subjektivní a psychická, hovoří se o tzv. *mentální reprezentaci 2. řádu*, *reprezentaci sekundární* nebo také o *metareprezentaci*. A *misreprezentace* neboli tzv. *falešné přesvědčení* je označení pro neadekvátní mentální reprezentaci neboli pro reprezentaci postrádající reálný cílový objekt. Jinými slovy, jde o situaci, kdy se v myslí sice nachází zástupný objekt, ale za něco, co ve skutečnosti neexistuje.

Nyní přejděme k *reprezentujícímu*. Tento termín označuje *nástroj mentální reprezentace neboli to, čím je nebo čím může být předmět reprezentace uvnitř myslí zástupně znovu-zpřítomněn*. Fakticky tento termín koresponduje s termínem mentální reprezentace ve smyslu zástupné entity tak, jak bylo vymezeno v předchozí kapitole. Mentální reprezentace jakožto zástupný objekt totiž představuje prostředek umožňující samotnou realizaci vnitřního zpřítomnění cílových objektů. Jinak řečeno, cílové objekty jsou v myslí „přítomny“ právě ve formě mentálních reprezentací, a tedy prostřednictvím mentálních reprezentací. Formy mentální reprezentace.

Konečně poslední, o čem je třeba pohovořit, je samotný *vztah mezi reprezentovaným a reprezentujícím*. Tento vztah zástupného mentálního znovu-zpřítomnění se realizuje díky mechanismům a funkcím propojujícím obě oblasti tím způsobem, že první víceméně automaticky a spontánně vyvolává a zpřístupňuje druhou a druhá je přístupná a manipulovatelná skrze první. Podobně jako se znak projevuje odkazováním k příslušnému významu, zástupná mentální reprezentace odkazuje k určitému cílovému objektu reprezentace. V mentální reprezentaci se tak „uskutečňuje“ (tj. „zvědomuje“, „zpřítomňuje“) zastupovací („odkazovací“) funkce určitého znaku i znaková funkce těch psychických obsahů, prostřednictvím nichž subjekt odkazuje na určitou vnější nebo vnitřní danost“ (Sedláková, 2004, s. 50). Lze tedy říci, že vztah mezi reprezentovaným a reprezentujícím je podložen schopností a funkcí mentálních reprezentací něco reprezentovat, k něčemu odkazovat, zkrátka, chovat se jako znak.

1.3.3 PROBLEMATICKÉ OKRUHY KONCEPTU MENTÁLNÍ REPREZENTACE A ALTERNATIVNÍ NÁVRHY

1.3.3.1 STRUKTURÁLNÍ VERSUS PROCESUÁLNÍ PŘÍSTUP

Druhá alternativa k mentální reprezentaci vymezené v kapitole 1.3.1 má zcela jiné kořeny. Zrodila se na pozadí sporu mezi *strukturálním* a *procesuálním přístupem* k mentální reprezentaci. Podle některých autorů se oba přístupy dostávají do opozice v konfrontaci s otázkou, zda mentální reprezentaci obecně chápat a užívat ve smyslu samotného procesu reprezentování nebo až reprezentující entity, která je jeho výsledkem (Sedláková, 1992; Paivio, 1986). Konkrétně se zde procesem reprezentování míní kognitivní proces kódování informací, a výslednou reprezentující entitou se tak stává procesem vytvořený a informaci nesoucí kód. Kódování je přitom dílčí fází paměťového procesu převodu vstupní sensorické informace dále do podoby určitého mentálního kódu, prostřednictvím něhož může být tato informace dále paměťově uchována a v případě potřeby vybavena (Sternberg, 2002; Hartl a Hartlová, 2000; Atkinson et al., 1995). Zastávané odpovědi na tuto otázku jsou vesměs dvě. Zatímco podle jedné se mentální

reprezentace vztahuje jen na výsledek neboli kód, podle druhé se vztahuje na obojí, tedy jak proces kódování, tak jeho výsledek. Třetí možnost, podle které by byla mentální reprezentace jen proces, je spíše pouze teoretická, eventuálně ojedinělá.

Definice M. Denise, P. Thagarda a R. J. Sternberga, s nimiž jsme se seznámili v kapitole 1.3.1 a na nichž jsme etablovali i naše chápání mentální reprezentace, vyznívají ve prospěch první odpovědi. Dále sem můžeme přiřadit A. Paivia, podle kterého „termín reprezentace odkazuje ke strukturní entitě, na níž mohou operovat procesy a procedury, zatímco proces odkazuje k aktivitám zahrnutým do funkčního užívání strukturní informace“ (Paivio, 1986, s. 20)¹⁶.

Mentální reprezentace neboli mentálně-reprezentační kódy tedy slouží současně jako „materiál“ pro mentální operace a procesy. Toto pojetí našlo velmi dobré uplatnění především v počítačově-reprezentačním uchopení mysli, kde je mysl modelována jako výpočetní systém, její aktivita jako kalkul řízený určitými pravidly a její obsah jako základní data uchovávaná v určité pro daný systém srozumitelné formě – v určité reprezentaci (Thagard, 2001). Jelikož kalkul je vlastně manipulací s reprezentacemi, jsou reprezentace jeho základním předpokladem neboli, jak prohlašuje významný představitel tohoto přístupu J. Fodor, „není komputace bez reprezentace“ (Fodor, 1978, s. 34)¹⁷.

Do druhé názorové skupiny bychom naopak zařadili například W. Wickelgrena, který přirovnává kód ke statice a struktuře, zatímco proces k dynamice a funkci (Ruisel, Ruiselová, 1990). Z toho vyplývá, že kód představuje *systémovou* stránku reprezentace, zatímco kódování stránku *procedurální*. Podobně se k reprezentaci vyjadřuje i S. E. Palmer, podle něhož komplexní popis mentální reprezentace vyžaduje analýzu *reprezentačního systému* i *procesu* (Sedláková, 2002). M. Sedláková definuje mentální reprezentaci na jednom místě v podobě „terminální (či finální) fáze kódování informací, v průběhu které jsou informace v médiu (či nosiči) uloženy (např. v paměti) a mohou se podílet na vzniku nového obsahu (ve vědomí či ve výkonném orgánu)” (Sedláková, 1992, s. 291), ale na jiném také v podobě „finálního výsledku kódování informací, který je buď uložen v paměti (v případě dispoziční mentální reprezentace), nebo je součástí proudu uvědomovaných informací (v případě aktuální reprezentace)” (Sedláková, 2004, s. 50). A stejně tak například I. Ruisel a Z. Ruiselová, vycházejíce z definice podle Strážence, chápou mentální reprezentaci jako proces i výsledek. Podle procesuálního vymezení jde podle nich o „průsečík více procesů (vnímání, představivost, paměť, myšlení, rozhodování)” (Ruisel, Ruiselová, 1990, s. 67). V zájmu zachování přehlednosti a jednoznačnosti chceme zdůraznit, ačkoliv je to již z kapitoly 1.3.1 dostatečně zřejmé, že pojem mentální reprezentace budeme v této práci chápat strukturálně.

1.3.3.2 PROBLEMATIKA NE-REPREZENTAČNÍ MYSLI

Zcela jiným tématem, které rovněž patří této kapitoly, je otázka tzv. *ne-reprezentační mysli*, která se stala námětem četných diskusí. Různá východiska, různé přístupy a různé úhly pohledu přispěly k rozmanitosti forem, jimiž lze tuto problematiku uchopit. V teoretické kognitivní psychologii hovoříme o problému hranice mezi reprezentační a prezentační psychikou, ve vývojově orientované psychologii je to přechod mezi stádiem reprezentačním a pre-reprezentačním, z hlediska formálního konkurují symbolickým uzlům kognitivistické sítě sub-symbolické uzly konekcionistické sítě, někdy se dokonce debata pojímá jako konceptuální a symbolický versus nekonceptuální a analogický mentální obsah, ve filozofii mysli a filozofické psychologii je dělicí čára vedena mezi vlastnostmi propozičními a qualia vlastnostmi a z filozofických přístupů stojí proti sobě reprezentacionalismus či intencionalismus na straně jedné a fenomenalismus na

¹⁶ „The term representation refers to a structural entity on which processes or procedures can operate, whereas process refers to the activities involved in making functional use of the structural information.”

¹⁷ „no computation without representation”

straně druhé (Sedláková, 1992; Pitt, 2008). Jediným, co nám dovoluje tuto pestrou směsici koncepcí a přístupů prezentovat takto pospolu, je fakt, že každá nějakým způsobem vytyčuje hranice a určuje poměr mezi reprezentační a ne-reprezentační oblastí myslí, jinými slovy, mezi tím, čemu všemu v myslí lze připsat vlastnost a schopnost reprezentace a čemu už nikoliv.

V kognitivní psychologii je ne-reprezentační mysl chápána jako ta „část“ myslí, která postrádá charakter zástupného znovu-zpřítomnění něčeho mimo sebe, který je nezbytnou charakteristikou reprezentace. Není to tedy mysl reprezentační, ale **prezentační**, která přináší jen zážitek sebe sama v jeho jedinečné a nereprodukovatelné formě, je vázána na aktuální moment prožívání, je primární přítomností a existuje v pouze časoprostorové bezprostřednosti (Sedláková, 1992).

Celá problematika se promítá například do sporu o povahu poznávacího procesu vnímání. Otázka zní, zda lze vnímání považovat za proces reprezentování vnímaného objektu nebo jde pouze o jeho prezentování, a potažmo, zda vjem lze považovat za mentální reprezentaci nebo jen jakousi mentální prezentaci vnímaného objektu. Jinak formulováno, jde o to, zda se v procesu vnímání neboli konstrukci vjemu uplatňuje či neuplatňuje vliv minulé zkušenosti. Názory jsou vesměs dva (Atkinson et al., 1995; Sternberg, 2002). Podle tradičního z nich platí, že vnímání pracuje pouze se vstupními senzoryckými daty, která jsou na vyšších úrovních mentálně zpracována (např. vlivem gestaltzákonů). Vnímání je tedy bezprostřední prezentací světa, neopírající se o zkušenosti. Dnes je tento přístup nazýván *teorie vnímání zdola nahoru*. A z jeho perspektivy tedy mysl není čistě reprezentační. Druhý názor se objevil až v polovině 20. století spolu v rámci konstruktivistického přístupu a nazývá se *teorie vnímání shora dolů*. Dívá se totiž na vnímání jako na proces individuální konstrukce vjemu působením individuálních starých zkušeností a očekávání jejich potvrzení ve zkušenosti nové. Ačkoliv nižší formy zpracovávání senzoryckých dat, jakými jsou proces čítí a jeho výsledné počítky, se za reprezentace nepovažují (a naopak se řadí k tzv. qualiím), vyšší percepční procesy a percepce samy jsou zde chápány již jako součást reprezentace. Tento nový pohled, mimochodem stále rozšířenější, se k reprezentačnímu pojetí myslí vyjadřuje příznivě.

Ale ať už zvolíme přístup shora dolů nebo zdola nahoru, odpověď na otázku tím není ještě vyčerpána. Vyjdeme-li z tradičního „členění“ mentálního světa na kognice, emoce a konace, pak se můžeme ptát, zda i naše tělesné pocity (bolesti, únavy, energie), emoční nálady (strachy, radosti, smutky, hněv nebo naděje), citové stavy a vztahy (lásky, nenávisti, přátelství či lhostejnosti), naše nejvyšší city (etické, estetické a poznávací), naše touhy, vůle, přání, snahy, činy a další projevy máme považovat za reprezentace. Jelikož se nejedná o výsledky *kognitivních* procesů v pravém slova smyslu, jelikož jimi nemodelujeme vnitřní zástupný obraz něčeho, je nám proti myslí hovořit o nich jako o reprezentacích. Přisoudili bychom jim spíše prezentační povahu, neboť v nich lze dobře vidět rys bezprostřednosti, jsou to aktuálně prožívané zkušenosti, jednoduše *prožitky*. Většinu z nich bychom pravděpodobně mohli zařadit mezi tzv. qualia, o nichž si za pár okamžiků řekneme více.

I kdybychom však uznali, že také emoce a konace mají určitou schopnost reprezentace (například strach by mohl reprezentovat obávaný podnět a touha zase toužený cíl), stále zde zůstává možnost existence ne-reprezentační stránky myslí. Hranice mezi prezentací a reprezentací totiž nemá nutně povahu typu *zde končí jedno a zde začíná druhé*, ale spíše představuje typ *jedno prostupuje druhým*. Jako evidentní ukázka nám poslouží reprezentace externí, kde je situace více evidentní. Doubravová píše, že obrazy, předměty, zvuky, vůně apod. pro nás mohou představovat také zprávu o něčem jiném než o sobě samých – mohou být vnímány jako znaky, příznaky či symboly (Doubravová, 2002). Z uvedeného vyplývá, že znaky jsou vlastně normálními fyzikálními jevy, které *primárně* žádné odkazovací vlastnosti nevykazují a nesou zprávu pouze o sobě samých.

Vlastnost k něčemu odkazovat je pak jejich *dodatečnou* charakteristikou, která je odlišuje od ostatních ne-znakových fyzikálních jevů.

Nyní, podíváme-li se na mentální reprezentace, můžeme pozorovat něco podobného. Zjednodušeně řečeno, tato úvaha směřuje k tomu, že povaha mentální reprezentace má dvojí stránku: 1) *reprezentační*, projevující se tím, že je zastoupením něčeho jiného, a 2) *ne-reprezentační* neboli *prezentační*, spočívající v tom, že je projevem sebe samé. Tak jako vyslovené slovo (ať už znamená cokoliv) se prezentuje ve formě zvuku, tak i myšlenka (ať už reprezentuje cokoliv) se prezentuje jako subjektivní zážitek.

Přístup kladoucí důraz na ne-reprezentační stránku mentálních jevů se nazývá *fenomenalismus* a jako jeho protipól bývá uváděn tzv. *representacionismus* (Pitt, 2008). O co tedy jde? Ne-reprezentační nebo také fenomenální stránkou je míněna subjektivní zážitková, prožitková či zkušenostní povaha každé akcidence mentálního jevu (obsahu, stavu, procesu). Souhrnně se hovoří o tzv. **qualia vlastnostech**, tedy vlastnostech, které se vztahují k samotné povaze zkušenosti (*jaké to je* – angl. *what-it 's-like*), a nikoliv k obsahu zkušenosti (*co to je*). Qualia tedy pokrývají nejzákladnější počítky, pocity a vůbec všechny neobjektivizovatelné a nesdělitelné stránky osobní zkušenosti. Zatímco pro reprezentacionalisty „fenomenální charakter mentálního stavu je redukovatelný na druh intencionálního obsahu“, podle fenomenalistů „fenomenální charakter mentálního stavu takto (pozn. autorky: myšleno na druh intencionálního obsahu) redukovatelný není“ (Pitt, 2008).

Reprezentacionalistický argument ve prospěch redukovatelnosti spočívá v tzv. *transparentnosti* subjektivní zkušenosti. Podle této jsou qualia vlastnosti reprezentace v aktuálním prožitku dány nikoliv jako vlastnosti tohoto prožitku, ale jako vlastnosti reprezentovaného objektu. Reprezentace je tak vždy *reprezencí něčeho*. Naopak fenomenalistický argument popírající redukovatelnost vychází z předpokladu, že aby reprezentace mohla *být o něčem*, musí nejprve *být sama o sobě*, tedy musí vykazovat také ne-reprezentační qualia vlastnosti. Konkrétní výskyt, aktualizace či akcidence mentální reprezentace je především nějakou realizující se mentální událostí, která vykazuje vlastnosti týkající se přímo a jen její vlastní vnitřní povahy, toho jaká je a jak je prožívána. Reprezentace je především *reprezencí nějak*, a pak teprve *něčeho*. Jejím projevem není jen to, že reprezentuje charakteristiky různých vnějších objektů, ale také to, že prezentuje své vlastní charakteristiky: to, že se prezentuje nějakým způsobem, v nějakém čase, v nějaké situaci a v nějakém subjektu. Každou vědomou mentální reprezentaci nebo intencionální stav subjekt nějak cítí, registruje, prožívá. Reprezentace mu poskytuje nejen obsah, ale také zcela individuální zážitek, zkušenost, fenomenální kvalitu. Kromě obsahové, reprezentační komponenty je zde i komponenta kvalitativní, nereprezentační. Jsou to qualia vlastnosti, které z reprezentace činí vnitřní a jedinečný zážitek. A vzhledem k tomu, že mysl je naplňována a utvářena právě individuálními a subjektivními zážitky, nelze qualia vlastnosti mentálního světa nijak redukovat.

1.4 REPREZENTACE A INTENCIONALITA JAKO SÉMANTICKÉ FUNKCE

Před dalším dílčím krokem v našem zkoumání nejprve stručně zrekapitulujme to, co jsme o psychice řekli doposud, a ujasněme si, co říci teprve zbývá. Řečeno bylo, že mysl se dokáže vztahovat k vnějšímu světu, umí jej uchopit a určitým způsobem jej do sebe pojmout. Dále bylo uvedeno, že tyto schopnosti jsou identifikovány a označovány jako intencionální nebo reprezentující funkce mysli. Také bylo vysvětleno, že koncept intencionality předpokládá v mysli existenci intencionálních stavů a koncept reprezentace zase implikuje existenci mentálních reprezentací. Avšak klíčová otázka, která zatím ještě zodpovězena nebyla, se týká toho, jakým způsobem tyto mentální schopnosti, funkce a entity popsat a vysvětlit. Odpověď, kterou naše diplomová práce předkládá, navrhuje

přirovnat je k sémantické funkci znaku. Zjednodušeně lze hovořit o připodobnění *mysli ke znaku*. A účelem této kapitoly je právě představit důvody, které nás k přijetí a následnému rozpracování předpokladu existence analogií a paralel mezi intencionálními stavy a mentálními reprezentacemi na straně jedné a sémantickými znaky budou opravňovat.

1.4.1 ANALOGIE MEZI MYSLÍ A JAZYKEM

Dosavadní způsob organizace textu prezentoval intencionální stavy, mentální reprezentace a znaky spíše jako samostatné, nezávislé a snad ani nesouvisející jevy. Smyslem zvoleného postupu však bylo pouze vystupňovat moment, kdy zatím skryté a nanejvýše implicitně naznačené podobnosti, souvislosti a vazby mezi nimi budou vyjeveny naplno.

V průběhu hledání a zkoumání možných analogií mezi všemi třemi jevy jsme postřehli, že tyto postupně odkrývané, vyjevující se a krystalizující společné charakteristiky lze klasifikovat do tří skupin podle míry hloubky i komplexnosti pohledu, kterou si jejich uvědomění žádá. Analogie pozorovatelné na první, spíše povrchní úrovni vyplývají už ze samotné terminologie. Těm nejočividnějším z nich nebylo možné se vyhnout už ani v prvních třech kapitolách. Především je zjevné, že pojem reprezentace stojí vzhledem k pojmům mentální reprezentace a znak v nadřazené pozici jako pojem rodový vůči pojmům druhovým. V důsledku toho se nabízí, že mnohé sémantické charakteristiky znaku by bylo možné identifikovat i u mentální reprezentace prostě proto, že obojí jsou dílčími formami téhož. Ostatně při studiu *forem* reprezentací se ukázalo, že rozlišení digitální a analogové formy je smysluplné nejen u znaků (používá se terminologie motivované a nemotivované znaky), ale zcela analogicky také u mentálních reprezentací (hovoří se o propozičním a imaginativním kódu) (Sedláková, 2004). Je-li analogie založená na předpokladu sdíleného rodu funkční, ve výkladu procesuální roviny mentálních reprezentací, můžeme se oprávněně ptát, zda by se nemohla uplatnit také ve výkladu roviny obsahové. Co se týče pojmu intencionalita, situace je zcela identická – rozlišení intencionality na vlastní a odvozenou reprodukuje distinkci interní a externí reprezentace. Tyto terminologické vazby a koincidence mohou jistě sloužit jako spolehlivý odrazový můstek pro primární předpoklad, že tyto tři jevy musejí sdílet nějaké společné charakteristiky.

1.4.1.1 „MYSL JAKO JAZYK“ ANEB 1. DIALEKTICKÁ FÁZE

Analogie vyžadující hlubší rovinu zkoumání začínají krystalizovat při porovnávání strukturálních, funkcionálních a formálních popisů znaků, mentálních reprezentací a intencionálních mentálních stavů. V definicích těchto tří termínů vždy nějakým způsobem figuruje *odkazovací neboli referenční funkce*, definovaná *vztahem mezi něčím, co odkazuje, a něčím, k čemu je odkazováno*. Sémantická označovací funkce je dána vztahem znakového nástroje (znaku) k významu, *reprezentační* funkce je vymezena vztahem reprezentujícího (mentální reprezentace) a reprezentovaného, *intencionální* funkce se zakládá na vztahu mezi mentálním stavem a intendovaným obsahem. Slovesa jako *označuje, reprezentuje, zaměřuje na* nacházíme všechny dohromady a smíšeně (ačkoliv ne ve stejné míře) v definicích a popisech jak znaku, tak mentální reprezentace a rovněž mentálních stavů. Zdá se, že každý z nich nějakým způsobem implikuje a reflektuje ono, řekněme, obecné *odkazování* neboli *referenci*.

Odkazovací funkce je nejvíce propracovaná v souvislosti se znaky, a to právě specializovanou vědní disciplínou, sémantikou. To by mohl být pravděpodobně i jeden z důvodů, proč v literatuře převažují *sémantické koncepce psychiky* nad *psychologickými koncepcemi sémantiky*. Teoretikové intencionality a mentální reprezentace ze sémantické teorie a terminologie sice čerpají, ale o studium znaků jako takových se příliš nezajímají.

T. Urbánek například upozorňuje na obecný nedostatek zájmu ze strany psychologů o studium, jinak pro psychologii velmi relevantního konceptu, sémantického významu (Urbánek, 2003). Povrchnost psychologických znalostí v sémantické oblasti se pak projevuje zejména tím, že termín mentální obsah bývá považován za jakési synonymum termínu sémantický význam (Brown, 2007). V naší práci se však snažíme klást neustálý důraz na odlišování obou termínů; říkat, že výrazy reprezentační či intencionální obsah a sémantický význam jsou analogické, je něco zcela jiného, než říkat, že jsou synonymní.

Na rozdíl od širě Brentanova výčtu intencionálních fenoménů se moderní debata o intencionalitě soustředí především na tzv. *propoziční postoje* (Pacherie, 1993). Propoziční postoje jsou mentální stavy, jejichž strukturu lze modelovat pomocí „souvětí tvořeného jedním hlavním slovesem, vyjadřujícím nějaký *postoj* (jako myslet, věřit, předpokládat, litovat atd.), a jednou vedlejší větou, vyjadřující *propoziční obsah*“ (Jacob, 2004, s. 414)¹⁸.

Nejčastěji se studují postoje typu přesvědčení (angl. believe, fr. croyance) a přání (angl. desire, fr. désir) (Sedláková, 2004; Pacherie, 1993). Obecně však jde o všechny mentální stavy, jejichž obsah je vyjádřitelný prostřednictvím tzv. *propozice* neboli, řekněme, abstraktní větné formy. Díky *propoziční formě* svého obsahu se tento druh mentálních stavů velmi podobá jednomu konkrétnímu druhu znaků, a totiž jazykovým větám, jejichž významy mají také propoziční formu. A připomeneme-li, že v rámci sémantického studia znaků je hlavním předmětem právě *jazyk*, pak snadno pochopíme, proč jsou ze všech druhů mentálních stavů nejpřístupnějšími a nejvhodnějšími kandidáty pro aplikaci sémantického přístupu právě propoziční postoje. J. Proust výslovně uvádí, že propoziční postoje jsou považovány za paradigmatické případy intencionálních stavů (Proust, 2003a).

Propozičním postojům jsou zcela explicitně připisované jak charakteristiky intencionální, tak sémantické. A děje se to víceméně takovým způsobem, že se zdá, jakoby by se tu rozdíl v pojetí toho, co je intencionální, a toho, co je sémantické, vytrácely a termíny intencionální a sémantické splývaly v jedno. Začneme kupříkladu u E. Pacherie, která píše: „Kromě role v explikaci a predikci chování přisuzuje každodenní psychologie propozičním postojům sémantické vlastnosti [...] to tedy znamená, že z pohledu každodenní psychologie mají naše propoziční postoje nějaký obsah, nějaký smysl, že něco reprezentují, jinak řečeno, že se jedná o intencionální stavy“ (Pacherie, 1993, s. 5)¹⁹.

Další vybrané zdroje uvádějí charakteristiku propozičních postojů spíše s primárním cílem charakterizovat konkrétně stav přesvědčení. Tak například P. Engel uvádí, že „současní filozofové chápou přesvědčení jako propoziční postoje, nadané určitým intencionálním neboli sémantickým obsahem“ (Engel, 2003, s. 137). Velmi podobnou formulaci nabízí Troadec s Martinotovou: „Přesvědčení patří k početným propozičním postojům, které mají intencionální neboli sémantický obsah, takové jako záměry, obavy, naděje, přání atd.“ (Troadec, Martinot, 2003, s. 25). Vztah mezi sémantikou a intencionalitou se stal výrazným tématem už v době E. Husserla, F. Brentana a K. Twardowského, o jejichž pojetích zasvěceně píší autoři J.-F. Courtine (2003) a R. Brisard (2003).

Přejděme nyní od intencionálních stavů k mentálním reprezentacím. J.-M. Fortis uvádí, že „některé [kognitivně lingvistické] teorie jasně připodobňují reprezentaci ke

¹⁸ „Il y a d'une part ce depuis B. Russell on nomme les 'attitudes propositionnelles' – les pensées, les croyances, les désirs, les intentions – parce qu'on les attribue ordinairement à l'aide d'une phrase complexe formée d'un verbe principal exprimant une *attitude* (comme 'penser', 'croire', 'supposer', 'regretter', etc.) et d'une phrase subordonnée exprimant le *contenu propositionnel* sur lequel porte l'*attitude*.“

¹⁹ „Outre un rôle dans l'explication et la prédiction du comportement, la psychologie ordinaire attribue aux attitudes propositionnelles des propriétés sémantiques [...] c'est donc que, du point de vue de psychologie ordinaire, nos attitudes propositionnelles ont bien un contenu, un sens, qu'elles représentent quelque chose, autrement dit, qu'il s'agit d'états intentionnels.“

znaku“ (Fortis, 2003, s. 389) a charakterizují reprezentaci jako „sémiotický konstrukt [...] sémiotické odkazování k objektu“ (Fortis, 2003, s. 388)²⁰. Jinými slovy jde o to, že mentální reprezentaci je možné nahlížet jako znak, de facto, vyjádřeno slovy Ch. S. Peirce, jako určitý *mentální znak* (Peirce, 1972). Pojetí mentální reprezentace jako mentálního znaku nabízí rovněž D. Pitt: „Na základě předpokladu, že reprezentace je objekt se sémantickými vlastnostmi (obsahem, referencí, pravdivostními podmínkami, pravdivostní hodnotou atd.), může být mentální reprezentace v širším smyslu koncipována jako mentální objekt se sémantickými vlastnostmi“ (Pitt, 2008)²¹. Budiž poznamenáno, že my se s těmito odbornými sémantickými pojmy v této práci samozřejmě také velmi podrobně obeznámíme, ale až v druhém oddílu. Jasně sémantickou interpretaci mentální reprezentace prokazuje J. A. Fodor, kdy na jednom z mnoha míst píše, že „sémantické vlastnosti jako pravda a reference jsou vykazovány formulami reprezentačního systému“ (Fodor, 1978, s. 32)²².

Ačkoliv se obvykle uvádí, že sémantické vlastnosti vykazují mentální reprezentace *obecně* (a někdy dokonce následuje výčet jednotlivých druhů a forem), ve skutečnosti se ukazuje, že podobně jako u intencionálních stavů, tak i v případě mentálních reprezentací se pozornost soustředí na ty formy, které se svými vlastnostmi podobají *jazykovým* znakům, a o ostatních se mlčí (Aydede, 2004; Fodor, 1978). Mezi jazyku podobné formy patří zejména tzv. *pojmové mentální reprezentace*, jež svým abstraktním a nenázorným charakterem a svou skladebností připomínají slovy vyjadřované pojmy, a tzv. *propoziční mentální reprezentace*, které vznikají uspořádanými kombinacemi reprezentací pojmových a svou vnitřní strukturovaností vlastně kopírují vnitřní organizaci větných propozic (Sternberg, 2002). Například J.-F. Le Ny uvádí, že kognitivní věda se shoduje na tom, že dokonce *celá „mysl je strukturována jako jazyk“*, přičemž těmito „strukturami našich reprezentací jsou propozice a pojmy“, a v zápětí autor pokračuje tím, že na úrovni mentálně-reprezentačních obsahů je nejen možné považovat tyto pojmy a propozice za analogy jazykových významů, ale dokonce je možné uvažovat o jejich ztotožnění s významy: „Není nepřesné, po prvotní analýze, říci, že propozice nejsou nic jiného než smysly vět. A že pojmy se neodlišují od slovních významů“ (Le Ny, 2005, s. 72)²³. Podotýkáme, že uvedením poslední části citace J.-F. Le Nyho nezamýšlíme podpořit myšlenku identifikace obsahů mysli s významy jazyka; jen jsme chtěli doložit míru úsilí, s jakou se někteří autoři snaží mysl a jazyk sblížit, a nikoliv se vyjadřovat k její legitimitě.

S předpokladem, že mysl sestává z jazykově, pojmově a propozičně strukturovaných mentálních reprezentací mysli, pracují zejména J. A. Fodor, G. Harman, Field, W. Sellars, J. Anderson, G. Bower nebo Z. W. Pylyshyn, i když koncepce a východiska jednotlivých autorů se vzájemně liší (Pacherie, 1993; Sternberg, 2002; Fodor, 1978). Zatímco Harman a Field považují mentální reprezentace za přesné mentální koreláty výrazů mateřského národního jazyka, a tudíž za ovlivněné tímto národním jazykem, pro Fodora jsou mentální reprezentace součástí specifického vrozeného a univerzálního jazyka mysli, zcela odlišného od jazyků národních (Pacherie, 1993). Jména Anderson, Bower a Pylyshyn bývají obvykle spojována s debatou ohledně povahy mentální reprezentace, v níž tito autoři jednoznačně prosazují formu pojmově-propoziční (abstraktní, logickou a hlubší) jak před formou jazykovou (abstraktní, lingvistickou a povrchnější), kterou předpokládá například

---

²⁰ „certaines théories assimilent clairement la représentation à un signe“; „construction sémiotique [...] renvoi sémiotique à un objet“

²¹ „on the assumption that a representation is an object with semantic properties (content, reference, truth-conditions, truth-value, etc.), a mental representation may be more broadly construed as a mental object with semantic properties“

²² „semantic properties as truth and reference are exhibited by formulae in the representational system“

²³ „l'esprit est structuré comme le langage“; „Propositions et concepts sont des structures de nos représentations.“;

„Il n'est pas inexact de dire que, en première analyse, les propositions ne sont que des sens de phrases. Et que les concepts ne diffèrent pas des significations des mots.“

A. Paivio, tak před formou imaginativní (konkrétní a názornou), obhajovanou zejména Kosslynem a Shepardem (Sternberg, 2002; Paivio, 1986).

Předpokládáme, že při studiu reprezentačních vlastností mentálních reprezentací a intencionálních vlastností mentálních stavů se budeme odvolávat na sémantické kvality přirozených jazyků. Vycházíme z toho, že sémantická lingvistika nám poskytne inspiraci, teorii i aparát potřebný k hlubšímu vhledu, porozumění a modelování mentální reprezentace a intencionality. Motto této podkapitoly – „*mysl jako jazyk*“ – chce tedy vyjádřit možnost sledovat kýženou analogii tím, že se s cílem studovat mysl uchýlíme ke studiu jazyka.

1.4.1.2 „JAZYK JAKO MYSL“ ANEB 2. DIALEKTICKÁ FÁZE

V tomto místě se dostáváme ke třetí skupině analogií, které se objevují teprve při širším a komplexnějším pohledu na znaky, mentální reprezentace a intencionální mentální stavy jako v určitých ontogeneticko-fylogenetických souvislostech.

Mnozí autoři, inspirováni Searlovým rozlišením intencionality vlastní a odvozené, považují sémantičnost znaků za odvozenou z intencionálních a reprezentativních kompetencí mysli: „externí reprezentace získávají své významy – své intenze a extenze – z významů interních, z mentálních stavů a aktů lidí, kteří je vytvářejí a užívají“ (Dennett, 2004, s. 54). V případě jazyka to znamená, že „význam nějakého jazykového výrazu závisí na obsahu myšlenek nebo pojmů, které umožňuje vyjádřit“ (Pacherie, 1993, s. 121-122)²⁴.

Toto pojetí implikuje nejen principiální, ale také vývojovou závislost jazyka na psychice. M. Sedláková uvádí, že většina kognitivních psychologů předpokládá, že „člověk nerozumí řeči (vnější řeči) přímo, ale zprostředkovaně, prostřednictvím mentalízy. Proces osvojování jazyka dítětem je procesem ‚překladu‘ z příslušné mentalízy do příslušného národního jazyka a opačně“ (Sedláková, 2004, s. 89). Autorka představuje tzv. *mentalízu* (angl. *mentalese*) jako termín, jímž v 70. letech 20. století začala lingvisticky orientovaná americká kognitivní psychologie, inspirována nativismem N. Chomského, označovat jednu z forem mentálního nástroje fixace psychického obsahu, vyznačující se propoziční povahou a vrozeností. Autorství koncepce mentalízy je podle Sedlákové spojováno zejména se jmény J. A. Fodora a S. Pinkera, přičemž u prvního z nich je mentalíza zasazena do širšího rámce tzv. *jazyka myšlení*, v němž je chápána jako jeho lexikologická složka.

Ideu jazyka myšlení představil a rozpracoval J. Fodor ve svém stejnojmenném díle *The Language of Thought*: „Čtenáři bude zřejmé, že to, co zde navrhuji udělat, je znovu oživit tradiční myšlenku, jíž je jazyk mysli a to, že popisování tohoto jazyka tvoří významnou část toho, co teorie mysli potřebuje udělat“ (Fodor, 1978, s. 33)²⁵. Jazyk myšlení je předpokladem pro mentální život jedince, odehrává se v něm a je v něm uchována veškerá jeho mentální reprezentace neboli autorovým heslovitým způsobem vyjádřeno: „není vnitřní reprezentace bez vnitřního jazyka“ (Fodor, 1978, s. 55)²⁶. Podle Fodora jazykem myšlení nemůže být žádný z přirozených jazyků, charakterizovaných jako národní, veřejné a naučené, v nichž probíhají interpersonální komunikace a komunikace mezi vnitřním a vnějším prostředím mysli (skrže kognitivní vstupy/výstupy počítačného systému mysli). Kdybychom totiž jazyk mysli daného individua považovali zároveň za jeho jazyk národní (mateřský), znamenalo by to odeprít schopnost myšlení pre-verbálním ontogenetickým a ne-neverbálním fylogenetickým úrovním, totiž dětem a subhumánním

²⁴ „le sens d’une expression linguistique dépend du contenu des pensées ou concepts qu’elle peut servir à exprimer“

²⁵ „It will have occurred to the reader that what I am proposing to do is resurrect the traditional notion that is a language of thought and that characterizing that language is a good part of what a theory of mind needs to do“

²⁶ „there is no internal representation without an internal language“

živočichům, a jít proti samotné logice komutačně-reprezentační teorie mysli. Oba Fodorovy argumenty, vysvětlující podstatu rozdílů mezi jazykem myšlení a jazyky národními, si nyní krátce vyložíme.

Za prvé, pokud dětem mladším jednoho roku a alespoň vyšším subhumánním živočišným druhům nehodláme upřít schopnost myslet, pak ovšem musíme hledat jiný druh myšlení než *myšlení v jazyce* v tom smyslu, v jakém jej rozuměla známá Sapir-Whorfova hypotéza a jak jej mají mnozí stále namysli – tedy v *národním jazyce*, který vznikl až na fylogeneticky nejvyšší úrovni a jehož užívání je podmíněno jeho osvojením, k němuž dochází až v průběhu ontogeneze. Myšlení tedy musí probíhat v jazyce nenaučeném, ale přesto dostupném – jazyk myšlení je podle Fodora *vrozený*.

Za druhé, komputačně-reprezentační teorie mysli, zakořeněná v teorii, modelech a terminologii umělé inteligence, nahlíží mysl jako informace zpracovávající systém. Jelikož systém je oproti prostředí, v němž se nachází, svým způsobem specifický, jeho interiér je organizovaný jinak a funguje jinak než jeho okolí. Kódy, jimiž jsou informace nesené ve vnějším prostředí, jsou pro systém nečitelné, a proto musejí být nejprve přeloženy do kódů pro daný systém srozumitelných, což je úkolem vstupně-výstupní části systému. Podobně jako tento model převzala kognitivní neurověda, přijala jej i kognitivní psychologie. Fodor se proto podivuje nad tím, jak mohou mnozí představitelé kognitivních věd na jednu stranu akceptovat systémový model, a na druhou stranu odmítat myšlenku jazyka myšlení, když jazyk myšlení není vlastně nic jiného než *interní jazyk* mentálního systému, v němž se odehrává zpracování informace nesené mentálně reprezentačními kódy.

J. Searle a J. Fodor tedy poukázali na odvozenost jazyka ze samotné mysli – sémantické vlastnosti jazyka lze vysvětlit z přirozených intencionálních a vrozených reprezentačních vlastností mysli. Tyto vlastnosti umožňují vysvětlit řadu jevů jako kupříkladu principy pojmové kategorizace (vliv systému vrozených pojmů na vnímání), proces osvojování národního jazyka (prostřednictvím překladu z a do vrozeného jazyka) nebo zdroj sémantičnosti národních jazyků (ležící v intencionálních obsazích psychiky). Původní přirozená lidská mysl je v tomto obrazu zdrojem i předobrazem člověkem vytvářených znakových systémů.

Je však nutno uvést, že před tímto odvoláváním se na mysl jakožto vyšší instanci jiní autoři varují. Například D. Dennett říká, že hledat zdroj sémantičnosti jazyka v intencionalitě mysli, tak jak navrhuje J. Searle, není žádným opravdovým řešením, ale jen odsunutím otázky po zdroji odkazovací čili referenční funkce z oblasti jazyka do oblasti mysli, kde přetrvává nezodpovězena jako otázka, co je zdrojem samotné intencionality. A modelovat intencionální vlastnosti mysli pomocí mentalízy a jazyka myšlení, jak činí J. A. Fodor, je podle Dennetta také slepou cestou, neboť nás to vrací zpět k původnímu problému určit, co by bylo zdrojem sémantiky takového jazyka (Dennett, 2004). Pokud Searle a Fodor předpokládají, že intencionalita a reprezentace mysli mohou jazykovou sémantiku vysvětlovat a zároveň být jazykovou sémantikou vysvětleny, pak se podle Dennetta v podstatě ocitají v bludném kruhu. Vystavují se riziku tzv. **homunkularizace**, což je tradiční název pro „nekonečný regres ve vysvětlování funkce systému prostřednictvím téhož systému vloženého do systému vysvětlovaného, podobně jako činnost jednoho homunkula se vysvětluje tím, že se odkáže na touž činnost homunkula nacházejícího se v jeho vnitřku“ (Nosek, 1997, s. 139).

Fodorova i Searlova koncepce vystupují proti Dennettově výtce s protiargumentem, který jsme již v zásadě implicitně naznačili. Fodor si nebezpečí homunkularizace nepřipouští jednoduše z toho důvodu, že jeho jazyk myšlení je *vrozený*, a tudíž se pro vysvětlení své sémantičnosti a funkčnosti vůbec nepotřebuje odvolávat na nějaké další zdroje, resp. jeho zdrojem je sama příroda a fylogeneze. Mysl byla procesem přírodního výběru prostě „postavena“ tak, aby fungovala, a její mechanismus (jazyk) nepotřebuje žádnou další garanci spolehlivosti, než jakou je sama její vnitřní organizace. Fodor opírá

svou myšlenku opět o příklad ze světa umělé inteligence: „Mým názorem je, že, ačkoliv stroj musí mít kompilátor v případě, že se jedná o používání vstupně-výstupního jazyka, nepotřebuje kompilátor *ještě i* pro strojový [interní] jazyk. To, čím se vyhneme nekonečné regresi, je fakt, že stroj je *postaven* tak, aby používal strojový jazyk“ (Fodor, 1978, s. 66)²⁷. A v obdobném smyslu Searle vymezuje intencionalitu jako něco, co je myslí prostě přirozeně dáno, co je její niterní vlastností a podstatou, a co tudíž nevzbuzuje žádnou otázku po svém zdroji. Lidská mysl prostě byla vytvořena tak, že je (mimo jiné) intencionální (Searle, 1994).

Lokalizace zdroje, z něhož jazykové výrazy čerpají své významy, v myslí přináší ještě jeden problém à la bludný kruh. Podkapitulu 1.4.1.1 jsme uzavřeli s tím, že reprezentační a intencionální fenomény myslí lze nahlížet jako mentální formy znaků, a proto jim připisovat formální, strukturální a funkcionální vlastnosti znaků. Nicméně aktuální podkapitola jako by nás zaváděla zpět světa myslí, naznačujíc, že ony sémantické vlastnosti znaků, na něž jsme se odvolávali, nejsou nic jiného než „zdeděné“ a externalizované reprezentační a intencionální vlastnosti myslí. Původně očekávaná analogie mezi myslí a jazykem, založená na odvozenosti reprezentace a intencionality ze sémantičnosti, se ve světle této kapitoly začíná jevit spíše jako analogie spočívající naopak v odvozenosti sémantičnosti z reprezentace a intencionality. Neboli naše výchozí motto „*mysl jako jazyk*“ se proměnilo v „*jazyk jako mysl*“. Otázkou je, jak tento myšlenkový vývoj od myslí k jazyku a z něj zase zpět k myslí interpretovat. Prozatím můžeme jen konstatovat, že snaha modelovat mysl prostřednictvím jazyka nás naopak dovedla zpět k myslí a v ní po dobu četby následující kapitoly také zůstaneme.

1.4.2 VZTAH MEZI MENTÁLNÍ REPREZENTACÍ A INTENCIONALITOU

Asi není možné si nepovšimnout, že zatímco referenční vlastnosti externího světa jsou zahrnovány pod *jediný* koncept sémantičnost znaků, v případě referenčních vlastností mentálního světa se užívají koncepty *dva*, intencionalita mentálních stavů a reprezentace mentálních reprezentací. Přestože jsme oba mentální koncepty představili a probrali velmi podrobně, a to jak každý zvlášť, tak i každý ve vztahu ke konceptu znak, přetrvává tu stále jisté palčivé informační vakuum ohledně toho, jak se tyto dva koncepty mají k sobě navzájem. Zdá se totiž, že ačkoliv jde o dva samostatné pojmy, označují něco velmi podobného, ne-li dokonce stejného. Ale je tomu skutečně tak? U vztahu intencionálních mentálních stavů a mentálních reprezentací se proto pozastavíme a pokusíme se jej více objasnit.

Zprv je možné sledovat jejich vztah z terminologické perspektivy. Vysvětlování obou pojmů se u mnoha autorů pohybuje tak trochu v bludném kruhu; často spolu bývají zaměňovány a, jsou-li již rozlišeny, pak většinou nedůsledně (Dennett, 2004). Intencionalita je často vysvětlována pomocí pojmu reprezentace a reprezentace prostřednictvím pojmu intencionalita. J. Searle píše, že intencionální mentální stavy vlastně máme k tomu, „abychom reprezentovali svět – bychom jej reprezentovali takový, jaký je, jaký bychom ho rádi měli, jaký by v našich obavách mohl být a co s tím chceme udělat a podobně“ (Searle, 1994, s. 64-65). Autor vlastně reprezentaci představuje jako obecnou charakteristiku intencionálních mentálních stavů, z nichž ilustruje konkrétně přesvědčení, přání, obavu a záměr.

Na druhou stranou jiní autoři se více či méně snaží oba pojmy odlišovat. Patří k nim už samotný F. Brentano. Z jeho definice intencionality, kterou jsme uvedli v kapitole 1.2.1, jasně vyplývá, že zatímco intencionalita je vlastností všech mentálních jevů, a tedy

---

²⁷ „My point is that, though the machine must have a compiler if it is to use the input/output language, it doesn't *also* need a compiler for the machine language. What avoids an infinite regression of compilers is the fact that the machine is *built* to use the machine language.“

celé myslí jako takové, reprezentace je jen jedním z typů či způsobů intencionality, jedním z mnoha typů intencionálních mentálních fenoménů. Rovněž D. Dennett se vyslovuje kriticky k formulaci, že by vykazovat intencionalitu mělo znamenat totéž co obsahovat reprezentaci. Nevhodné ztotožňování obou konceptů ukazuje autor na příkladu zámkem-a-klíč; zámek svým způsobem sice odkazuje ke klíči, ale asi v sobě nenesl vysloveně reprezentaci klíče (Dennett, 2004).

Abychom objasnili, v jakém smyslu jsou oba pojmy používány v této práci, dovolme si krátké zamyšlení. Je-li podle F. Brentana mysl jako celek intencionální a překrývala-li by se současně intencionalita s reprezentací, pak bychom museli uznat, že buď je mysl reprezentační jako celek, a nebo celá mysl intencionální není. Buď reprezentace je něco jiného než intencionalita, nebo je Brentanův předpoklad mylný. V žádném případě si netroufáme dilema rozhodnout; k celé věci můžeme říci jen následující. Přivádí nás to znovu k již jednou položené otázce, zda reprezentovat svět je univerzální vlastností myslí.

Komputačně-reprezentační model myslí, předpokládající mentální reprezentace, byl koncipován pro poznávací aktivitu, kdežto ne všechny intencionální stavy myslí vyjadřují kognitivní postoje. Ať již budeme uvažovat o emocích, konacích, počítacích apod., nebudeme mít jistě problém nazývat je stavy intencionálními, neboť svým způsobem přeci *o něčem jsou, něčeho se týkají, k něčemu vztahují*. Ale mohou doslova reprezentovat – jsou o něčem *jakožto jeho reprezentace*? Právě z důvodu této pochybnosti sympatizujeme spíše s autory, kteří více či méně, ale přeci jenom oba pojmy odlišují. Zdá se nám, ačkoliv to také není zdaleka nejpřesnější formulace, že spíše než jejím ekvivalentem se reprezentační mysl jeví být typem, částí, podmnožinou myslí intencionální tak, jak naznačovala Brentanova definice intencionality. Anebo ještě spíše bychom řekli, že intencionální není přímo reprezentující, ale vztahuje se k reprezentujícímu. Strach z pavouků se zdá být mnohem více určitým *vztahem k reprezentaci* pavouka, než přímo *reprezentací* pavouka. Touto krátkou úvahou už naznačujeme a tak trochu předjímáme jisté řešení, které se nabízí v souvislosti s bludným kruhem vysvětlování myslí pomocí jazyka a naopak. Jelikož se ale jedná o klíčovou záležitost, pojednáme o ní samostatně až v následující kapitole 1.4.3.

Zadruhé se můžeme na vztah intencionálních mentálních stavů a mentálních reprezentací podívat jako na konstrukty dvou různých teorií myslí, zakládajících se na odlišných východiscích a postulátech. Kognitivní psychologie obecně předpokládá, že mentální aktivita spočívá ve vytváření znalostí a poznání, jejich uchování a operování s nimi. Problémem však je, jak toto poznání modelovat. Věda a filozofie doposud nabídl dvě řešení a, jak podle B. Troadeca a C. Martinotové vysvětluje M. Besnier, jde o návrhy v zásadě konkurenční povahy (Besnier, 1996 via Troadec, Martinot, 2003). První řešení se vydalo *cestou postulování mentálních reprezentací* jakožto reprezentací objektů vnější reality, které samy existují uvnitř myslí subjektu. Utvářejí se v přímém vztahu subjekt-objekt, ať už je tento vztah chápán jako jednostranně či oboustranně determinovaný. Tím zprostředkovávají subjektu přístup přímo k realitě, a výsledné poznání je tak poznáním reality. Druhé řešení se vyvinulo *cestou postulování mentálních stavů typu* přesvědčení (fr. *croiance*, angl. *belief*) vztahujících se k různým objektům vnější reality a vyjádřitelných propoziční formou „*myslím, že X*“. Ačkoliv jsou tato přesvědčení přesvědčeními o objektech, formují se ve vztahu subjekt-subjekt, a to v rámci procesu intersubjektivní komunikace. Poznání tak už zde není *znalostí* skutečnosti, ale *přesvědčením o znalosti* skutečnosti; nezávisle na míře oprávněnosti tohoto přesvědčení.

Podle M. Besniera, jak se dočteme u Troadeca a Martinotové v dalším textu, v současné kognitivní psychologii z této konkurenční dvojice vychází vítězně spíše teorie intencionálních stavů. To by mohlo vést k dojmu, že sémantičnost myslí prostě stačí redefinovat jako sémantičnost mentálních stavů neboli právě na intencionalitu, a koncept mentální reprezentace tak opustit jednou provždy jakožto historicky překonaný. Avšak pravdou je, že mnozí se tohoto konceptu nevzdávají a poukazují na jeho smysluplné,

užitečné, ba dokonce nezbytné uplatnění i v rámci aktuální intencionální teorie mysli. Konkurenční vztah reprezentační a intencionální teorie tedy přetrvává stále, i když v poněkud proměněné podobě a na jiné úrovni. Jak ukáže následující kapitola, koncept mentální reprezentace se opět vrací do hry.

1.4.3 MENTÁLNÍ REPREZENTACE JAKO PROSTŘEDNÍ ČLÁNEK MEZI INTENCIONALITOU MYSLI A JAZYKOVOU SÉMANTIKOU

Tuto kapitolu považujeme z hlediska našeho dalšího směřování za klíčovou. Chceme v ní ukázat cestu, jak lze sémantičnost mentálních reprezentací a sémantičnost intencionálních mentálních stavů skloubit a propojit do jednoho koherentního, sémanticky uchopitelného celku. Zdůvodníme, proč má smysl vysvětlovat intencionalitu mysli právě pomocí sémantiky jazyka, a objasníme, jakou roli v tomto explikačním procesu mohou hrát právě mentální reprezentace.

Nová podoba konkurence mezi reprezentační a intencionální teorií mysli, naznačená na konci minulé kapitoly, se tentokrát projevuje nejen v koncepci kognitivní mysli, ale rozprostírá se na myslí obecně. Otázka jak vysvětlit a modelovat poznatek v myslí poznávajícího subjektu vzhledem k poznávanému objektu se tak mění otázku *jakým způsobem realisticky (naturalisticky) vysvětlit a modelovat sémantičnost intencionálního mentálního stavu*. Cílem naturalisticky pojaté sémantické teorie intencionality je „charakterizovat sémantické v termínech nesémantických a intencionální v termínech neintencionálních“ (Pacherie, 1993, s. 123)²⁸.

Odpovědi, které se na tuto otázku nabízejí, lze rozdělit do dvou skupin podle toho, *jakou povahu přisuzují mentálním stavům a zda v navržené sémantické teorii těchto stavů hraje nějakou roli koncept mentální reprezentace*. E. Pacherie popisuje rozdíl mezi oběma skupinami takto: „Rozlišení se týká způsobu, jakým různé verze této teorie koncipují propoziční postoje. Podle toho, zda je považují za stavy relační nebo monadické, buď postulují zprostředkující rovinu mentální reprezentace nebo nikoliv“, přičemž první skupina je označována jako tzv. *reprezentacionalistické verze* a druhá jako tzv. *ne-reprezentacionalistické verze* (Pacherie, 1993, s. 123)²⁹.

E. Pacherie uvádí, že zatímco mezi odborníky panuje vesměs shoda v tom, že sémantičnost přirozených jazyků je principiálně odvozena z intencionality mysli, otázkou zůstává určit, zda se intencionalita nachází skutečně na konci tohoto explikačního procesu, nebo zda sama představuje pouze jeho prostřední článek. Jinak řečeno, někteří považují intencionalitu za plně kompetentní vysvětlit sémantické vlastnosti mysli, kdežto jiní ji vidí sice jako důležitou, nicméně samu o sobě pro tento úkol nedostačivou. Tato problematika čelí debatní vody již od druhé poloviny padesátých let minulého století. Jedna z prvních diskusí proběhla mezi R. Chisholmem a W. Sellarsem v průběhu roku 1956. Chisholm zastával názor, že prvotní je intencionalita mysli, a že tudíž jejím vysvětlením vysvětlíme také podstatu sémantičnosti jazyka. Naopak Sellars tvrdil, že jazyk je sice z hlediska své sémantičnosti závislý na intencionalitě mysli, avšak sama intencionalita může být vysvětlitelná pouze s odvoláním na sémantiku nějakého vnitřního jazyka. Aspirantem takového jazyka pak může být kupříkladu Fodorův jazyk myšlení, jazyk mentálních reprezentací.

Podle *ne-reprezentacionalistické* vize není zapotřebí k vysvětlení intencionality zavádět a používat konstrukt mentálního jazyka a mentální reprezentace, jehož údajnou

²⁸ „caractériser le sémantique en termes non sémantiques et l'intentionnel en termes non intentionnels“

²⁹ „La distinction tourne autour de la manière dont les différentes versions de la théorie conçoivent les attitudes propositionnelles. Selon qu'elles les considèrent comme des états fonctionnels relationnels ou monadiques, elles postuleront ou non un niveau intermédiaire de représentation mentale.“

funkcí má být zprostředkování vztahu mezi mentálním stavem a intencionálním obsahem. Tento vztah je totiž ne-reprezentacionalisty charakterizován jako sám o sobě bezprostřední a přímý. Kromě toho jsou s intencionálním obsahem propojené mentální stavy považovány za monadické entity, což znamená, že každý z nich je neanalyzovatelný, jedinečný a neopakovatelný. Pro ilustraci těchto vlastností ostatně můžeme připomenout již dříve uvedená slova J. Searla, podle nichž je mentální stav jednotou konkrétního typu a konkrétního obsahu. Nebo můžeme citovat M. Sedlákovou: „Druh zaujatého postoje spolu s prožívaným obsahem mentálního stavu zakládá jeho jedinečnost“ (Sedláková, 2004, s. 189).

Ne-reprezentacionalistická vize založená na monadické koncepci mentálních stavů však s sebou nese jistý nevyřešený problém, problém tzv. *produktivity*. Produktivita obecně znamená dispozici určitých systémů (mysl, jazyk, chování) k tomu, že jejich uživatelé (myslitelé, jednatelé, mluvčí) mohou v jejich rámci vytvářet prakticky nekonečné množství nových, originálních a jedinečných produkcí (myšlenky, chování, verbální projevy), které nemohou být vysvětleny jako důsledky učení se z předchozích zkušeností. J. A. Fodor kriticky upozornil, že vysvětlit tento jev je u monadicky koncipovaných mentálních stavů velmi problematické. V pozadí každého aktualizovaného mentálního stavu či realizovaného chování stojí složitý mentální kalkul, sestávající ze sledu dílčích mentálních operací, který ze sumy veškerých potencionálně možných mentálních stavů či chování postupně, aplikací určitého výpočtového vzorce, vygeneruje ten konkrétní stav či to konkrétní chování, které pak skutečně nastane. Fodorův argument vlastně naznačuje, že pokud bychom atribuovali mentálním stavům monadickou povahu, tak bychom museli také připustit, že počet stavů potencionálně vyprodukovatelných v jednom daném okamžiku se rovná počtu potencionálních kombinací mezi všemi možnými mentálními stavy (zejména propozičními postoji) a intencionálními obsahy (propozicemi). Avšak tento počet je natolik obrovský, že si lze jen těžko představit, že by jej předpokládaná výpočtová kapacita naší mysli byla schopna zvládnout. Fodor zkrátka jedním dechem říká, že monadická koncepce intencionálních stavů je nerealistická, a druhým představuje svou vlastní, mnohem realističtější koncepci, pro niž nachází inspiraci v lingvistice. „Tedy produktivitu přirozených jazyků inferujeme ze schopnosti mluvčího/posluchače vytvářet/chápat věty, na které nebyl specificky trénovaný. Přesně stejný argument inferuje produktivitu interního reprezentačního systému z jednatelovy schopnosti kalkulovat vhodné možnosti chování pro druh situace, s nímž s nikdy dříve nesetkal“ (Fodor, 1978, s. 31-32)³⁰.

Produktivita jazyka je vysvětlitelná jeho tzv. *kompozicionalitou* neboli strukturovaností. Jazyk se vyznačuje skladebností, což znamená, že každý složený výraz lze rozložit na výrazy dílčí a jednodušší (souvětí na věty, věty na slova, slova na slabiky a slabiky na písmena). Počet těch nejmenších jednotek je přesně limitován (čeština má 34 základních písmen). Vysoká produktivita jazyka je umožněna tím, že z tohoto malého počtu základních jednotek lze pomocí příslušných kombinačních pravidel sestavovat nekonečné množství nejrozmanitějších složenin (podle gramatických pravidel sestavujeme slova do vět a věty do souvětí). Obdobně funguje i produktivita jazykových významů. V sémantice existuje tzv. *princip kompozicionality*, který říká, „že význam složeného výrazu lze složit z významů jeho složek – neboli že je funkcí významů těchto složek“ (Peregrin, 2003, s. 10). Na otázku, jak je možné, že počet všech možných výrazů daného jazyka, který je principiálně nekonečný, zůstává přesto pro člověka kapacitně

³⁰ „Thus, we infer the productivity of natural languages from the speaker/hearer's ability to produce/understand sentence on which he was not specifically trained. Precisely the same argument infers the productivity of the internal representational system from the agent's ability to calculate the behavioral options appropriate to a kind of situation he has never before encountered.“

zvládnutelný, lze tedy odpovědět, že k vyprodukování sebevětšího počtu seberozmanitějších výrazů postačí operovat se zásobou malého množství základních jazykových elementů a jejich kombinačních pravidel. Právě tato odpověď obsahuje cestu k řešení problému produktivity mentálních stavů: „Smysl věty je funkcí smyslu jejích komponent a jejího strukturálního popisu. Pokud se podaří identifikovat složky propozičních postojů, pak stejné řešení bude možné *mutatis mutandis*“ (Pacherie, 1993, s. 135)³¹.

A právě hledání těchto elementárních složek otevřelo pomyslné dveře do intencionální teorie mysli mentálním reprezentacím. Reprezentacionalistická vize intencionálních stavů, k jejímž představitelům E. Pacherie řadí vedle J. A. Fodora také N. Blocka, G. Harmana nebo C. McGinna, „připouští existenci vnitřních reprezentací ve formě manipulovatelných symbolových struktur“ (Pacherie, 1993, s. 123)³². Jak bylo řečeno v kapitole 1.4.1, tyto autoři připodobňují mentální reprezentace jazykovým výrazům, ať už se jedná u některých o jazyk národní nebo u jiných o jazyk myšlení. I když J. Fodor trvá na tom, že jazyk myšlení je specifický mentální jazyk, který *není možné s národními jazyky ztotožňovat*, tato skutečnost podle něj nevylučuje, že by tentýž jazyk myšlení nemohl *sdílet některé vlastnosti národních jazyků* a že by pro něj nebyl *vhodný klasický sémanticko-syntaktický popis* (Fodor, 1978). Jazyk myšlení je koncipován jako plnohodnotný jazyk s vlastní konečnou elementární slovní zásobou a vlastními syntaktickými a sémantickými pravidly jejich možných kombinací do nekonečného počtu komplexnějších struktur – tedy jako jazyk strukturálně zcela analogický k přirozeným národním jazykům, byť principiálně od nich odlišný.

Propoziční charakter činí z mentální reprezentace dobře strukturovatelný (strukturovaný) mentální výraz, přičemž *strukturovanost* oproti kompozicionalitě navíc znamená, že každá komponenta má v celku svou specifickou pozici a úlohu. Ať už v logickém, lingvistickém či psychologickém pojetí, koncept propozice bývá definován jako struktura tvořená vzájemně propojenými a uspořádanými pojmy, kde pojmy jsou elementy této struktury. Z toho vyplývá, že propoziční mentální reprezentace je modelovatelná jako struktura pojmových mentálních reprezentací, jejích elementů. V souladu s principem kompozicionality, dobře aplikovatelným na takto pojatou mentální reprezentaci, pak lze kombinacemi omezeného množství jednodušších reprezentací vytvářet nekonečné množství složitějších reprezentací, přičemž smysl těchto složitějších reprezentací se stává vyvoditelný z jednotlivých obsahů a strukturního uspořádání těch jednodušších.

Tím, že mentální stavy samy o sobě nejsou strukturovatelné a požadavek kompozicionality nespĺňují, narážejí ne-reprezentacionalisté na problém produktivity. Řešení navrhované reprezentacionalisty spočívá ve zprostředkování strukturálních vlastností mentálních reprezentací mentálním stavům tím, že *mentální stav* již nebude koncipován jako mentální postoj přímo ke konkrétnímu propozičnímu, dále nerozkladnému a tudíž nevykalkulovatelnému obsahu, ale *jako mentální postoj ke konkrétní propoziční mentální reprezentaci*, jejíž sebesložitější obsah je vykalkulovatelný z obsahů dílčích pojmových reprezentací, na které ji lze rozložit. Tuto myšlenku pak lze shrnout následovně: „Pokud je propoziční postoj definován jako vztah mezi organizmem a mentální reprezentací, je toto řešení použitelné, neboť mentální reprezentace, díky své symbolové povaze, má vnitřní strukturu. [...] v důsledku toho nejsou komponenty

---

³¹ „Le sens d’une phrase est fonction du sens de ses constituants et de sa description structurale. Si l’on parvient à identifier les constituants des attitudes propositionnelles, la même solution sera possible *mutatis mutandis*.”

³² „les versions représentationnalistes [...] admettent l’existence de représentations internes sous forme de structures symboliques manipulables“

propozičních postojů ničím jiným než komponenty mentálních reprezentací (Pacherie, 1993, s. 135)³³.

Rozdíl mezi ne-representacionalismem a representacionalismem lze tedy přeformulovat jako rozdíl v tom, zda jsou mentální stavy nahlíženy „jako vztahy k propozicím“ nebo jako „vztahy k větám buďto jazyka veřejného, nebo ‚jazyka myslí““ (Engel, 2003, s. 138)³⁴.

V prvním případě je intencionální obsah dán přímo a bezprostředně. Ve druhém případě se však považuje za zprostředkovaný nějakým výrazem jazykové formy – například mentální reprezentací jakožto výrazem jazyka myslí – a teprve tato mentální reprezentace je entitou, jež je s intencionálním obsahem v přímém kontaktu; funguje totiž jako nástroj jeho fixace a jeho přímý nositel (na stejném principu jako výraz veřejného jazyka je nástrojem fixace a nositelem významu).

Mít intencionální obsah podle representacionalistů znamená mít vztah k mentální reprezentaci, neboť pouze skrze tento vztah mohou mentální stavy získat přístup k obsahu této reprezentace: „Pro každý organismus O a každou propozici P platí, že existuje relace R a mentální reprezentace MP, takové, že: MP znamená (vyjadřuje propozici), že P; a O věří, že P pouze pokud O udržuje relaci R s MP (a stejným způsobem O si přeje, aby P pouze pokud O udržuje jinou relaci, R', s MP [...])“ (Fodor, 1985, s. 88 via Pacherie, 1993, s. 134)³⁵. Representacionalisté tak nahlízejí *intencionalitu mentálního stavu jako získanou a odvozenou ze sémantičnosti mentální reprezentace*, s níž je ve vztahu: „RTM [neboli reprezentační teorie myslí] definuje takové intencionální mentální stavy jako relace k mentálním reprezentacím a intencionalitu prvních vysvětluje v termínech sémantických vlastností druhých“ (Pitt, 2008)³⁶.

Porovnáme-li ne-representacionalismus a representacionalismus, ukazuje se, že druhý z nich drží ještě jeden trumf: „zájem o mentální reprezentace spočívá v tom, že díky své symbolové povaze mají zároveň vlastnosti formální i vlastnosti sémantické. Myšlenka, která vede representacionalisty, je taková, že tato sémantičnost mentálních reprezentací může být zkoumána za účelem objasnění jak intencionality myšlenek, tak sémantičnosti veřejného jazyka“ (Pacherie, 1993, s. 136)³⁷.

Jak bylo uvedeno na začátku kapitoly, za vším stojí naturalistické úsilí vysvětlit vše intencionální – mysl – ne-intencionálně a vše sémantické – jazyk – ne-sémanticky. Problémem je, že mentální stavy projevují přirozenou intencionalitu, avšak těžko komutačně realizovatelnou, a znaky naopak vykazují dobře modelizovatelnou sémantičnost, ale vyvstávají zde otázky ohledné jejího zdroje. Mentální reprezentace jakožto struktury jazyka myšlení představují konstrukt současně intencionální i sémantický, v němž se tak snoubí výhody jak mentálního, tak jazykového fenoménu. Díky připsanému „dvojímu“ charakteru je tak konstrukt mentální reprezentace považován za velmi vhodný model jednotného a naturalisticky akceptovatelného výkladu mentálních stavů i přirozený jazyků, neboť umožní vysvětlit produktivitu a další přidružené problémy prvních a původ odkazovacích schopností druhých. Předpokládá se totiž, že *jazykový*

---

³³ „Si une attitude propositionnelle est définie comme une relation entre un organisme et une représentation mentale, cette solution est transposable, car la représentation mentale, en tant qu'elle est de nature symbolique, a une structure. [...] par conséquent, les constituants des attitudes propositionnelles ne sont autres que les constituants des représentations mentales.“

³⁴ „relations à des propositions“; „relations à des phrases, soit d'un langage public, soit d'un langage de la pensée“

³⁵ „Pour tout organisme O et toute proposition P, il existe une relation R et une représentation mentale MP telles que: MP signifie que (exprime la proposition que) P; et O croit que P ssi O entretient R avec MP (et de la même manière, R désire que P ssi O entretient une relation *différente*, R', avec MP [...])“

³⁶ „RTM defines such intentional mental states as relations to mental representations, and explains the intentionality of the former in terms of the semantic properties of the latter.“

³⁷ „L'intérêt des représentations mentales réside en ce que, étant de nature symbolique, elles ont à la fois des propriétés formelles et des propriétés sémantiques. L'idée qui guide les représentationnalistes et que cette sémantité des représentations mentales peut être exploitée pour rendre compte à la fois de l'intentionnalité des pensées et de la sémantité du langage public.“

význam je odvozený z intencionálního obsahu, který sám je převzatý z obsahu mentální reprezentace. A jak se dočítáme u E. Pacherie, C. McGinn potvrzuje, že tím mentální reprezentace postupují na první místo v celém explikačním řetězci: „Myšlenkou tedy je, že základními objekty interpretace jsou věty vnitřního jazyka [tedy mentální reprezentace]; jejich obsah poskytuje obsah myšlenkám [tedy mentálním stavům] a myšlenky svůj obsah předávají vnější mluvčě [tedy veřejnému jazyku]“ (McGinn, 1982, s. 70 via Pacherie, 1993, s. 136)³⁸.

Dospíváme pomalu k závěru prvního oddílu. Ukázalo se, že z obou konkurenčních koncepcí je pro nás atraktivnější reprezentacionalismus. Jeho návrh na propojení mentálních reprezentací jak se znaky, tak i s intencionálními mentálními stavy do jednoho koherentního teoretického celku by nám v druhém oddílu této práce umožnil zaujmout k intencionalitě a mentální reprezentaci *jednotný* sémantický přístup. Jelikož reprezentacionalistické argumenty hovořící ve prospěch propojení intencionality a mentálních reprezentací považujeme za velmi smysluplné, *definitivně se tedy ztotožňujeme s reprezentacionalistickou vizí sémantičnosti intencionálních stavů mysli.*

Nešlo si snad nepovšimnout, že organizací podkapitoly 1.4.1 do dvou částí a rovněž zvolenými názvy těchto částí byl sledován jistý záměr, k jehož pointě se dostáváme právě teď. Nekonečná smyčka, v níž jsme na konci druhé části uvízli, se může rozplést. Ve světle dílčích kapitol 1.4.2 a 1.4.3 se pomalu vyjevuje, že myšlenka *znak jako mysl a zároveň mysl jako znak* může vést ještě k jinému závěru, než jakým byl ten Dennettův. Smyslem myšlenkové pouti, jíž jsme v průběhu četby celé kapitoly 1.4 prošli, nebyla ani tolik identifikace rizik, která hledání analogií mezi znaky a myslí implikuje, jako především reflexe možností, jak toto hledání smysluplně nastavit. Skutečnost, že sémantičnost znaků je mnohými autory koncipována jako vlastnost znaků zděděná a odvozená z intencionálních a reprezentačních vlastností mysli, je věc *jedna*, a skutečnost, že se tyto intencionální a reprezentační vlastnosti mysli vykládají prostřednictvím poznatků o sémantičnosti znaků, je věc *druhá*. Je tu však ještě věc *třetí*, která působí, že ty dvě předchozí se vzájemně nevylučují a jejich „součet“ se nerovná nule. V reprezentacionalistickém rámci se přirovnání „*jazyk jako mysl*“ jakoby přeměňuje zpět v „*mysl jako jazyk*“ – tentokrát však spíše „*mysl jako vnitřní jazyk*“. V původní verzi jsme vycházeli z předpokladu přímého analogického vztahu mezi vnějším jazykem a myslí, kdežto nyní uvažujeme tuto analogii jako umožněnou prostřednictvím vnitřního jazyka.

Výchozí motto „*mysl jako jazyk*“ znamenalo dívat se na reprezentační a intencionální fenomény mysli jako na interní znaky, jejichž popis je přímo závislý na vlastnostech vnějších znaků. To však bylo nahrazeno druhým mottem „*jazyk jako mysl*“, které pro změnu nahlíželo znaky jako odvozené externí formy mentálních reprezentací a intencí. Jejich nekompatibilitu umožňuje překonat až konečné třetí motto „*mysl jako vnitřní jazyk*“, jehož psychická podstata a přirozená sémantika jej sice odlišují od jazyků národních, avšak forma, struktura a fungování jeho sémantiky v podstatě jsou jazykové, a tudíž sémantickým přístupem uchopitelné. Při přecházení od jednoho modelu ke druhému jsme se tedy nepohybovali po kruhu, ale spíše po spirále. A stejně bylo zamýšleno i uspořádání kapitoly 1.4 – tak, aby odráželo a podporovalo následující vnitřní dialektiku jakožto hluší rovinu snahy o smysluplné ukotvení předpokladů podobností a paralel mezi mentálními reprezentacemi, intencionálními stavy mysli a znaky, s nimiž bychom mohli vkročit do sémantického modelování mysli.

---

³⁸ „L' idée est alors que les phrases internes sont les objets fondamentaux de l'interprétation; leur contenu confère un contenu aux pensées; et les pensées transmettent leur contenu à la parole externe.“

2. SÉMANTICKÁ STRUKTURA MENTÁLNÍCH REPREZENTACÍ A INTENCIONÁLNÍCH MENTÁLNÍCH STAVŮ

První oddíl byl svou povahou spíše obecný. Tím, že jsme v něm upřednostnili širší prezentace psychosémantické problematiky mentálního obsahu před hloubkou jejího zpracování, nám posloužil jako bohatý úvod a solidní odrazový můstek pro další práci. Seznámili jsme se s termíny reprezentace, intencionalita, znak, mentální, sémantický atd., dále s varetou možností jejich výkladu a především se vztahy, souvislostmi a analogiemi, jimiž jsou tyto pojmy vzájemně propojeny. Druhá kapitola již vykazuje mnohem specifitější charakter, stanoví si konkrétnější cíle a posouvá problematiku do hlubších vrstev a k detailnějším otázkám. Naše pozornost bude plně soustředěna výlučně na téma sémantiky. Kapitola nás provede základními a v oblasti studia znaků (zejména jazyků) již zdomácněnými sémantickými otázkami, poznatky, teoriemi a modely. Především se však pokusí utřídit, nabídnout a vysvětlit možnosti jejich aplikace a využití v oblasti studia reprezentační a intencionální mysli.

Doposud jsme mentální reprezentaci a intencionalitu popisovali a charakterizovali spíše z funkčního hlediska jakožto praktické nástroje, jimiž naše mysl poznává, uchopuje a zpracovává svět. Nyní je čas zaměřit se více na popis a charakteristiku vnitřní struktury těchto jevů, a zejména pak složky obsahové. Naš nový cíl lze tedy vymezit jako *studium různorodých modelů pozice, kterou reprezentační a intencionální obsah v rámci celkové struktury mentální reprezentace a intencionálního mentálního stavu zaujímá, a koncepcí toho, co vlastně reprezentační a intencionální obsah je.*

Oproti studiu forem mentálních struktur se tak do centra zájmu dostávají otázky zaměřené na *obsah* neboli na to, *co* vlastně poznáváme, *k čemu* odkazují naše mentální reprezentace a *o čem* jsou naše intencionální stavy. Koncept mentálně reprezentačního a intencionálního obsahu přitom zamýšlíme přiblížit pomocí sémantického konceptu *význam*. Tentokrát budeme tedy zkoumat *podobnosti mentálních reprezentací, intencionálních stavů mysli a znaků z hlediska způsobu organizace vztahů mezi jejich nástrojovými a obsahovými komponentami a z hlediska způsobu definování jejich obsahových komponent*. Jsou-li totiž pojmy, myšlenky, přesvědčení či jiné digitální formy mentální reprezentace v psychologickém smyslu považovány za základní reprezentační nástroje mysli a jsou-li jim přisouzeny podobné charakteristiky jako nástrojům jazykovým, pak je možné důvodně předpokládat existenci podobností i na úrovni mentálně reprezentačních obsahů a jazykových významů. Jinak řečeno, pokusíme se zužitkovat předpokládanou analogii mezi reprezentovaným obsahem mentální reprezentace a označovaným významem tím, že při studiu toho, k čemu referují mentální reprezentace, budeme vycházet z poznatků o tom, k čemu referují verbální reprezentace.

Jak jsme dříve již poukázali, popsat znakový význam nebude o nic jednodušší než popsat obsah mentální reprezentace. Situaci velice přehledně vystihuje F. Rastier, podle něhož by plně definovat význam znamenalo vymezit jej nejen ve vztahu ke znaku (nástroji), ale i ve vztahu k dalším termínům, jakými jsou denotace, pojem, mentální reprezentace, smysl (Rastier, 2003b). Ale přesto se zdá, že vědecké studium znakového významu má delší tradici a jeho výsledky jsou komplexnější, než je tomu v případě obsahu mentální reprezentace. Pokusíme se využít především logicko-sémantické a lingvisticko-sémantické poznatky o obsahu externí reprezentace (tedy znakového významu), na jejichž pozadí budeme sledovat průběh krystalizace sémantického modelu mentální reprezentace a intencionality.

Naším prvním úkolem bude seznámit se s dvěma typy sémantických koncepcí, které se stanou naší základní referencí pro další práci. Zatímco první z nich probereme jen

krátce, druhému zasvětime prakticky celý zbytek tohoto oddílu. Představíme a rozebereme celkem čtyři pod něj spadající sémantické koncepce, přičemž každé z nich bude věnována samotná kapitola. Všechny čtyři kapitoly budou organizovány jednotným způsobem – nejprve budou principy dané sémantické koncepce vysvětleny a ilustrovány na původním ne-psychologickém materiálu (jazykových a matematických výrazech), a pak je teprve přeneseme na problematiku reprezentující a intencionální mysli. Závěrečnou kapitolou tohoto oddílu bychom chtěli nahlédnout veškeré do té doby separovaně představené sémantické modely (znaků i mysli, prvního i druhého typu) v souvislostech a reflektovat jejich vzájemné poměry, podobnosti a rozdíly.

2.1 DYADICKÉ A TRIADICKÉ KONCEPCE

Jak již bylo řečeno, sémiotika se třísťí do mnoha různých proudů a škol, čehož důsledkem je barvitost a různorodost v koncepcích znaku. Nicméně i v této rozmanitosti lze identifikovat dva hlavní proudy, reprezentované F. de Saussurem a Ch. S. Peircem. Každý přišel s vlastní teorií znaku, každý dal základ jinému směru a každý inspiroval mnoho dalších následovníků (Černý a Holeš, 2004). Zatímco Saussure reprezentuje lingvistický přístup, Peirce vnáší do teorie znaku logickou orientaci. Zatímco Saussurova koncepce zakořenila spíše v Evropě, Peirceova teorie ovlivnila zejména Ameriku. Saussura stavíme vedle Hejmsleava a považujeme jej za otce lingvistického strukturalismu, kdežto logicky orientovaného Peirce vidíme blíže Montaguovi nebo Carnapovi. A v neposlední řadě Saussure vystavěl svou sémantiku na principu čísla 2, kdežto Peirce pracoval s magickým číslem 3.

Od Saussura a Peirce, jakožto největších sémiotiků 20. století, se tak symbolicky odvozují dva základní druhy sémiotických a potažmo sémantických koncepcí: 1) *dyadický* neboli dvojčlenný – modelující znak jako strukturu dvouprvkovou a 2) *triadický* čili trojčlenný – znázorňující znak jako strukturu tříprvkovou (Doubrovová, 2002; Palek, 1989).

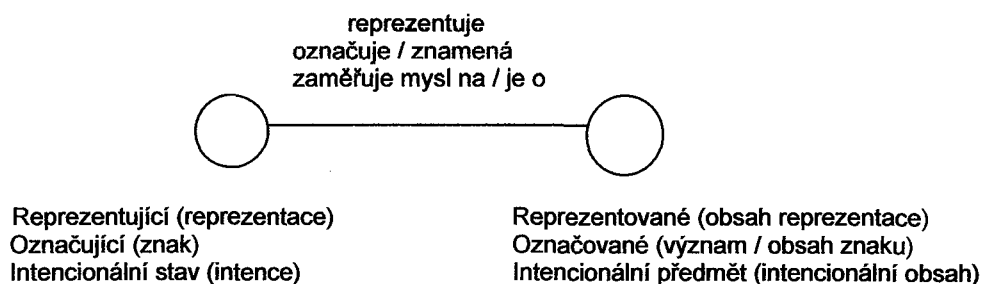
2.1.1 DYADICKÉ MODELY JEDNOTLIVÉ A MODEL OBECNÝ

Při porovnání jednotlivých analýz reprezentace, znaku a intencionality, které jsme provedli v předchozím oddíle, můžeme vysledovat jistý opakující se vzorec. Podle S. E. Palmera (1978 via Sedláková 2004) reprezentace sestává ze světa reprezentujícího, reprezentovaného

a mechanismů vzájemné korespondence. Podle J.-F. Le Nyho (2005) se reprezentující neboli reprezentace vztahuje k reprezentovanému. Podle R. Jakobsona (1975 via Eco, 1994) je znak odkazovacím vztahem, který, jak určili už scholastici, propojuje označující a označované. Doubrovová hovoří o vztahu mezi znakem a jeho významem. F. Brentano (1995) koncipoval intencionalitu jako směřování fenoménů mysli k jiným objektům či obsahům. V Searlově podání se intencionalita projevuje odkazováním určitého typu mentálního stavu k určitému obsahu. A D. Dennett (2004) říká, že intencionální stav je o intencionálním předmětu.

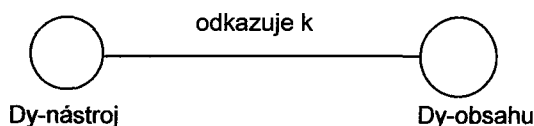
To, co vidíme opakovat se napříč všemi vymezeními, je jejich shodná struktura: *dvě* komponenty propojené specifickým vztahem. Jedná se tedy o obecnou strukturu zachytitelnou pomocí tzv. *dyadického modelu*, který lze znázornit geometricky jako *linii* spojující dva body, tedy *úsečku* (Černý, Holeš, 2004).

Schéma č. 2: Dyadický model mentální reprezentace, intencionality a znaku

Jazyk moderní logiky převádí dyadický model do podoby jednoduchého výroku utvořeného pomocí dvouargumentového predikátu. Pro reprezentaci tak například platí formulace „ x reprezentuje y “, kde za proměnnou x můžeme dosazovat z množiny reprezentujících, oborem proměnné y je množina reprezentované (Le Ny, 2005). Vzhledem k dalším záměrům této práce bude vhodné z jednotlivých modelů reprezentace, znaku a intencionality abstrakcí vyvodit obecný dyadický model, v němž reprezentace, intencionalita a znak představují vlastně jen specifické formy *odkazování jednoho jevu v roli nástroje k druhému jevu v roli obsahu*. Logická formulace by tak mohla znít x odkazuje k y , kde za proměnnou x můžeme dosazovat z množiny *nástrojů určených k odkazování*, oborem proměnné y je množina *obsahů, k nimž je odkazováno*.

Schéma č. 3: Dyadický model obecný

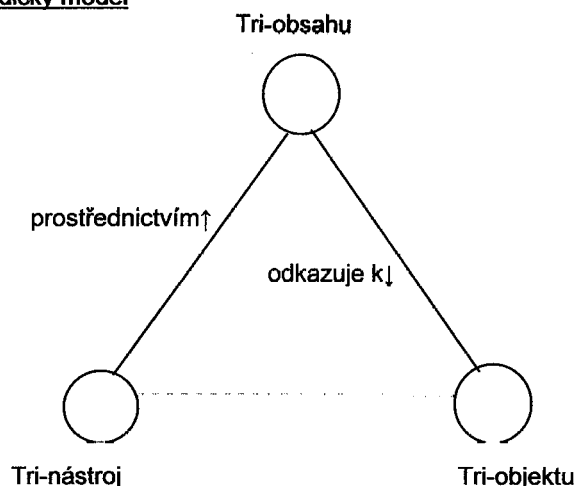

V sémantice se jako typické příklady dyadického modelu citují koncepce F. de Saussura, podle níž znak zahrnuje tzv. *signifiant* a *signifié* (Saussure, 1989) nebo denotační sémantika, která jazykovému výrazu (jakožto druhu znaku) přiřazuje (jako jeho význam) tzv. *denotaci*, o které si povíme více v kapitole 2.3.1.

2.1.2 TRIADICKÝ MODEL OBECNÝ

Dyadický model nepředstavuje jediný způsob strukturování reprezentace, intencionality a znaků. Jeho alternativou je *model triadický*, podle něhož je struktura těchto jevů dána *trojicí vzájemně propojených komponent*. Obecný triadický model lze představit jako *odkazování jednoho jevu, plnicího roli nástroje, k druhému jevu, plnicímu roli objektu, prostřednictvím třetího jevu v roli obsahu*. Jeho logická formulace by měla podobu jednoduchého výroku utvořeného tříargumentovým predikátem X odkazuje k Z prostřednictvím Y , kde za proměnnou X můžeme dosazovat z množiny *nástrojů určených k odkazování*, oborem proměnné Z je množina *objektů, k nimž je odkazováno*, a obor hodnot proměnné Y je tvořený množinou *obsahů, které odkazování zprostředkovávají*. V geometrickém jazyce je pak adekvátním znázorněním triadického modelu *trojúhelník* (Černý, Holeš, 2004).

Schéma č. 4: Obecný triadický model

Triadický model je jako jedna strana mince, jejíž druhou stranou je *dvouúrovňová koncepce sémantiky* (Peregrin, 2005). Tato, oproti *jednouúrovňové sémantice*, implikované dyadickým modelem, předpokládá, že odkazující nástroj (tri-nástroj) odkazuje ke *dvěma odlišným úrovním* či dimenzím odkazovaného, pracovně zde nazvaným tri-obsah a tri--objekt. Triadický model vnáší změnu do strukturálních a funkcionálních pohledů na sémantické odkazování jako takové, a zároveň nabízí určitý z ontologické perspektivy komplexnější a smířlivější pohled na odkazované. Přínos dvouúrovňové sémantiky spočívá v tom, že oproti jednouúrovňové sémantice umožňuje reflektovat povahu toho, k čemu je odkazováno, na škále konkrétnost-abstraktnost. Zatímco tri-objekt představuje konkrétní předměty, k nimž je možné odkazovat, tri-obsah odpovídá předmětům povahy abstraktní. Na škále subjektivita-objektivita však triadický model výrazné zpřesnění nepřináší. Jak ukáží následující kapitoly a zejména pak kapitola 3, mezi jednotlivými interpretacemi třetího vrcholu trojúhelníkového modelu nalézáme jak subjektivisticky, tak objektivisticky laděné koncepce.

Úvodem k následujícímu textu si dovolíme metaforickým jazykem vyjádřit, že tri-obsah se má 1) k tri-nástroji jakožto forma k hmotě, 2) k tri-objektu jakožto teorie k realitě a 3) k tri-objektu a tri-nástroji dohromady jakožto průnik k dvěma množinám; průnik sice vzniká až v důsledku propojení dvou množin, ale zároveň je tím, co zajišťuje, udržuje a zprostředkovává propojení a kontakt jedné množiny s druhou.

2.1.3 TRIADICKÝ MODEL ZNAKU

V lingvistické i logické sémantice existuje celá řada konkrétních triadických modelů. U. Eco nabízí jejich určitý přehled, tak jak se objevovaly v průběhu dlouhé historie sémiotiky; viz. tabulka č. 2 (1994, s. 936).

Obdobné, i když méně komplexní výčty srovnatelných teorií a terminologií předkládají z našich autorů například B. Palek (1989) nebo K. Pexidr (2000). Jednotlivé verze se liší v závislosti na konkrétním přístupu i na konkrétním autorovi. Přesto jsou více méně přístupné vzájemnému přirovnávání. Poznámky o korespondencích mezi konkrétními vybranými teoriemi znaku se pak objevují velmi často. Například B. Palek (1989), J. Černý a J. Holeš (2004) nebo J. Doubravová (2002) poukazují na srovnatelnost Peirceovy a Saussurovy koncepce. Černý s Holešem (2004), Doubravová (2002) a dále L. Tondl (1966) uvádějí podobnosti mezi pojetím znaku u Peirce a Ogdena s Richardsem. O přípustné, i když ne úplné a univerzálně akceptované korespondenci mezi Fregeho a Carnapovou koncepcí znaku hovoří kupříkladu Tondl (2006, s. 132), J. Peregrin (1992, 2003), P. Cmorej (2002), P. Materna (2000), K. Pexidr (2000) nebo ze zahraničních autorů například D. Chalmers (2006a).

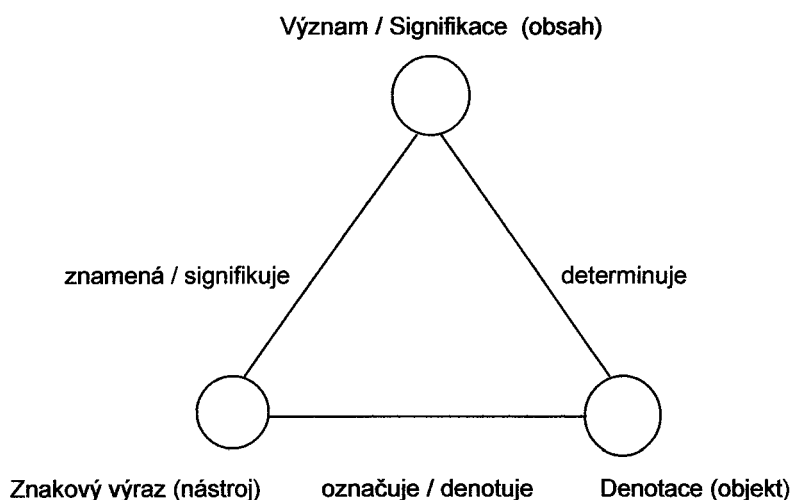

Tabulka č. 2: Přehled triadických koncepcí znaku (převzato z Eca, 1994, s. 936, upraveno, zachován jazyk originálu - angličtina)

PŘEDSTAVITEL	NÁSTROJ	OBSAH	OBJEKT
Stoics	semaion	semainomenon	tygchanon
Augustin	verbum vocis	verbum mentis	res
Ockham	terminus	conceptus	res
Locke	name	nominal essence	thing
Frege	Zeichen	Sinn	Bedeutung
Peirce	sign or representament	immediate object	dynamical object
Carnap	sign	sense	nominatum
	sign	intensional object	extension / designated object
Ogden a Richards	symbol	reference	referent
Morris	sign vehicle	significatum	denotatum
Saussure	signifiant	signifié	(outside language)
Hjelmslev	expression	content	matter / content continuum

Avšak to, co je spolehlivě společným jmenovatelem všech těchto triadických koncepcí, je právě trojúhelníková forma struktury znaku (Eco, 1994; Palek, 1989; Černý a Holeš, 2004). Uvádí-li se někdy nějaké obecnější schéma znaku, které by překrylo zvláštnosti jednotlivých koncepcí, bylo by svým způsobem shrnující a více méně obecně akceptovatelné, opírá se nejčastěji o následující pojmy: 1) *znakový výraz*, 2) *denotace/referent* a 3) *význam/signifikace* (Cmorej, 2002; Palek, 1989).

Schéma č. 5: Triadický model znaku:

Znak neboli znakový výraz odpovídá nástroji, denotát představuje znakem označovaný objekt, případně označované objekty, a význam lze považovat za obsahovou komponentu znaku. Někteří autoři (Palek, 1989; Urbánek, 2003; Sedláková, 2004; Cmorej, 2002; Mistrík et al., 1993) buď přímo uvádějí anebo alespoň naznačují, že význam má charakter znakového obsahu. Kupříkladu ve slovenské publikaci Encyklopédia jazykovedy je význam přímo definován jako „obsahová složka jazykového výrazu, kterou

se vymezuje, na označení kterého předmětu nebo vztahu se daný výraz může použít“ (J. Mistrík et al., 1993, s. 485).

Rozlišují se rovněž jednotlivé vztahy mezi uvedenými třemi prvky. Obecně se slovesa *znamenat* a *signifikovat* užívají pro vztah výrazu k významu a slovesa *označovat* a *denotovat* pro vztah výrazu k denotaci (Pexidr, 2000; Cmorej, 2002). Vztah mezi významem a denotací bývá označován *determinace* (Cmorej, 2002). Podstatou trojúhelníkové struktury je předpoklad, že denotační relace není přímá. Výraz může něco označovat teprve na základě toho, že nabude určitý význam, a ten teprve umožňuje identifikaci příslušné denotace. Tím, že význam zprostředkovává funkci přiřazování denotace k výrazu, činí znak obsažný a smysluplný. Samotný význam se však utváří v důsledku ustavování denotačního vztahu, což je proces zvaný *semióza*. Můžeme tedy říci, že význam má úlohu jak *prostředníka*, tak i *výsledku spojení výrazu s příslušnou denotací*.

Triadická koncepce znaku jde ruku v ruce s tzv. *dvouúrovňovou teorií významu* neboli *teorií dvojího významu*, v souladu s níž jsou denotát i signifikace znakovým významem; jde však o to, že každý v jiném smyslu. Za původce a inspirátora novodobé podoby dvojdimenzionální sémantiky je dnes považován logik G. Frege, jak uvidíme podrobněji v kapitole 2.3. Úvodem však řekněme tolik, že rozlišení dvou rovin či dvou aspektů významu přispělo k odstranění problému, s nímž se potýká jednodimenzionální teorie významu: skloubit intuitivní chápání významu jako něčeho abstraktního, řekněme ontologicky nemateriálního, spolu s pohledem na jazyk jako nástroj k zachycení a znázornění fyzické reality, tedy odkazujícího k významům zcela materiální ontologické povahy.

2.1.4 TRIADICKÝ MODEL MENTÁLNÍ REPREZENTACE A INTENCIONALITY

Nyní se přeneseme z oblasti jazyka do oblasti psychiky. Hned na začátku je potřeba uvést, že v rámci sémantického studia mentálních reprezentací a intencionality není otázka modelování a modelů kladena tak explicitně jako v sémantice znakové a zejména jazykové. Proto také v psychologické, psycho-sémantické nebo psycho-filozofické literatuře žádné úsečky, trojúhelníky, případně jiná geometrická schémata, tolik typická pro literaturu lingvistickou a sémiotickou, prakticky nenajdeme. To však neznamená, že bychom v ní nemohli najít ani *ideu* takového geometrického schématu. V průběhu důkladného studia jednotlivých pramenů a porovnávání jednotlivých koncepcí mezi sebou navzájem, začneme dříve či později v množství rozdílů rozeznávat určitý opakující se vzorec – přítomnost tří sémantických momentů, které bychom mohli kvalifikovat: 1) jako *sémantický nástroj* v případě momentu odpovídajícímu tomu, co *reprezentuje a intenduje* a čím jsou mentální reprezentace a intence vlastně realizovány, 2) jako *sémantický objekt* v případě momentu odkazujícího k tomu, co *je reprezentováno a intendováno* a k čemu se mentální reprezentace a intence vlastně vztahují, a konečně 3) jako *sémantický obsah* v případě momentu evokujícího to, v *jaké podobě je něco reprezentováno a intendováno* a co je samotnou náplní samotných mentálních reprezentací a intencí. Popisy vycházející z oné triadické struktury; viz. tabulka č. 3.

Tabulka č. 3: Přehled triadických koncepcí znaku (kompilace z různých zdrojů: Pacherie, 1993; Sedláková, 2004; Troadec, Martinot, 2003; Courtine, 2003; Brisart, 2003)

PŘEDSTAVITEL	NÁSTROJ	OBSAH	OBJEKT
Scholastikové	intentio formalis	poznávaný objekt	intentio objectiva
Tomáš Akvinský	poznávající subjekt	poznávaný objekt	intentio intellectica
Modisté	intence abstraktní	objekt	intence konkrétní
Brentano	mentální fenomén	objekt	obsah
	mentální fenomén	esse	inesse
Twardovski	reprezentace	objekt	obsah
Husserl	mentální akt	intencionální objekt	obsah-význam
Fodor	reprezentace	široký obsah	úzký obsah
Sperber	co reprezentuje	co je reprezentováno	pro koho je reprezentováno
Palmer	co/kdo reprezentuje	co je reprezentováno	co je v reprezentaci obsaženo
Perner	reprezentace	co je reprezentováno	jako co je to reprezentováno
Goodmann	reprezentace	něčeho	jako něčeho

V současnosti se k popisu triadické struktury mentální reprezentace používají termíny 1) *mentální reprezentace* (příp. *nástroj mentální reprezentace*), 2) *široký* (příp. *vnější/referenční*) *obsah mentální reprezentace* a 3) *úzký* (příp. *vnitřní/kognitivní*) *obsah mentální reprezentace*. V případě modelování intencionality se pak většinou hovoří 1) o *intencionálním stavu mysli*, 2) o *širokém* (příp. *vnějším/referenčním*) *intencionálním obsahu* nebo o *intencionálním objektu* a 3) o *úzkém* (příp. *vnitřním/kognitivním*) *intencionálním obsahu* nebo o *intencionálním obsahu* (Fodor, 1996; Pacherie, 1993; Brown, 2007, 1993; Pitt, 2008; Jacob, 2003; Nosek, 1997). Obě tyto trojice termínů přesně odpovídají trojici složek obecného triadického modelu, které jsme pracovníě nazvali tri-nástrojem, tri-objektem a tri-obsahem. Začíná krystalizovat určitý gestalt – *trojúhelník*.

Schéma č. 6: Triadický model mentální reprezentace

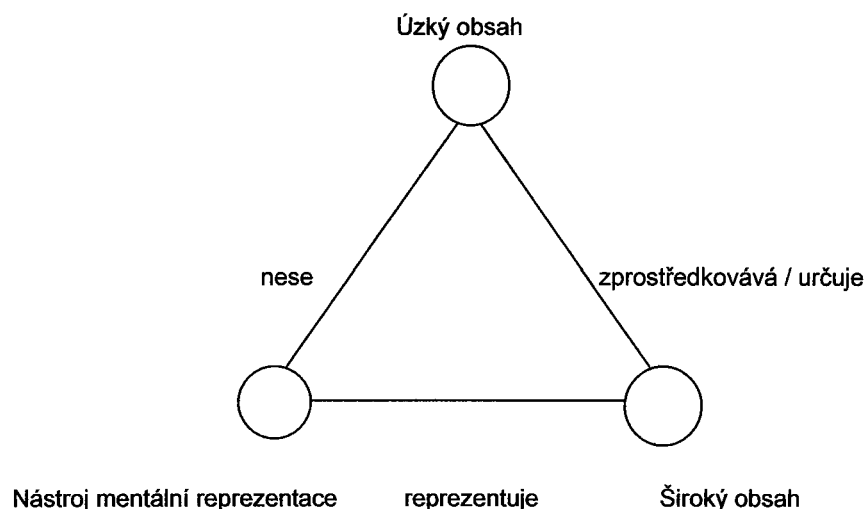
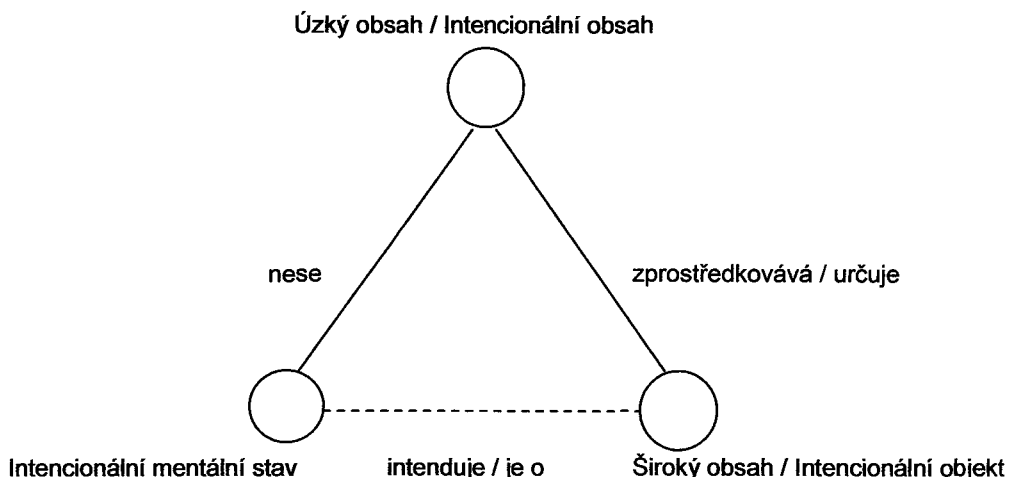

Schéma č. 7: Triadický model intencionality mysli

Zatímco mentální reprezentace a intencionální stavy zde stejně jako v modelu dyadickém představují nástroje a prostředky nesoucí a fixující reprezentační a intencionální obsahy, popis dalších dvou komponent vyžaduje mnohem více naší pozornosti. Ať už se setkáváme s jakoukoli terminologií, cílem triadického modelu je ve všech případech evokovat dvojdimenzionální povahu, kterou mentálně reprezentačnímu a intencionálnímu obsahu přisuzuje tzv. *dvouúrovňová teorie mentálního obsahu* neboli *teorie dvojího obsahu* (Pacherie, 1993). Původní jednoúrovňový koncept obsahu, jak jej známe z modelu dyadického, totiž prošel obdobným procesem rozložení jako původně jednoúrovňový koncept znakového významu. Dvouúrovňová teorie tak vnesla do sémantiky mentálních reprezentací a intencionálních stavů distinkci dvou obsahových aspektů, dvou úrovní, dvou složek či přímo dvou obsahů, pro jejichž označení se ujaly termíny *úzký obsah* (angl. *narrow content*, franc. *contenu étroit*) a *široký obsah* (angl. *broad content*, franc. *contenu large*) (Fodor, 1996; Pacherie, 1993; Pitt, 2008; Brown, 2007; Nosek 1997). Z ontologického hlediska se odlišnost obou obsahů projevuje na škále konkrétnost-abstraktnost v tom smyslu, že široký obsah je vnímán jako materiální úroveň obsahu (obdobně jako je denotace materiální rovinou významu), kdežto úzký obsah je nahlížen jako abstraktní úroveň obsahu (analogicky k signifikaci jakožto abstraktní rovině významu).

Z hlediska struktury a funkce nás zajímá vztah mezi reprezentující částí psychiky, reprezentovanou komponentou uvnitř psychiky neboli vnitřním úzkým obsahem a reprezentovanou komponentou stojící vně psychiky čili vnějším širokým obsahem. Úzký obsah se zaprvé stává *výsledkem procesu reprezentace, ve kterém dochází ke kontaktu vnitřní reprezentující a vnější reprezentované oblasti*. Na jedné straně je tedy ovlivněn charakteristikami vnějšího obsahu, vůči kterému vystupuje jako jeho mentálně abstraktní korelát, a na druhé straně je závislý na vlastnostech a kapacitě vnitřních nástrojů, jimiž musí být v mysli vzhledem ke své abstraktní povaze nějak fixován. Zadruhé, je možné na úzký obsah mentální reprezentace nahlížet jako na *to, co zprostředkovává a tak vůbec umožňuje funkční existenci vztahu mezi vnitřním reprezentujícím světem a vnějším reprezentovaným*. Propojení mezi psychickým nástrojem reprezentace a vnějším obsahem může existovat jedině, je-li tento nástroj identifikován jako nástroj nesoucí reprezentovanou podobu právě tohoto vnějšího obsahu, tedy jako nástroj nesoucí určitý vnitřní obsah. Můžeme tedy triadický model mentální reprezentace shrnout do následující podoby. Tím, že se mezi jednou věcí a druhou věcí vytvoří vztah, v němž první reprezentuje druhou, stává se první reprezentačním nástrojem a druhá vnějším reprezentačním obsahem. Spolu s tím reprezentace nabývá svůj specifický vnitřní obsah, který navozuje konkrétní spojení jejího nástroje s daným vnějším obsahem, a tím se také

přímo podílí na determinaci tohoto obsahu. Vůči vnějšímu obsahu je vnitřní obsah jeho abstraktní alternativou a jako takový vyžaduje fixaci reprezentačním nástrojem.

Nyní bychom se od obecného popisu rádi přesuli do roviny poněkud konkrétnější a podívali se na místo a význam triadického modelu v současné psychologii. Česká autorka M. Sedláková představila vědecké bádání v oblasti mentální reprezentace následujícím způsobem: „Studuje se utváření, obsah, nástroje a formy mentální reprezentace vnějšího i vnitřního světa, jeho jednotlivých složek a stránek“ (Sedláková, 1992, s. 290). Pro náš záměr nejsou relevantní všechny autorkou uváděné položky. Tak tedy například zmíněné *utváření* mentální reprezentace může být chápáno v kontextu vývojové psychologie (což je však zcela jiný rámec, než v jakém je zasazena naše práce) nebo také v kontextu reprezentačních procesů (my jsme se však v kapitole 1.3.3.1 zavázali ke studiu aspektů strukturálních, nikoliv procesuálních). Obdobně co se týče *formy*, jde vlastně jen o určitou charakteristiku reprezentačního nástroje, nikoliv o samostatnou komponentu nebo vztah. Pozornost bychom však chtěli přivést k tomu, co autorka nazývá obsah, nástroj a svět. Kdybychom tyto tři prvky patřičným způsobem uspořádali, nemohli bychom ve výsledné triádě spatřit právě výše znázorněný triadický model mentální reprezentace?

Podívejme se tedy nejprve, jak popisuje obsah, nástroj a svět M. Sedláková (2004, 2002). *Svět* je chápán jako to, co je či má být reprezentováno, tedy skrze reprezentaci uchopeno. Může jít o svět vnější a vnitřní, o různé dílčí prvky i vztahy ve světě. Nástroje pak slouží k uchopení a zprostředkování tohoto světa v mysli. Existují v různých formách (propoziční, imaginativní, smíšené...). *Nástroje* fungují jako určité kódy fixující v mysli psychický obsah, informaci či poznatek o poznávaném objektu. A konečně *obsahy* autorka představuje jako mysl naplňující, složité struktury o mnoha úrovních, z nichž tou nejpodstatnější je rovina sémantického významu: „Vzhledem k tomu, že kvalitu psychického obsahu vykazuje subjektivně evidovaná smysluplnost, získává ze všech uvedených úrovní na významnosti úroveň sémantická. Funkční jednotkou na této úrovni je význam, jenž je složkou znaku“ (Sedláková, 2004, s. 82). Toto vymezení tak v sobě zahrnuje jak introspektivní pohled na psychický obsah jako na uvědomované prožívání, tak pohled sémantický, zdůrazňující úzkou souvislost a podobnost psychického obsahu s významem, ne-li dokonce totožnost, jak by naznačovala další autorčina pracovní definice vymezující „význam jako strukturovaný psychický obsah [...] psychický obsah kódovaný prostřednictvím komunikovatelných znaků“ (Sedláková, 2004, s. 83). Jak počtem, tak vlastnostmi a funkcemi se tedy svět, nástroj a obsah mentální reprezentace nápadně podobají komponentám předpokládaného triadického modelu, ačkoliv autorka se o žádné triadické koncepty v této souvislosti nezmiňuje.

Nicméně můžeme v jiné autorčině práci zaregistrovat i další náznaky implicitní přítomnosti triadického modelu. Sedláková vychází z kognitivně psychologické analýzy pojmu reprezentace S. E. Palmera. A tento autor vedle toho, co reprezentuje, důsledně rozlišuje to, co je reprezentováno, neboli vnější předmět reprezentace, a to, co je v reprezentaci obsaženo neboli její vnitřní obsah (Palmer, 1978 via Sedláková, 2004). Aplikace dvouúrovňové sémantiky na oblast psychiky. Vnitřní obsah mentální reprezentace představuje určitou mentální podobu reprezentovaného vnějšího obsahu, představitelnou jako informaci, poznatek či zkušenost. Vezmeme-li jako zcela konkrétní příklad mentální stav, ve kterém je subjekt přesvědčen o tom, že voda je při pokojové teplotě kapalná, pak skutečným obsahem tohoto stavu není voda jakožto prvek fyzického světa, ale spíše „to, co toto přesvědčení o světě říká, konkrétně že určitá látka, voda, má

čítou vlastnost, být kapalná, za specifických podmínek, konkrétně při pokojové teplotě“ (Brown, 2007)³⁹.

Velmi zajímavé jsou spekulace o triadické povaze F. Brentanem koncipované intencionality. Ačkoliv se na první pohled může zdát, že brentanovská intencionalita je jasně dyadickou relací, některé zdroje koketují s úvahou, že by výrazy „vztaženost k obsahu“ a „zaměřenost na objekt“ nemusely být jen dvěma různými vyjádřeními téže myšlenky, ale že by jimi autor mohl mít na mysli dvě zcela různé věci, odkazující možná právě k námi vymezenému tri-objektu a tri-obsahu (Jacob, 2003; Pacherie, 1993). Vždyť v intuitivním smyslu v nás pojem objekt či předmět vyvolává představu něčeho konkrétního, hmatatelného, senzorycky dostupného, zatímco pojem obsah vnímáme jako cosi více abstraktního, uchopitelného spíše racionálně. Ačkoliv Brentano sám ani pozdější interpretace jeho myšlenek nehovoří jednoznačně ve prospěch žádného z našich modelů, v následujících kapitolách uvidíme, že jeho žáci, zejména Twardowski nebo Husserl, jsou v tomto ohledu mnohem čitelnější.

Ukazuje se, že obsah reprezentace je nejobtížněji vymežitelnou kategorií, ať už se jedná o reprezentaci externí či interní. Zatímco pojetí nástroje a objektu se v koncepci od koncepce příliš neliší a nemění, obsahová kategorie je předmětem neustávajících střetů a nekonečných diskusí. Na otázku, co je vlastně obsah mentální reprezentace a potažmo intencionálního mentálního stavu, existuje celá škála odpovědí. V důsledku tak některé koncepce mají k sobě blíže než jiné. R. Brisart hovoří o podobnosti v uvažování F. Brentana a K. Twardowského, vůči nimž zaujímá opozičnímu postavení E. Husserl (Brisart, 2003). M. Sedláková zmiňuje názorovou blízkost mezi J. Pernerem a N. Goodmanem a jejich společnou distanci od koncepce J. Piageta (Sedláková, 2004). Podrobnostem se budeme věnovat v kapitole 2.3.3. Kromě toho lze celou řadu dalších koalic a opozic připisat nestejným ontologickým východiskům, jak je patrné z textu E. Pacherie (Pacherie, 1993).

2.2 MODEL SÉMIOICKÉHO TROJÚHELNÍKU

Sémioický trojúhelník je schéma, které umožňuje názorně vystihnout pojem znak v celé jeho komplexnosti: jaké je jeho vnitřní složení, jakými faktory je utvářen, na jakých principech funguje. Klasickými a nejčastěji citovanými autory triadické koncepce znaku jsou Ch. S. Peirce, C. K. Ogden a I. A. Richards, Ch. Morris (Tondl, 2006). Z českých lingvistů se k triadickému modelu hlásí například B. Palek (Palek, 1989).

2.2.1 POZADÍ VZNIKU A OBECNÁ CHARAKTERISTIKA SÉMIOICKÉHO TROJÚHELNÍKU

Otázku původu, vzniku a obecných charakteristik sémiotického trojúhelníku jako takového objasňuje L. Tondl. Sémiotika, jak víme, přistupuje ke studiu znaků ze tří různých perspektiv: syntaktické, sémantické a pragmatické. Už samotný model sémiotického studia je tedy triadický. Postihnout znak v celé jeho komplexnosti totiž vyžaduje zkoumat jej jak jako prvek znakového systému, tak jako nástroj k označování určitých objektů a také zároveň jako nástroj sloužící uživatelům jazyka, tedy lidským subjektům. Jedná se tedy o tři úrovně sémiotické analýzy, které zakládají předpoklad tří znak determinujících soustav: 1) jazyková soustava, jejímiž elementy jsou znakové jednotky (například slova), 2) mimojazyková soustava označovaných věcí, jejich vlastností a vztahů a 3) mimojazyková soustava idejí, myšlenek a pojmů, dostupných jedině skrze subjekt

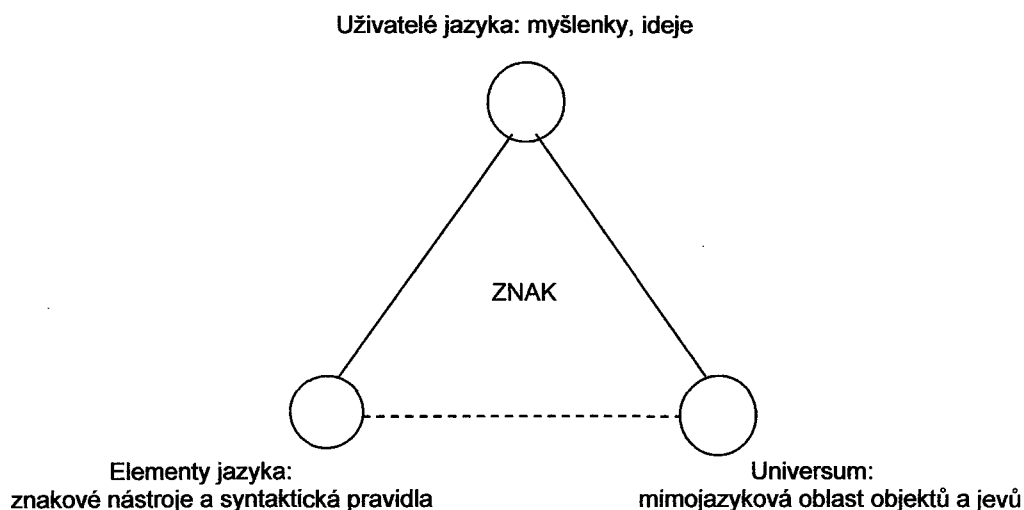
---

³⁹ „For example, consider my belief that water is a liquid at room temperature. The content of this belief is what it says about the world, namely that a certain substance, water, has a certain property, being a liquid, under specified conditions, namely being at room temperature.“

(Tondl, 2006, s. 24-26). Znak je determinován jak svou pozicí vůči ostatním znakům, tak dále vlastnostmi předmětů, které označuje, a tak konečně i povahou lidské mysli.

Všechny tři soustavy jsou navzájem propojené, avšak ne všechny stejným způsobem. Konkrétně jde o to, že spojení mezi znakovým nástrojem a předmětem není přímé. Jde o tzv. „imputovaný vztah“, který je zprostředkovan prostřednictvím elementů myšlení“ (Tondl, 2006, s. 27). Znak by sám o sobě nebyl ničím než obyčejným zvukem či obrazem, kdyby zde nebyl také někdo, kdo jej užívá právě jako znak. Je to člověk, kdo chápe funkci znaku označovat jiné předměty, kdo znak chápe a rozumí jeho významu. Znak nabývá svůj význam teprve ve spojení s člověkem, s lidskou společností, s lidskou myslí.

Schéma č. 8: Sémiotický trojúhelník znak utvářejících soustav (podle Tondla, 2006, s. 28, upraveno)

2.2.2 JEDNOTLIVÉ MODELY SÉMOTICKÉHO TROJÚHELNÍKU ZNAKU

Zárodky triadických koncepcí však najdeme už v období starověku. Například stoikové rozlišovali tzv. *lekta úplná*, *lekta neúplná* a *objekty*. Prvním termínem označovali slova a výpovědi, tedy znaky-nástroje, druhým termínem pojmy a představy, tedy abstraktní mentální entity, a třetím termínem věci a předměty vnějšího světa (Doubravová, 2002).

Autorem jedné z nejvýznamnějších moderních triadických sémiotik je Ch. S. Peirce. Podle tohoto autora je znak příkladem „triadického vztahu tří korelátů“: 1) *representamina*, 2) *objektu* a 3) *interpretantu*. Jedná se o dosti teoretickou koncepci opatřenou velmi specifickou terminologií. Reprezentamen představuje znak neboli to, co něco jiného zastupuje. Druhý korelát je chápán klasicky jako to, co jest zastupováno. Konečně třetí korelát, interpretant, autor charakterizuje jako výsledek poznání, jako v mysli existující reprezentace ekvivalentní reprezentaminu. Je to „určení, jehož bezprostřední příčinou nebo určujícím je znak a jehož prostředkovaným následkem je objekt“ (Peirce, 1972, s. 133). Interpretans se samo stává znakem, který je však již na vyšší úrovni. K objektu se vztahuje stejným způsobem jako reprezentamen, totiž přes další interpretans, které se opět následně stává znakem a celý proces tak probíhá donekonečna.

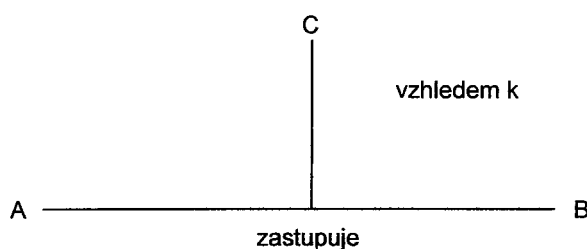
Citujme přímo autora, který popisuje průběh triadického vztahu následovně: „znak neboli reprezentamen je to prvé, co je k nějakému druhému nazývanému jeho objektem v takovém pravém triadickém vztahu, že je schopno určit jakési třetí, nazývané jeho interpretantem, jako to, co je v témž triadickém vztahu k příslušnému objektu, v němž je k tomuto objektu prvé samo“ (Peirce, 1972, s. 33). Jinými slovy je znak „cokoli, co vztahuje něco jiného (jeho interpretans) k nějakému objektu, k němuž se samo vztahuje

(svému objektu) tímž způsobem, přičemž interpretans se stává postupně znakem, a tak se opakuje ad infinitum“ (Peirce, 1972, s. 42).

Snad ještě známější triadickou koncepcí znaku je tzv. trojúhelník reference či sémiotický trojúhelník, jehož autory jsou CH. K. Ogden a I. A. Richards. Vrcholy tohoto trojúhelníku tvoří *symbol*, *referent* a *reference/myšlenka* (Černý, Holeš, 2004). První vrchol představuje „znak vůbec, zejména slovo – v případě přirozeného jazyka jde především o ‘slovo’“; druhý představuje „předmět či věc, k níž se příslušný symbol vztahuje, jde tedy o to, co také odpovídá termínu ‘denotát’“ a třetí jest „předpokládaná ideální entita, která zprostředkuje mezi symbolem a referentem, mezi slovem a předmětem“ (Tondl, 2006, s. 26-27). Doslovným významem reference a referentu je „to, co se vztahuje“ a „to k čemu se vztahuje“ (Pexidr, 2000, s. 117). Trojúhelník zachycuje rovněž vztahy uvnitř struktury a popisuje tak funkce jednotlivých složek uvnitř znaku. Symbol *zastupuje* referent *prostřednictvím* myšlenky, kterou *symbolizuje* a která *referuje* o referentu. (Tondl, 1966) Jinak řečeno, referent je myšlen myšlenkou, která je vyjadřována symbolem (Pexidr, 2000).

Českým představitelem triadického pojetí znaku je B. Palek. Jelikož již víme, že jeho model dokáže navíc obsáhnout různé sémantické modely a ilustrovat rozdíly mezi nimi, nyní jej využijeme i jako zobecnění triadických koncepcí. Graf, který znázorňuje Palkovu definici, interpretujeme tak, že „A zastupuje B a tento vztah, tj. (a zastupuje b), je vzhledem k C“ (Palek, 1989, s. 16). Bod A přitom představuje *vehikulum* neboli nosiče, jehož nutnou charakteristikou je materiálnost. Bod B odpovídá *objektu* v širokém smyslu slova. Třetím bodem je C, které autor nazývá *dispozice* a charakterizuje je jako nejobtížněji vysvětlitelnou část znakového schématu. Připodobňuje je k tomu, co bychom označili jako význam: „zhruba význam v širokém slova smyslu“, jinými slovy „velmi obecně řečeno je to význam“ (Palek, 1989, s. 16). Palek připisuje dispozici ideální povahu a existenci ve vědomí uživatele. Vztah mezi dispozicí a objektem pak autor vykládá pomocí teorie odrazu, abstrakce a zobecnování: „C odráží B, tj. reflektuje některé příznaky, vlastnosti B, je jeho zobecněním“ (Palek, 1989, s. 16).

Schéma č. 9: Triadický model B. Palka (převzato z Palka, 1989, s. 16)

2.2.3 ŠIROKÝ A ÚZKÝ OBSAH JAKO DŮSLEDEK VNĚJŠÍ A VNITŘNÍ DETERMINACE OBSAHU MODELOVANÉ SÉMIOTICKÝM TROJÚHELNÍKEM

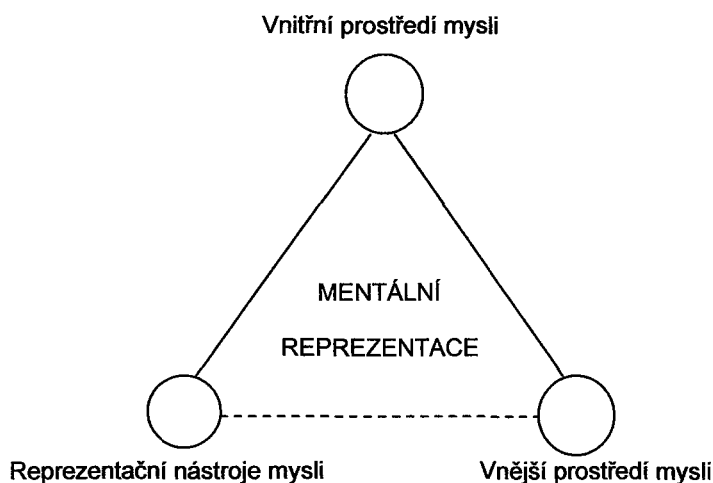
Autoři B. Troadec a C. Martinotová ukazují, že sémiotický trojúhelník je aplikovatelný nejenom na externí reprezentaci, ale také na reprezentaci mentální. Dokladují to obecným triadickým modelem reprezentace D. Sperbera, podle něhož „reprezentace implikuje vždy tři termíny. Jedná se o něco (1), co reprezentuje něco jiného (2) pro někoho (3)“ (Sperber, 1996 via Troadec, Martinot, 2003, s. 191)⁴⁰. Podobně jako znaky je tak podoba mentální reprezentace ovlivňována z jedné strany *nástroji* používanými k reprezentaci, z druhé

⁴⁰ „une représentation implique toujours trois termes. Il s’agit de quelque chose (1) qui représente autre chose (2) pour quelqu’un (3)“

strany ji utváří reprezentované *objekty* a z třetího směru na ni působí samy *subjekty*, v jejichž myslích reprezentace vznikají a dostávají nějaký smysl a význam.

Schéma č. 10: Triadický model vnitřní a vnější determinace mysli

Lze tedy říci, že tento sémiotický trojúhelník vlastně znázorňuje základní faktory utvářející mentální reprezentaci: sémiotické nástroje, sémiotické objekty a sémiotické subjekty. Pro nás je zajímavá zejména úloha objektů, přirozeně situovaných vně mysli, a úloha subjektů, implikujících samotný vnitřní rámec mysli.

Důvod bude zřejmější, seznámíme-li se nejprve s konceptem *determinace* v rámci tzv. *teorie dvojí determinace obsahu mentální reprezentace*. Tato teorie definuje obsahy mentální reprezentace podle povahy determinace, jíž jsou vystaveny a z níž jsou utvářeny. Rozlišuje tak „úzký obsah (determinovaný vnitřními faktory) a široký obsah (determinovaný úzkým obsahem spolu s vnějšími faktory)“ (Pitt, 2008)⁴¹. Vnitřní determinace představuje vliv výlučně *vnitřního prostředí* mysli na obsah mentální reprezentace, kdežto vnější determinace evokuje vliv *vnějšího okolí* mysli na obsah mentální reprezentace. Citace tedy říká, že zatímco výsledná podoba úzkého obsahu je dána čistě vnitřními subjektivními charakteristikami reprezentující psychiky (angl. *intrinsic properties*), podoba širokého obsahu je určena vnějšími objektivními charakteristikami reprezentovaného objektu (angl. *extrinsic properties*) (Brown, 2007).

Jelikož úzký obsah představuje tu složku reprezentačního obsahu, která se v subjektu utváří výhradně na základě vnitřních zdrojů jeho psychiky a pouze v rámci hranic jeho psychiky, je úzký obsah sám považován za vnitřní charakteristiku subjektu (fr. *propriété insrinseque*). A v obdobném smyslu široký obsah odpovídající té složce obsahu reprezentace, která je zakotvena mimo psychiku subjektu, je vlastně sám také jeho vnější charakteristikou (fr. *propriété extrinseque*) (Pacherie, 1993). Zjednodušeně a souhrnně řečeno široký obsah si lze představit jako obsah, který je svou podstatou *extra-psychický*, zatímco úzký obsah představíme jako obsah, který je sám o sobě *intra-psychický*.

Odtud také pocházejí termíny *internalismus* jako označení pro teoretický přístup kladoucí důraz na vnitřní determinaci obsahu a *externalismus* jako název pro přístup zdůrazňující úlohu vnější determinace (Pacherie, 1993; Nosek, 1997; Pitt, 2008). Přitom bývá ještě rozlišován *externalismus radikální*, který bere v potaz pouze široký obsah a popírá existenci nějakého vnitřního obsahu, a *externalismus mírný*, který zastává jen ten názor, že vnitřní faktory nejsou pro utvoření reprezentačního obsahu samy o sobě dostačující, a že proto alespoň určitou složku obsahu mentální reprezentace určují také

⁴¹ "mental representations have both "narrow" content (determined by intrinsic factors) and "wide" or "broad" content (determined by narrow content plus extrinsic factors)"

vnější faktory (Recanati, 2003). Právě z tohoto posledního názoru se vyvinula *teorie dvojího obsahu*, o kterou nám v této kapitole jde především.

Na obdobném principu jako opozice internalismus/externalismus se zakládá také terminologická dvojice *individualismus* a *antiindividualismus*. V opozici k individualistům a internalistům „antiindividualisté a externalisté zastávají názor, že ne všechny psychické stavy a procesy individua mohou být typově určeny nezávisle na povaze prostředí, v němž se individuum nachází“ (Nosek, 1997, s. 34). V souvislosti s otázkou intencionálních mentálních stavů pak jde o to, že „referenční, široký typ intencionálních vlastností je fixován objektem, který se nachází mimo hranice těla individua [...] naproti tomu kognitivní, úzký typ intencionálních vlastností je nezávislý na referenčním aspektu“ (Nosek, 1997, s. 78-79).

Snahou této kapitoly bylo nabídnout výklad dvouobsahové sémantiky mentální reprezentace vycházející z teorie dvojí determinace modelované pomocí sémiotického trojúhelníku. Vezmeme-li v úvahu, že sémiotický trojúhelník vypovídá o tom, z čeho se reprezentace utváří, pak bychom již neměli mít daleko k tomu vidět smysluplnou analogii mezi širokým a úzkým obsahem reprezentace na straně jedné a výše zmíněným sémiotickým objektem a sémiotickým subjektem reprezentace na straně druhé. Objekty, které jsou reprezentovány, vnímáme jako součást extra-psychického prostředí. Představují tudíž faktory působící směrem zvenku a jako takové definují právě extra-psychickou složku obsahu neboli široký obsah. Naopak mysl reprezentujícího subjektu, která přirozeně sama ztělesňuje intra-psychické prostředí, je zdrojem faktorů působících zevnitř. Tyto faktory tak determinují intra-psychickou složku obsahu neboli obsah úzký.

2.3 DVOUÚROVŇOVÝ MODEL SÉMANTIKY

Důležitý moment v historii sémantiky, který se odehrál na přelomu 19. a 20. století: přerod jedné dyadické koncepce znaku, jmenovitě denotační sémantiky, založené na jednodimenzionální sémantice, v koncepci triadickou reprezentující dvojdimenzionální sémantiku. Spjato se jménem jedné z nejvýznamnějších osobností moderní logiky a jednoho z hlavních představitelů analytické filozofie, G. Fregem (Peregrin, 2005).

2.3.1 DENOTAČNÍ SÉMANTIKA A POZADÍ VZNIKU TEORIE DVOUÚROVŇOVÉHO VÝZNAMU

Dlouhou dobu dominovala v logické sémantice denotační koncepce významu, podle které byl význam chápán jako denotace výrazu. Denotací nějakého jmenného výrazu (termu) je jím pojmenovaný předmět, denotací věty je pravdivostní hodnota (buď pravda či nepravda) a denotací predikátového výrazu (pojmu) je funkce přiřazující termu konkrétní pravdivostní hodnotu, jinak řečeno, je to množina předmětů, s nimiž daný predikát vytvoří pravdivý výrok (Peregrin, 2003).

Denotační sémantika ztotožňuje výrazy, které nám už na intuitivní úrovni chápání významu totožnými nepřipadají. Necítíme, že by byly identické například výrazy „Umberto Eco“ a „autor románu *Jméno růže*“, přestože oba označují totéž individuum, a ani predikáty „být spisovatel“ a „být Ital“, ačkoliv oba ve spojení s osobou Eco generují pravdu a naopak ve spojení s osobou Schwarzenegger generují nepravdu, a konečně ani věty „Umberto Eco je spisovatel“ a „Schwarzenegger je herec“, i když obě jsou jistě pravdivé (Peregrin, 2003). Zkrátka intuice nám říká, že skutečný význam nějakého výrazu spočívá v něčem abstraktnějším a jemnějším, než co může nabídnout koncept denotace. Argumenty v tom smyslu, že denotační logika je příliš „hrubým“ nástrojem na to, aby dokázala postihnout vlastní subtilní povahu významu, zformuloval právě G. Frege, když ve svém dnes již klasickém textu *Über Sinn und Bedeutung* (zde citována franc. verze z roku 1994a).

Klíčem k Fregeho nedenotační koncepci významu byl jeho nový pohled na určování identity tzv. *jmen*. G. Frege chápe jména jako „všechny způsoby označování, které plní roli vlastního jména“ (Frege, 1994a, s. 103)⁴². Původně šlo o vlastní jména a o obecněji chápané názvy, označující nějaké individuum, které autor společně vymezoval v protikladu k predikátům, označujícím pojmy a vztahy (Frege, 1994a). Identita dvou jmen je definována na základě identity jejich významů. Je-li tedy podle klasické denotační sémantiky významem denotace, pak identita dvou jmen je definována identitou jejich denotací. Tento princip, jehož formulace byla dílem Leibnize, známe jako tzv. princip *salva veritate* (Tondl, 2006). Frege však poukázal na to, že kdyby určování totožnosti dvou jmen („A“, „B“) probíhalo principem *salva veritate* (výraz „A“ = denotát A, výraz „B“ = denotát B), pak by konstatování identity těchto jmen („A“ = „B“), třebaže pravdivé, bylo vlastně zprávou o identitě jejich denotátů ($A = B$) neboli zcela triviálním tvrzením o identitě dané věci se sebou sama ($A = B \rightarrow A = A$) (Frege, 1994a). Taková identita by byla zcela apriorní a její „odhalení“ by žádným pravým odhalením nebylo, protože by nepřinášelo žádné skutečné nové poznání. Avšak prokáže-li například věda, že dva jevy dosud považované za odlišné jsou vlastně totožné, pak přeci nejde o nějaké triviální tvrzení, ale o významné poznání či objev. Frege z toho usuzuje, že významy musejí spočívat v něčem jiném než v denotaci, v něčem mnohem jemnějším a subtilnějším, a totiž ve *způsobu denotování*. V souladu s tím by se tak do popředí zkoumání identity měly dostat výrazy jako takové a nikoliv to, co je jimi označováno. A v tom případě „by se už propozice $a = b$ netýkala stejné věci, ale způsobu, jakým tuto věc označujeme“ (Frege, 1994a, s. 103)⁴³.

Nejnámější Fregeho ilustrací celého problému je příklad se jmény planety Venuše – totiž „*Jitřenka*“ a „*Večernice*“. Pokud by byl význam jména koncipován jako denotace, tvrzení „*Jitřenka je Večernice*“ by sdělovalo pouze to, že Venuše je Venuše. Avšak zjištění, že „*Jitřenka je Večernice*“, sděluje něco významnějšího. Reflektuje přeci významný astro-fyzikální objev, že to, co bylo dosud považováno za ranní Jitřenku, a to, co bylo dosud považováno za večerní Večernici, je jeden a tentýž nebeský objekt – planeta Venuše. „*Večernice*“ a „*Jitřenka*“ tedy nemohou být jména identická, neboť přestože obě *označují Venuši*, první ji označuje *jako ranní hvězdu*, a druhé *jako večerní hvězdu*. Závěrem tedy je, že za identické nelze považovat výrazy, které pouze odkazují ke stejné denotaci, ale teprve výrazy, které k ní odkazují stejným způsobem. Denotační sémantika však není schopná rozlišit jiné jemné nuance ve způsobu podání denotace, a tudíž není pro teorii významu dostatečným nástrojem.

2.3.2 BEDEUTUNG A SINN

Převratnost Fregeho myšlenky spočívala v rozdvojení původního významu ve dvě různé formy či úrovně významu, z nichž jedna byla svou povahou konkrétní a druhá abstraktní. Teorie dvojího významu: Frege koncipoval sémantiku přirozeného i matematického jazyka jako propojení tří složek: 1) *jméno*, 2) *Bedeutung* a 3) *Sinn* (Frege, 1994a). Pod pojmem *jméno* Frege později zahrnuje nejen názvy individuí, ale také deskripce, celé věty a nakonec i samotné predikáty. Všechny tyto výrazy se však musejí chovat jako vlastní jména, tedy musejí něco pojmenovávat (Tondl, 2006). To, co pojmenovávají, je pak zachyceno německými slovy *Bedeutung* a *Sinn*, která bývají do češtiny překládána jako *význam* a *smysl*. Avšak tento způsob není příliš šťastný, neboť intuitivní, běžný význam těchto českých slov se neshoduje s tím, co jimi myslel Frege. Proto někdy autoři používají pro odlišení Fregem zamýšleného významu a smyslu od významu a smyslu v běžném

⁴² „par ‚signes‘ et ‚noms‘, j’entends toute manière de désigner qui joue le rôle d’un nom propre“

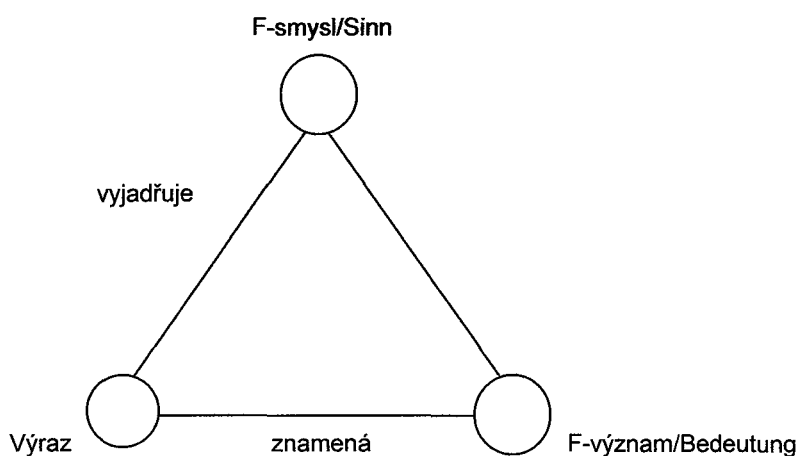
⁴³ „En conséquence, la proposition $a = b$ ne concernerait plus la chose même, mais la manière dont nous la désignons“

slova smyslu formu f-význam a f-smysl, kde „f“ odkazuje právě na Fregeho (Kolman, 2002).

Stěžejním místem výše citovaného Fregeho textu je věta říkající: „je přirozené, že se znakem (jménem, skupinou slov, písmen), se kromě toho, co označuje a co by se dalo nazývat jeho významem, pojí také to, co bych nazval smyslem výrazu, v němž je obsažen způsob danosti objektu“ (Frege, 1994a, s. 103)⁴⁴. Bedeutung čili f-význam označuje „jménem určený objekt (chápáno v nejširším smyslu slova)“ (Frege, 1994a, s. 103). Tím může být v případě vlastního jména konkrétní jedinečný předmět neboli individuum, v případě obecného jména skupina či třída konkrétních objektů, v případě věty pravdivostní hodnota a v případě matematických čísel číslo (Peregrin, 1992; Tondl, 2006; Kolman, 2002). Bedeutung je tak možné chápat jako, běžnější terminologií moderní logiky řečeno, denotaci výrazu (Tondl, 2006). Sinn je ze všech tří konceptů ten nejobtížněji uchopitelný; nebyl zcela jasně vymezen ani samotným autorem. Svou povahou je mnohem abstraktnější než Bedeutung. Někteří autoři jej vysvětlují jako to, co bychom intuitivně nazvali paradoxně významem. Frege jej vykládá jako tzv. „způsob danosti objektu“ (Frege, 1994a, s. 103) čili způsob danosti (f-)významu výrazu (Peregrin, 1992, 2003; Kolman, 2002).

L. Tondl nám dále zprostředkovává informaci, že dle A. Churcha, který se Fregem inspiroval, platí, že „smysl, který je spjat se jménem, představuje určitou informaci o označovaném objektu“, a to „bez ohledu na to, zda tento objekt je dostupný či nedostupný, bez ohledu, zda aktuálně existuje (nebo existoval), bez ohledu na to, zda si jej dovedeme představit apod.“ (Tondl, 2006, s. 116). Frege na několika příkladech jasně ukazuje, že Sinn výrazu existuje vždy, ačkoliv jeho Bedeutung existovat může i nemusí (Frege, 1994a). A stejně tak Frege trvá na důsledném odlišení Sinn výrazu od mentálních představ, které jednotlivé myslí s výrazem asociují. Zatímco Bedeutung je významová vrstva vztahující se k objektivně-fyzickým předmětům a představy jsou subjektivně-abstraktními asociacemi k významu, Sinn je významová vrstva, kterou Frege odkazuje do světa objektivně-abstraktního. Proto také doslovný překlad pojmu *Gedanke*, který ve Fregeho terminologii označuje f-smysl věty, pomocí českého výrazu *myšlenka* je vzhledem k jeho psychologické konotaci vhodnější nahradit výrazem *propozice* (Tondl, 1966). Jde o pojem moderní logiky korespondující s tím, co kdysi tradiční logika nazývala *soudem* (Tondl, 2006). Vztahy mezi výrazem (znakem), f-významem (objektem) a f-smyslem (významem) se formují do trojúhelníkového schématu obdobného klasickému sémiotickému trojúhelníku (Peregrin, 2003).

Schéma č. 11: Fregovská varianta triadického modelu znaku

⁴⁴ „il est naturel d'associer à un signe (nom, groupe de mots, caractères), outre ce qu'il désigne et qu'on pourrait appeler sa dénotation, ce que je voudrais appeler le sens du signe, où est contenu le mode de donation de l'objet“

Frege charakterizuje relace uvnitř sémantické struktury následujícím způsobem: „Vlastní jméno (slovo, znak, kombinace znaků, výraz) vyjadřuje svůj smysl, denotuje či označuje svou denotaci. Znakem vyjadřujeme smysl vlastního jména a označujeme jeho denotaci“ (Frege, 1994a, s. 107)⁴⁵. Pro přesnost uvedme ještě originální německou verzi a jiný její navržený překlad, které nabízí V. Kolman: „Výraz svůj (f-)význam *znamená* (bedeutet seine Bedeutung), ale svůj (f-)smysl *vyjadřuje* (druckt aus seinen Sinn)“ (Kolman, 2002, s. 127). Jak je dále ze schématu patrné, nepředstavuje vyjadřování (na rozdíl od denotování) přímý vztah. Podle Fregeho totiž „výrazu odpovídá určitý smysl a smyslu určitý význam, zatímco jeden jediný význam (jeden jediný objekt) je uchopitelný více než jedním výrazem“ (Frege, 1994a, s. 104). Z tohoto vymezení tedy vyplývá, že jelikož jeden a tentýž význam může být dán různými způsoby zachycenými v různých výrazech a jelikož je výraz primárně spojen se smyslem a nikoliv s významem samotným, pak v rámci trojúhelníku probíhá determinace ve směru od výrazu k významu, nikoliv opačně, a zprostředkovanou cestou přes smysl.

2.3.3 ŠIROKÝ A ÚZKÝ OBSAH JAKO VNĚJŠÍ OBJEKT A ZPŮSOB JEHO VNITŘNÍ DANOSTI

Fregeho model lze využít k reprezentaci struktury nejen sémantických výrazů, ale i jiných jevů. Autoři Bokr a Svatek například uvádějí, že sám Frege viděl jeho možnou aplikovatelnost na logický koncept *pojmu*. V tom případě „název (jméno, označení) pojmu označuje denotáty (objekty, předměty) ze vždy neprázdného rozsahu, jejichž je v souladu s dohodou názvem“, a zároveň tento „název vyjadřuje (definuje) význam (smysl, obsah) denotátů“ a *současně* „obsah pojmu pak určuje denotáty rozsahu“ (Bokr, Svatek, 2000, s. 13). Pokusme se proto zvážit použitelnost Fregeho modelu také k objasnění psychologických konceptů mentální reprezentace a intencionálního mentálního stavu. Užitečnost Fregeho sémantiky pro psychologii vyplývá z předpokladu, že vztah mezi mentální reprezentací či intencionálním stavem a jejich obsahem jsou nahlíženy analogicky ke vztahu mezi jazykovým výrazem a jeho významem. Na základě této analogie jsou dva stavy či dvě reprezentace v mysli považovány za identické, shodují-li se ve svém obsahu, a naopak za rozdílné, liší-li se svým obsahem. Otázkou je, jak definovat onen obsah.

V souladu s denotační sémantikou bychom obsah mentálního stavu či reprezentace museli chápat jako obdobu denotace výrazu. Museli bychom jej proto ztotožnit přímo s vnějším předmětem, k němuž se mysl zaměřuje a který má být objektem vnitřní reprezentace. Toto řešení však není nejlepší. Ve stejném duchu jako Frege vyslovuje námitky vůči denotačnímu způsobu identifikace intencionálních stavů myslí J. Fodor. Tento autor uvádí, že „denotační teorie dělají příliš hrubé rozlišování významu (tedy pojmů, tedy mentálních stavů). Jestliže ztotožňujete obsahy a denotace, nemůžete odlišit obsahy, které jsou ve skutečnosti rozdílné“ (Fodor, 1975, s. 73-74 via Pacherie, 1993, s. 125)⁴⁶. Podobně jako v logicko--sémantické literatuře koluje příklad Venušiny planety, slabiny denotační teorie mentálních reprezentací a stavů vyplývají napovrch spolu s ilustrací vypůjčenou z řecké mytologie.

Jak vypráví známý řecký mýtus o Oidipovi, tento hrdina miloval krásnou Iokastu a chtěl se s ní oženit. Jeho vyvolená však byla ve skutečnosti jeho matka, o čemž ale Oidipus nevěděl. „Iokasta“ a „Oidipova matka“ jsou tedy ve skutečnosti jedna a táž osoba, královna. Z pohledu denotační sémantiky a podle principu *salva veritate* by tedy měly být

⁴⁵ „Un nom propre (mot, signe, combinaison de signes, expression) exprime son sens, dénote ou désigne sa dénotation. Avec le signe, on exprime le sens du nom propre et on en désigne la dénotation.“

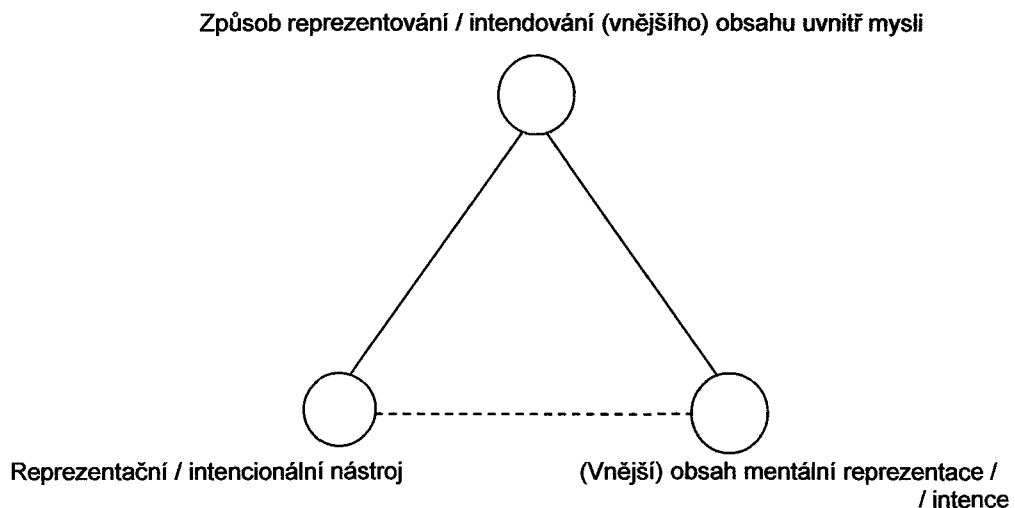
⁴⁶ „les théories dénotationnelles font un découpage du sens (donc des concepts, donc des états mentaux) qui est trop grossier. Si vous identifiez contenus et dénotations, vous ne pouvez pas distinguer des contenus qui sont en fait distincts.“

myšlenka na Iokastu a myšlenka na Oidipovu matku totožné. Pro Oidipa však tyto myšlenky nebyly vůbec totožné a zjištění, že totožné jsou, byl pro Oidipa šok s tragickými důsledky. Zatímco „Iokasta“ pro něj znamenala ženu, kterou toužil si vzít, „matka“ přirozeně představovala ženu, kterou by si vzít nechtěl. Nepatologická možnost mít souběžně dvě logicky neslučitelné myšlenky o téže osobě naznačuje, že to, co je v myšlence určující, není přímo její denotace, ale spíše to, jak je v ní denotace prezentována. Jednoduše řečeno, „to, k čemu odkazují mentální reprezentace přidružené k mentálním stavům, je méně důležité, méně informativní, než způsob, jakým svůj objekt reprezentují“ (Pacherie, 1993, s. 126)⁴⁷.

A právě v tomto směru dospíváme k analogii s Fregeho koncepcí významu. Podobně jako skutečný znakový význam také skutečný obsah mentálních reprezentací a stavů, zdá se, spočívá v něčem subtilnějším, než je obdoba výrazového Bedeutung, v něčem přirovnatelném spíše k Sinn (Pitt, 2008). V tomto smyslu vyznívá například následující definice intencionálních stavů: „Stav s obsahem je stav, který reprezentuje nějakou část nebo nějaký aspekt světa; jeho obsah je způsob, jakým reprezentuje to, jak svět je“ (Brown, 2007)⁴⁸. Vlastním obsahem je reprezentovaná podoba světa, nikoliv svět sám.

Odtud tedy plyne možnost rozpoznat i v obsahu reprezentace čili intencionálním obsahu dvě různě hrubé sémantické roviny. **Široký obsah a úzký obsah**, případně **objekt a obsah** se tak stávají psychologickou obdobou termínů Bedeutung a Sinn. Jestliže široká dimenze obsahu mentální reprezentace a intencionálního stavu pokrývá aspekty *plně poplatné vnějšímu prostředí*, pak nás přivádí k *předmětu jako takovému*, čímž odkazuje k významové dimenzi Bedeutung. A pokud se úzká dimenze obsahu mentální reprezentace a intencionálního stavu vztahuje na aspekty *dané čistě vnitřním prostředím*, potom evokuje nikoliv objekt, ale *určitou konkrétní podobu* toho objektu, čímž se přibližuje významové dimenzi Sinn. Dvojdimenzionální sémantika mentálních reprezentací a intencionálních mentálních stavů se tedy zakládá na předpokladu, že existují „rozdílné role pro interní a externí spoje, kde první určují sémantické vlastnosti analogické významu a druhé určují sémantické vlastnosti analogické referenci“ (Pitt, 2008)⁴⁹.

Schéma č. 12: Fregovská varianta triadického modelu mentální reprezentace a intence

⁴⁷ „ce à quoi réfèrent les représentations mentales associées à ses états mentaux est moins important, moins informatif, que la manière dont elles représentent leur objet“

⁴⁸ „A state with content is a state that *represents* some part or aspect of the world; its content is the way it represents the world as being.“

⁴⁹ „Some theorists posit distinct roles for internal and external connections, the former determining semantic properties analogous to sense, the latter determining semantic properties analogous to reference.“

M. Sedláková uvádí, že na rozdíl od starší tradice, v níž je reprezentace chápána pouze jako *reprezentace něčeho*, novější pohledy už ukazují reprezentaci jako *reprezentaci něčeho jako něčeho*. Zatímco J. Piaget je ještě přesvědčen, že vztah mezi reprezentujícím a reprezentovaným je založen na principu jejich vzájemné podobnosti a na symetrii, pro N. Goodmana a J. Perneru se již reprezentující vztah stává plně symbolickým a asymetrickým. Goodmanova koncepce ze 70. let 20. století zdůrazňuje, že „reprezentace reprezentuje něco jako něco“ (Goodman, 1976 via Sedláková, 2004, s. 51), kde první „něco“ odkazuje k reprezentovanému vnějšímu objektu a druhé „něco“ k vnitřní reprezentované podobě tohoto objektu. Pernerovo pojetí charakterizuje Sedláková ještě explicitněji, když uvádí, že autor považuje za nutné „utvořit distinkci mezi tím, co je reprezentováno (tj. referencí reprezentace) a jako co je to reprezentováno (tj. smyslem reprezentace)“ (Perner, 1993 via Sedláková, 2004, s. 166), přičemž přímá návaznost na Fregeho sémantiku je zde více než zřejmá.

A možné je dokonce reprezentovat *nic jako něco*. Skutečnost, že myslí lze uchopit i něco, co vlastně neexistuje, silně asociuje obdobnou skutečnost z oblasti sémantiky jazyka. Vzpomeňme si, jak Frege říká, že některá jména prostě Bedeutung postrádají nebo že je nám jejich Bedeutung neznámé, a přesto se nám jeví smysluplná, neboť k pochopení stačí rozumět jejich Sinn, které se netýká znalosti reality, ale znalosti jazykového systému. Obdobně to platí u mentální reprezentace a intencionality. To, že něco fakticky neexistuje nebo není člověku dostupné, není překážkou k tomu, aby vznikla reprezentace takového objektu nebo aby se k němu zaměřil stav mysli. Zcela běžně vytváříme, uchováváme a používáme představy a myšlenky, které vnímáme jako obsažné a smysluplné, ačkoliv odkazují k věcem nereálným nebo nedostupným. I když obsah takových reprezentací a stavů pochopitelně není zakotven ve fyzické realitě, neznamená to, že by tyto reprezentace a stavy žádný obsah neměly, a byly tedy bezobsažné. To, co jim skutečně chybí, je obsah široký, který existuje pouze, dochází-li k vytvoření externího spoje neboli vztahu mysl-vnější prostředí. To, co jim však nelze upřít a co jistě neztrácejí, je obsah úzký, pro jehož existenci plně postačují spoje interní neboli vztahy vytvořené v rámci vnitřní struktury dané mysli. Z úzké perspektivy se tedy reprezentační obsah v případě, že reprezentovaný objekt existuje, projevuje principiálně stejně jako v případě, že neexistuje. S touto vizí velmi dobře rezonuje fenomenologie E. Husserla: „Mimořádně jestliže cílený objekt existuje, situace se z fenomenologického úhlu pohledu nutně nezmění. Pro vědomí je dané v podstatě stejnou věcí, ať reprezentovaný objekt existuje, nebo ať je imaginativní a dokonce absurdní“ (Husserl, s. 176)⁵⁰.

Obdobným způsobem jako myšlenky J. Piageta a N. Goodmana lze konfrontovat stanoviska, která zaujali K. Twardovski a E. Husserl při pokusu dořešit to, co započal, avšak uspokojivě nedokončil jejich učitel a předchůdce F. Brentano – totiž osvětlit podstatu intencionálního vztahu mezi subjektem a objektem. Podle Twardovského není obsah mentální reprezentace nic jiného než vnitřní mentální kopie reprezentovaného vnějšího objektu. Pro lepší srozumitelnost se uchyluje k oblíbenému příkladu z oblasti externí reprezentace – k malbě na obrazu. Mentální obsah je podle Twardovského obrazem reálného objektu stejně, jako je malovaná krajina obrazem skutečné krajiny: „Ten, kdo si reprezentuje, si reprezentuje nějaký objekt, například koně. Ale tím, že to dělá, si reprezentuje psychický obsah. Tento obsah je obrazovou kopií koně v analogickém smyslu k obsahu, ve kterém je obraz obrazovou kopií krajiny“ (Husserl, Twardowski, 1993, s. 102)⁵¹.

---

⁵⁰ „Si par ailleurs l'objet visé existe, la situation n'a pas nécessairement changé du point de vue phénoménologique. Pour la conscience le donné est une chose essentiellement la même, que l'objet représenté existe ou qu'il soit imaginé et même peut-être absurde.“

⁵¹ „Celui qui se représente, se représente un objet quelconque, par exemple un cheval. Mais, en faisant cela, il se représente un contenu psychique. Le contenu est l'image-copie du cheval dans un sens analogique à celui dans lequel l'image est une image-copie du paysage“

E. Husserl se naopak od obrazové teorie obsahu jasně distancuje a přiklání se k teorii sémantické: „vztah k objektu je v každé (subjektivní) reprezentaci zprostředkován svým ‚obsahem‘, to znamená svým významem“ (Husserl, Twardovski, 1993, s. 315)⁵². A význam rozhodně neinterpretuje jako nějaký mentální obraz. Hlavním argumentem jeho kritiky na adresu koncepce reprezentačního či intencionálního obsahu jakožto kopie reprezentovaného či intendovaného objektu je to, že takové počínání podstatu intencionálního vztahu neřeší, ale pouze vede k absurdnímu zdvojování už tak problematického intencionálního předmětu – jeden vně myslí, reálný a transcendentní, a druhý uvnitř myslí, intencionální a imanentní. Podle Husserla se intencionální akt vztahuje k jednomu jedinému předmětu – k intencionálnímu objektu, který je zároveň objektem skutečným. Husserl sice rozlišuje *objekt, který je zaměřen* a *objekt tak, jak je zaměřen*, nemá tím však namysli dva různé předměty, ale dvě různé modalities téhož předmětu neboli dva možné způsoby náhledu na tentýž intencionální předmět. V prvním případě je uvažován předmět *jako takový, předmět sám o sobě a sám pro sebe*. V druhém případě jde o předmět *tak, jak jej prožíváme, jak jej identifikujeme a interpretujeme* a o předmět *pro nás*. Husserl považuje za přirozené, že každý předmět, který se ocitá v jakémkoliv intencionálním zaměření, není už jen předmětem o sobě (předmětem intencionálním), ale stává se tím předmětem pro nás (předmětem intencionálním). Neukazuje se nám nikdy jako takový, ale vždy v nějaké formě, nějakým způsobem, v nějakém významu. Ve výsledku Husserlův intencionální obsah velmi výrazně připomíná Fregeho Sinn způsob danosti. A R. Brisart tuto interpretaci podporuje slovy: „Význam tedy není nějaký druhý objekt, je to intencionální modalita vztahu k samotnému objektu. Ještě jinak řečeno, je to způsob danosti objektu“ (Brisart, 2003, s. 134)⁵³.

Ze srovnání přístupů K. Twardovského, E. Husserla a F. Brentana podle R. Brisarta vyplývá, že ačkoliv se první dva autoři na jedné straně shodují v potřebě zavést do výchozí Brentanem nastavené dyadické struktury ještě cosi třetího, co by mezi subjektem a objektem fungovalo jako prostředník, na druhé straně se liší v konkrétní koncepci jak toto třetí pojmut: „Je to vidět, triptych Twardovského je tedy Husserlem vcelku zachován, avšak přesně s tím rozdílem – a je to významný rozdíl – že to, co první vymezoval jako mentální obraz ve vztahu k reprezentovanému objektu, je od nynějška Husserlem chápáno v termínech význam nebo objektivní identifikační obsah“ (Brisart, 2003, s. 134)⁵⁴.

Náš krátký příspěvek k přínosu dvojdimenzionální obsahové analýzy pro vysvětlení reprezentace neexistujícího můžeme uzavřít následujícími slovy. Ať už jsme ilustrovali Oidipův příběh nebo zmínili problematiku (zdánlivě) bezobsažných reprezentací, jednalo se vlastně jen o variace na jedno a totéž, avšak zcela zásadní psychologické téma – *misreprezentace*. Jelikož jednodimenzionální denotační sémantika s přísně externalistickým determinismem při pokusech vysvětlit možnost reprezentovat tentýž existující objekt zcela odlišnými způsoby nebo schopnost reprezentovat i neexistující objekty evidentně selhává, nemůže být přijata jako psychologicky adekvátní teorie. Pro vysvětlení misreprezentace se ukazuje být mnohem užitečnější předpoklad dvou sémantických dimenzí – jedné, která by postihla materiální a objektivní aspekty obsahu, a druhé, která by pokryla aspekty subtilnější a subjektivnější povahy. Lze tedy říci, že vytvoření dvouúrovňové sémantické teorie mentální reprezentace a intencionality bylo inspirováno hledáním adekvátní sémantické koncepce misreprezentace: „Zachytit

⁵² „la relation à l'objet est dans chaque représentation (subjective) médiatisée par son ‚contenu‘, c'est-à-dire par sa signification“

⁵³ „La signification n'est donc pas un second objet, elle est une modalité intentionnelle du rapport à l'objet lui-même. Autrement dit encore, elle est un mode de donation de l'objet“

⁵⁴ „On le voit, le triptyque de Twardowski est donc bien maintenu par Husserl, mais à cette nuance près – et elle est considérable – que ce que le premier déterminait comme image mentale par rapport à l'objet représenté est désormais compris par Husserl en termes de signification ou de contenu objectif d'identification.“

případnou misreprezentaci s sebou nese nutnost rozlišovat mezi dvěma nezávislými aspekty reprezentací: to, co reprezentují, a jak to reprezentují. Jestliže první aspekt představuje externí vlastnost reprezentace, která závisí na jejím vztahu k vnějšímu prostředí, druhý aspekt představuje interní vlastnost reprezentace, která je charakterizována svou intra-individuální rolí. Případná misreprezentace je tak korelátem možného rozporu mezi těmito dvěma aspekty reprezentace.“ (Pacherie, 1993, s. 155 – 156)⁵⁵.

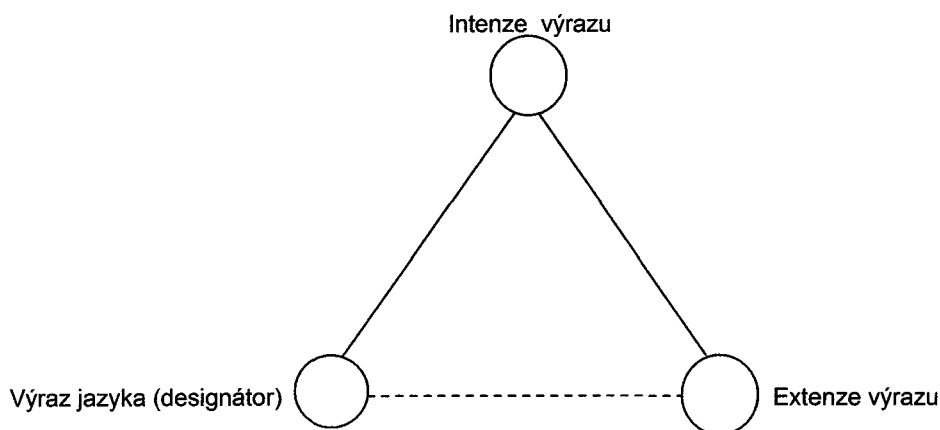
2.4 INTENZIONÁLNÍ MODEL DVOUÚROVŇOVÉ SÉMANTIKY

Další, avšak příbuznou a pokračovatelskou koncepci jazykových i matematických výrazů jakožto něco označujících znaků vytvořil významný matematik a analytický filosof 20. století R. Carnap. Přestože původně tento autor sémantiku odmítal s přesvědčením, že ji lze nahradit a plně vysvětlit syntaxí, později, inspirován zejména pracemi A. Tarského, se k sémantické problematice vrací a v návaznosti na Fregeho formuluje vlastní pojetí sémantiky. Je totiž zajímavé, že Frege i poté, co poukázal na nedostatečnost denotační teorie významu, ve svých dalších sémantických úvahách nadále v uvažování pouze *Bedeutung* a se *Sinn* příliš nepracoval. Carnap naopak cítil větší potřebu zabírat se právě něčím jako je *Sinn*, které by, vzhledem k jeho stěžejní roli v určování významu, bylo třeba v sémantice využít mnohem intenzivněji. Carnap se tedy stal Fregeho pokračovatelem v tom smyslu, že se vlastně pokoušel vydat se dále tím směrem, který Frege původně jen ukázal (Peregrin, 2005).

2.4.1 EXTENZE A INTENZE

R. Carnap především navrhuje nahradit terminologickou opozici *Bedeutung/Sinn* rozlišením tzv. *extenze/intenze* (Peregrin, 2005). Jeho sémantická koncepce opírající se o pojmy 1) *výraz (designátor)*, 2) *extenze* a 3) *intenze* tak zachovává a upevňuje Fregem nastolenou tradici dvouúrovňového významu, a připojuje se tak k řadě triadických modelů znaku. Oproti f-významu a f-smyslu se extenze a intenze stávají mnohem přístupnější a uchopitelnější z hlediska logiky a logické sémantiky. Mimoto Carnap rozšířil aplikaci triadické sémantiky i na výrazy, které Frege za jména nepovažoval, na které se tudíž jeho sémantická koncepce původně ani nevztahovala.

Schéma č. 13: Carnapovská varianta triadického modelu znaku

⁵⁵ „Rendre compte de la possibilité de la méprise représentationnelle implique que l'on distingue entre deux aspects indépendants des représentations: ce qu'elles représentent et comment elles le représentent. Si le premier aspect est une propriété extrinsèque de la représentation, qui dépend de sa relation à l'environnement externe, le second aspect est une propriété intrinsèque de la représentation, qui caractérise son rôle intra-individuel. La possibilité de méprise est alors le corrélat de la possibilité d'une divergence entre ces deux aspects de la représentation.“

Jako designátory Carnap označuje „všechny jazykové výrazy, vzhledem k nimž lze uplatnit sémantickou analýzu“ (Tondl, 2006, s. 137). Zahrnuje mezi ně nejen vlastní jména (např. Praha), deskripce (např. největší město v Čechách) a věty, ale nově i predikáty a abstrakta. Podle typu designátoru rozlišuje Carnap konkrétní typy intenzí a extenzí, což přehledně znázorňujeme v následující tabulce.

Tabulka č. 4: Klasifikace extenzí a intenzí (podle Materny, 2000, s. 46, poupraveno)

DESIGNÁTORY	EXTENZE	INTENZE
Jména a deskripce	Individua	Individuové koncepty
Predikáty a abstrakta	Třídy (včetně prázdných)	Vlastnosti, vztahy
Věty	Pravdivostní hodnoty	Propozice

Složitě koncepty extenze a intenze můžeme v prvním náhledu ilustrovat na tradičním Carnapově pracovním výroku „člověk je neopeřený dvounožec“. Ohdohně jako Frege vystavěl svou koncepci identity na kategorii jmenných výrazů, Carnap pracuje s predikáty. Otázka zní, zda „člověk“ a „neopeřený dvounožec“ znamenají totéž, a zda je tedy výrok z nich složený pravdivý. Carnapovým závěrem je, že zatímco na úrovni tzv. extenze jsou výrazy jistě identické (mají stejnou extenzi) a výrok je pravdivý, na úrovni tzv. intenze identické nejsou (nemají stejnou intenzi) a výrok pravdivý není. Carnapova sémantická úvaha je v tomto smyslu blízká té, kterou podnikl Frege. Cesty se rozcházejí v tom, že carnapovská sémantika pomalu směřuje k tomu, co se později rozvine jako tzv. modální logika a tzv. teorie možných světů (Peregrin, 1992, 2003).

Zaprvé Carnap uvažuje oba své pojmy tak, že „zatímco extenze predikátu je třídou všech *aktuálních* předmětů, o nichž tento predikát platí, je jeho intenze množinou všech *potencionálních* předmětů“ (Peregrin, 1992, s. 56-57). Význam se v tomto pojetí stává záležitostí spíše „představitelných“ než „skutečných“ předmětů. V této Carnapově úvaze lze už spatřovat zárodek pozdějších úvah o tzv. *možných světech*.

S koncepcí možných světů jsou nejčastěji spojována jména G. Leibnize (Materna, 2000), D. Lewise a S. Kripkeho (Peregrin, 2003). V souladu s ní logika připouští teoretickou existenci vícero „světů“, z nichž každý je přitom chápán jako „logicky (bezrozporně) myslitelný celkový stav věcí (atemporální pojetí) nebo logicky myslitelná historie stavů věcí (temporální pojetí)“ (Cmorej, 2002, s. 50), případně, méně materialisticky formulováno, představuje „časovou posloupnost maximálních množin logicky myslitelných fakt“ (Materna, 2000, s. 48). Pokud množinu potencionálních extenzí neboli intenzi uvažujeme jako soubor extenzí téhož výrazu ve všech možných světech (a případně ve všech momentech jejich historie), pak lze říci, že intenze je tvořena množinou extenzí ve všech možných světech (a všech momentech jejich historie). Lze tak vlastně říci, že „intenze je obecně *extenze relativizovaná k možným světům (plus případně časovým okamžikům)*“ (Peregrin, 2005, s. 215). Takových možných světů si lze představit tolik, kolik nám logika dovolí, neboť „soubor všech možných světů určuje vlastně, co je logicky možné“ (Materna, 2000, s. 48). Reálně, tedy ve skutečnosti, však existuje jen jeden ze všech možných světů, a ten je označován jako *svět aktuální*, který lze charakterizovat jako „časovou posloupnost všech souborů skutečně platných fakt“ (Materna, 2000, s. 48). Podstatné na teorii možných světů je to, že významně přispěla k vysvětlení modální logiky a k novému posuzování sémantické identity, jak ukáže další odstavec.

Zadruhé Carnap vymezuje extenzi jako „to, co mají společné výrazy, které jsou ekvivalentní“ a intenzi jako „to, co mají společného všechny výrazy, které jsou logicky

ekvivalentní“ (Peregrin, 1992, s. 55-56). Do hry zde vstupuje rozlišení mezi tzv. *ekvivalencí* a *L-ekvivalencí*, které je výsledkem aplikace *modální logiky* na výroky o sémantické identitě výrazů. Denotační logika je schopna formálně vyjádřit, zda tvrzení, že nějaké dva výrazy jsou identické, je pravdivé či nepravdivé. Modální logika však navíc umí formulovat, zda je takové tvrzení pravdivé (nepravdivé) *nutně* nebo jen *možně*.

Modality *možnosti* a *nutnosti* pak S. Kripke vykládá přímo pomocí pojmu možného světa (Peregrin, 2003). Užitečná je i souvislost modalit s aposteriorním a apriorním typem poznání, kterou ustavil už I. Kant (Chalmers, 2006a). Termín *L-ekvivalence* neboli *nutná identita* implikuje totožnost denotací dvou výrazů napříč všemi možnými světy a jejich chronologiemi. Jde o ekvivalenci *logickou*, stanovitelnou a stanovenou *a priori*, tedy nezávisle na zkušenosti, a platnou pro každý logicky myslitelný svět. Takovou nutně identickou dvojicí jsou například matematické výrazy „5“ a „3 + 2“, neboť neexistuje logicky přípustitelný svět, v němž by oba neoznačovaly stejnou věc (číslo 5). Termín ekvivalence čili *možná identita* naopak vyjadřuje, že existuje alespoň jeden časový bod v chronologii jednoho ze všech možných světů, kde denotace daných výrazů nejsou totožné. Jde o ekvivalenci *empirickou*, zjištěnou a zjištěnou *a posteriori*, a tudíž vázanou na znalost aktuálního světa. A příkladem této možné identity je právě Carnapova dvojice „člověk“ a „neopeřený dvounožec“, neboť i když se v našem aktuálním světě jejich extenze plně shodují (živočich *homo sapiens sapiens*), nemusí tomu tak být v jiných potenciálních světech. Můžeme si totiž představit, že by hypoteticky někde v jiném světě mohli existovat neopeření dvounožci živočichové typu Marťana nebo že kdysi v prehistorickém světě mohl existovat nějaký subhumánní organismus bez peří a se dvěma končetinami. Dva výrazy tedy „mají stejnou extenzi v případě, že cokoli (aktuálně existujícího), co spadá pod jeden z nich, spadá i pod ten druhý“ a „mají stejnou intenzi, jestliže tohle platí nejenom pro objekty, které existují za současného stavu světa, ale i pro ty, které existují za jakéhokoli možného stavu světa“ (Peregrin, 2005, s. 120).

Pro Carnapa je intenze tzv. *koncept* čili „konstruovaný nebo postulovaný abstraktní objekt“ (Tondl, 1966, s. 156). P. Cmorej srovnává extenzi s denotátem výrazu a intenzi s obsahem či významem výrazu (Cmorej, 2002). Postupně se objevily snahy opřít vysoce abstraktní intenzi o matematický koncept *funkce* v tom smyslu, že „intenze výrazu je funkce, která zobrazuje možnost do extenze výrazu vztahované k této možnosti“ (Chalmers, 2006a).“ D. Chalmers poznamenává, že ačkoli se tyto tendence často připisují již samotnému Carnapovi, který údajně ve své publikaci z roku 1947 definoval intenzi jakožto *funkci z možností do extenzí*, ve skutečnosti tato myšlenka hrála tehdy u Carnapa jen okrajovou roli.

O další vývojovou etapu se pak zasadil S. Kripke, který intenzionální funkci opřel právě o pojem možného světa a tím ji zasadil do rámce moderní logiky (Peregrin, 2003). Díky tomu dnes můžeme intenzionálně chápaný význam jakéhokoliv výrazu modelovat jako *funkci z možného světa do extenzí* neboli „funkci, která každému možnému světu *w* přiřadí extenzi tohoto výrazu ve *w*“ a „intenze je tedy de facto obecně extenze relativizovaná k možnému světu“ (Peregrin, 2003, s. 90). Aby byla funkcionální povaha intenze zřetelnější, uveďme ještě, že „intenze jsou tedy abstraktní (ideální) objekty, které můžeme logicky modelovat jako funkce (zobrazení), jejichž definiční obor je množina možných stavů světa v daném okamžiku“ a extenze jsou pak jejich „hodnoty v závislosti na stavu světa v daném okamžiku“ (Materna, 2000, s. 46). V případě výroků jsou intenzí pravdivostní podmínky a extenzí pravdivostní hodnoty (Johnson-Laird, 1983).

Intenze výrazu modelovaná jako funkce tak představuje tu složku významu daného výrazu, která si zachovává svou totožnost (zůstává stejná) napříč všemi možnými světy bez ohledu na to, jakou extenzi v každém z nich daný výraz určuje. Výraz tak má jednu jedinou stálou intenzi, ať už jsou jeho extenze napříč možnými světy (*W* jako „world“) různorodé („neopeřený dvounožec“ ve *W1*: člověk, ve *W2*: Marťan, ve *W3*: pravěký živočich...) nebo totožné („2“ ve *W1*: 2, ve *W2*: 2, ve *W3*: 2). Povšimněme si odlišností

mezi situací, kdy sledujeme význam jednoho a téhož výrazu napříč prostorem možných světů, a situací, kdy nás zajímá srovnání významů dvou výrazů napříč prostorem možných světů. V prvním případě zůstává intenze ve všech světech identická, i když se svět od světa může její extenze měnit. Ve druhém případě však lze o identičnosti obou intenzí hovořit pouze v případě, kdy se jejich extenze v rámci každého jednotlivého světa shodují.

2.4.2 ÚZKÝ A ŠIROKÝ OBSAH JAKO FUNKCE Z MOŽNÝCH SVĚTŮ DO EXTENZÍ A JEJÍ HODNOTY

Fregeho a následně Carnapův přínos spočívá v rozlišení dvou do té doby nereflektovaných rovin znakového významu: předmět vedle způsobu jeho danosti a následně extenze vedle intenze. Ačkoliv se od počátku 20. století sémantika neustále vyvíjela a vyvíjí, vesměs všechny další koncepce a teorie už respektují tuto nastolenou dvouúrovňovou koncepci významu (Peregrin, 1992). K obdobnému zakořeňování a ustalování dvouúrovňové sémantiky dochází i v oblasti mentální reprezentace a intencionality, i když za doprovodu nesčetných a bouřlivých diskusí mezi různě radikálními externalisty a internalisty (Nosek, 1997; Recanati, 2003; Pitt, 2008; Pacherie, 1993).

Tuto už celkem třetí fázi postupného odkrývání a mapování triadické povahy sémantiky mentálních reprezentací či intencionálních stavů zahájíme znovu úvahou o identitě jejich obsahových komponent; tentokrát obohacenou o právě vyložené termíny extenze, intenze a možný svět. V kapitole 2.4.1 bylo řečeno, že intenze větných výrazů definuje pravdivostní podmínky neboli podmínky, v nichž je věta pravdivá, a extenzi pak odpovídá výsledná pravdivostní hodnota v konkrétních podmínkách – buď pravda, či nepravda. Vzhledem k jejich větné struktuře lze tento typ intenze a extenze připsat také propozičním postojům: „Propoziční postoje mají pravdivostní podmínky neboli mohou reprezentovat stavy věcí v realitě: přesvědčení je pravdivé nebo nepravdivé, záměr je naplněn nebo nenaplněn, přání je ukojené nebo neukojené podle toho, zda je realizován stav věcí, který činí atributovanou propozici, vyjádřenou vedlejší větou, pravdivou“ (Jacob, 2004, s. 414)⁵⁶.

Abychom toto tvrzení mohli podrobit dalšímu zkoumání, budeme se muset nejprve obeznámit se zcela specifickou metodologií. Vzhledem k vysoce abstraktní a empiricky téměř nepřístupné povaze této problematiky se autoři, zejména z řad filozofů, uchylují k velmi zvláštním nástrojům zkoumání, totiž k tzv. *myšlenkovým experimentům* (Nosek, 1997). Demonstrace opozic úzkého a širokého obsahu probíhá nejčastěji na pozadí slavného myšlenkového experimentu známého jako Země Dvojče, jež se zrodil ve fantazii významného filozofa H. Putnama a jehož první verze spatřila světlo světa v roce 1975 v jeho eseji *The Meaning of „Meaning“* (Putnam, 1996; Pacherie, 1993; Nosek, 1997). Přestože Putnamovým záměrem nebylo řešit problematiku *psychologických obsahů mysli*, ale otázku *lingvistických obsahů jazyka*, hlavní idea jeho experimentu se ujala a rozšířila jako velmi efektivní nástroj i při ilustraci rozdílů mezi úzkým a širokým obsahem mentální reprezentace a intencionality (Brown, 2007). Záměrem proto nebývá experiment „Země dvojče“ reprodukovat v původním a kompletním znění, ale pouze se jím inspirovat jakožto vhodným pozadím pro vysvětlení dvojí povahy mentálního obsahu. Nicméně můžeme již nyní přislíbit, že autentické závěry samotného autora experimentu nebudou v této práci opomenuty a dostane se na ně v kapitole 2.5.3.

Putnam již na úvod avizuje, že předkládaný experiment poněkud připomíná žánr science-fiction (Putnam, 1996). Velmi volně řečeno si máme v první fázi představit, že

---

⁵⁶ „Les attitudes propositionnelles ont des conditions de satisfaction qui peuvent représenter des états de choses dans la réalité: une croyance est vraie ou fautive, une intention est accomplie ou inaccomplie, un désir assouvi ou inassouvi selon qu'est réalisé l'état de choses qui rend vrai la proposition exprimée par la phrase subordonnée dans l'attribution.“

existují dva zcela identičtí dvojníci žijící ve dvou zdánlivě identických prostředích. Koncept tzv. *zcela identického dvojníka* nebo také *identického dvojčete* přitom odkazuje k představě zcela identické kopie nějakého (originálního) individua. Jejich vzájemná totožnost je přitom předdefinována internalisticky, což znamená, že dvě individua lze uznat jako totožná (za identické dvojníky), pouze pokud sdílejí všechny své vnitřní fyzické i mentální vlastnosti, a to bez ohledu na sdílení či nesdílení vlastností vnějších. Putnam pokřtil své dvojníky jmény *Oskar1* a *Oskar2*. Koncept *dvou zdánlivě identických prostředí* má zase navodit představu dvou velmi podobných a na první pohled nerozlišitelných, ale ve skutečnosti přeci jenom v jedné věci rozdílných prostředí. Putnam totiž umísťuje každého Oskara na jinou planetu, jednoho na *Zemi* a druhého na *Zemi Dvojče*. Obě planety jsou vzájemně téměř identické, až na výjimku, že chemické složení, a tudíž i fyzikální podstata vody je na *Zemi* H₂O, kdežto na *Zemi Dvojčeti* je to XYZ. Zásadní informací je fakt, že se zároveň předpokládá, že tento rozdíl nejenže není pro obyvatele ani jedné planety přímo pozorovatelný, ale ani nemají o něm sebemenší tušení. Jinými slovy, jelikož se na fenomenologické úrovni H₂O i XYZ projevují naprosto stejně (obě jsou průhledné, bez chuti, mokré...), vyskytují se na stejných místech (obě prší, tečou v řekách a z vodovodů, napouštějí se do bazénů...), dají se i stejným způsobem používat (lze je pít, mají rozpouštěcí schopnosti, slouží k očištění...), jsou mylně považovány za totožné, protože rozdíl v jejich chemické struktuře zatím nebyl vědecky objeven, a tak o něm nikdo neví.

To byla tedy úvodní scéna v relativně původním znění. Druhá fáze si již žádá určitý odklon od originálu. Přestavme si tedy, že oba Oskarové, každý na své planetě a oba v témže časovém okamžiku, pomyslí určitým způsobem na vodu. Řekněme, že je napadne konkrétní myšlenka, jejíž součástí je pojem „voda“. A otázka zní, zda myšlenky obou Oskarů, respektive jejich obsahy, jsou totožné, či nikoliv. Pointa spočívá v tom, že se nám nabízejí dvě protikladné odpovědi, z nichž navíc ani jedna není dostačující. Z jedné strany se myšlenky obou Oskarů jeví jako zcela jasně rozdílné, neboť zatímco se pojem „voda“ u Oskara1 vztahuje k objektivnímu předmětu H₂O, pojem „voda“ u Oskara2 odkazuje k objektivnímu předmětu XYZ. Jedná se tedy o pohled externalistický založený na tom, že obsah myšlenky je dán tím, k čemu z vnějšího prostředí pojem odkazuje. Avšak z druhé strany, ať už jde o H₂O nebo XYZ, je pravdou, že si Oskar1 i Oskar2 tyto různé látky myslí pod stejným pojmem „voda“, a to vede k závěru, že jejich myšlenky musejí být totožné. V tomto případě jde o pohled internalistický, kde je vnější prostředí z úvahy o obsahu vyloučeno, a kde je tudíž obsah myšlenky dán tím, jak pojem funguje v prostředí vnitřním. Oba závěry mají svým způsobem pravdu, současně se však vylučují a rezignací na jeden z nich bychom o část pravdy přišli.

Nadějnou cestu k úspěšnému sloučení těchto protikladných pohledů přináší právě úvaha o rozdělení obsahu ve dvě části neboli právě tzv. *dvouúrovňová teorie obsahu* (Pacherie, 1993). **Úzký obsah** mentální reprezentace by pak šlo nahlédnout jako právě to, v čem se myšlenky Oskara1 a Oskara2 shodují: „Obsah subjektova mentálního stavu je *úzký*, když je determinován subjektivními vnitřními vlastnostmi: to znamená, když jakýkoliv možný vnitřní duplikát subjektu má odpovídající mentální stav se stejným obsahem“ (Chalmers, 2003)⁵⁷. A jelikož tím společným je, že H₂O i XYZ jsou jak Oskarem1, tak Oskarem2 reprezentovány *jako voda*, obsahem na této úrovni tedy není předmět samotný, ale *způsob jeho reprezentace v mysli* čili *myšlená podoba tohoto předmětu*. **Široký obsah** reprezentace lze naopak pojmut jako to, čím se myšlenky Oskara1 a Oskara2 liší: „Obsah subjektova mentálního stavu je *široký*, když z části závisí na subjektivních vnějších vlastnostech: to znamená, když existuje nějaký možný vnitřní

---

⁵⁷ „A content of a subject's mental state is *narrow* when it is determined by the subject's intrinsic properties: that is, when any possible intrinsic duplicate of the subject has a corresponding mental state with the same content“

duplikát subjektu, jehož odpovídající mentální stav postrádá tento obsah“(Chalmers, 2003)⁵⁸. A pokud odlišnost spočívá v tom, že se myšlenka Oskara1 týká *látky H₂O*, kdežto myšlenka Oskara2 se vztahuje k *látce XYZ*, obsahem v této rovině je pak přímo konkrétní *předmět*, ať už je subjektem reprezentovaný jakýmkoli způsobem.

Nyní znovu obraťme naši pozornost k sémantice jazykových znaků. Podívejme se na celý Putnamův experiment znovu a pokusme se jej reinterpretovat v rámci canapovské sémantiky v modálně logické úpravě tak, jak byla vyložena v kapitole 2.4.1. Budiž nám pomůckou následující schéma, zachycující analogii mezi prvky Putnamova experimentu a Carnapovy sémantiky.

V první řadě experiment posuzuje identitu mentální reprezentace propoziční formy „v jezezech je voda“. V našem analogickém schématu stojí na místě jazykového výrazu věty, které jsou předmětem carnapovských zkoumání. Dále tu máme dvě téměř totožné, ale přesto dostatečně rozdílné planety, Zemi a Zemi Dvojče. Ty by představovaly jednotlivé možné světy, přičemž pro zjednodušení se zde v logickém prostoru možností uvažují pouze světy dva, W1 a W2. Popis zdůrazňující téměř úplnou totožnost obou planet s výjimkou chemického složení vody zase zaručuje maximálně přesnou identifikaci a specifikaci uvažovaných možných světů. Poté přicházejí na řadu fyzikální látky H₂O na Zemi a XYZ na Zemi Dvojčeti. Ty korespondují s konkrétními extenzemi, které by zvolený výraz určil ve světě W1 a ve světě W2. Jelikož by se jednalo o dvě různé extenze, můžeme usoudit, že by takový výraz byl empirický a nikoliv matematický, jehož extenze by musely být v obou světech totožné. Pak jsou zde dvě identická individua – Oskar1 a Oskar2, která si obě ve stejný moment pomyslí tutéž výše uvedenou myšlenku, že „voda je mokrá“. Toto by mělo představovat obdobu konkrétního výskytu téhož výrazu ve stejném okamžiku v různých možných světech. A konečně se dostáváme k samotné představě vody právě jakožto průhledné tekoucí vody k mytí a pití, kterou mají ve svých myslích oba Oskarové. Tato jejich sdílená totožná představa by mohla být nahlédnuta jako mentální korelát abstraktní intenze v tom smyslu, že tak jako zůstává vnitřní prostředí v myslích dvou dvojníků identické navzdory rozdílům v jejich vnějších prostředí, zůstává intenze výrazu stále toutéž funkcí napříč různými možnými světy, tedy jak ve světě W1 i W2.

Na základě těchto předpokladů lze rozvinout následující úvahu. Široký obsah mentální reprezentace by tak bylo možné modelovat jako extenzi výrazu a úzký obsah jako mentální obdobu jeho intenze. Intenzionální povahu úzkého obsahu je možné spatřovat ve čtyřech klíčových bodech. Za první, tak jako intenze je složka významu, kterou sdílejí jednotlivé výskyty téhož výrazu v různých možných světech, tak také „úzký obsah víry určitého jedince je obsah, který musí být sdílený jakýmkoli přesným dvojníkem tohoto jedince“ (Brown, 2007)⁵⁹. Za druhé, tak jako intenze je význam, který zůstává imunní vůči rozdílům v organizaci jednotlivých možných světů, tak také „úzký obsah víry nebo nějakého jiného mentálního stavu je obsah, který by se nemohl stát jiným, dokud by se subjekt, který má tento stav, nestal jiným v nějakém vnitřním smyslu: nezáleží na tom, nakolik jiným by se stalo jedincovo prostředí, víra by měla stále ten stejný obsah, jaký má právě teď“ (Brown, 2007)⁶⁰. Za třetí, tak jako intenze určuje extenze v závislosti na konkrétním možném světě, tak také „úzký obsah je něco, co v rámci daného prostředí determinuje určitý široký obsah“ (Brown, 2007). A za čtvrté, tak jako intenze je funkcí, která probíhá všemi možnými světy stejně, ale v každém z nich může určovat extenzi

⁵⁸ „A content of a subject's mental state is wide when it depends in part on the subject's extrinsic properties: that is, when there is a possible intrinsic duplicate of the subject whose corresponding mental state lacks this content“

⁵⁹ „a narrow content of an individual's belief is a content that must be shared by any exact duplicate of the individual“

⁶⁰ „a narrow content of a belief or other mental state is a content that could not be different unless the subject who has the state were different in some intrinsic respect: no matter how different the individual's environment were, the belief would have the same content it actually does“

jinou: „Úzký obsah je předpokládán jako něco, co Oskar a Oskar Dvojče sdílejí, a následkem čehož Oskar věří, že voda [myšleno H₂O] je mokrá, a Oskar Dvojče věří, že XYZ je mokrá“ (Brown, 2007)⁶¹.

Naopak extenzionální charakter širokého obsahu by byl viděn v tom, že široký obsah je závislý na vnějším prostředí a mění se spolu se změnami tohoto prostředí, podobně jako je extenze výrazu poplatná danému možnému světu a napříč světy se může měnit. Kromě toho by široký extenzionální obsah byl chápán také jako výsledek aplikace intenzionální funkce úzkého obsahu na určité prostředí, podobně jako je extenze hodnotou intenze v daném světě.

Tím se dostáváme ke koncepci úzkého mentálního obsahu, která je známá pod názvem *zobrazující teorie* a se kterou jsou, jak cituje C. Brown, spojena jména jako N. Block, J. A. Fodor, S. White nebo S. P. Stich. Samotný název (*mapping theory*), jehož autorem je Block, vystihuje předpoklad, že „úzký obsah *zobrazuje* z různých prostředí do širokých obsahů“, a tudíž se chová jako *funkce* neboli jako to, co naplňuje něco nějakými hodnotami (Brown, 2007)⁶². A jistě není náhodou, že tato formulace velice připomíná Carnapovu intenzi vymezenou v předchozí kapitole právě jako funkci zobrazující z možností do extenzí. Je nutno podotknout, že jednotliví autoři vypracovali poněkud odlišné varianty této teorie. Kupříkladu S. P. Stich sice nepracuje přímo s pojmem funkce, na rozdíl od Fodora, pro kterého je funkce pojmem ústředním, ale zato jeho koncepce ilustruje intenzionální povahu úzkého obsahu mnohem přímočařeji než právě Fodorova koncepce, která již představuje vyšší stupeň intenzionálního pohledu na úzký obsah, jemuž se budeme plně věnovat až v kapitole 2.5.

Seznamme se tedy v tuto chvíli s jednou konkrétní extenzionálně-intenzionální verzí širokého a úzkého obsahu, jejímž autorem je Stich. Stich předkládá následující text: „Výrazy ve tvaru ‚___ věří, že p' ‘ jsou predikáty, jejichž extenzí v jakémkoliv možném světě je množina lidí, kteří v tom světě věří, že p . Vezmeme-li tyto predikáty spolu s pojmem dvojníka, můžeme zavést výrazy ve tvaru ‚___ věří, že $[p]'$ ‘, jejichž extenze v jakémkoliv možném světě zahrnují každého v tom světě, kdo věří, že p , spolu se všemi jejich dvojníky. Podobně výrazy ve tvaru ‚___ má (široký) obsah, že p' ‘ jsou predikáty, jejichž extenze v jakémkoliv možném světě zahrnuje množinu konkrétních mozkových stavů, jejichž širokým obsahem je p . Zde můžeme zavést výrazy ve tvaru ‚___ má (úzký) obsah, že $[p]'$ ‘, jejichž extenze v jakémkoliv možném světě zahrnuje množinu konkrétních mozkových stavů, jejichž (širokým) obsahem je p spolu s fyzicky identickými konkrétními mozkovými stavy ve všech dvojnících lidí, kteří mají konkrétní mozkové stavy, jejichž širokým obsahem je p' “ (Stich, 1991; Jones, Mullaire, Stich, 1991, p. 65 – 66 via Brown, 1993)⁶³.

Než přejdeme k samotnému výkladu citace, věnujme pozornost několika poznámkám týkajícím se vysvětlení samotného jazyka a některých termínů, kterých autor použil. Za prvé, Stich zde hovoří o obsahu nikoliv mentálních stavů, ale mozkových stavů. Mozkovým stavem se v naturalistickém duchu chápe obvykle fyzikální základna, fyzikální korelát či jen fyzikalistický název stavu mentálního (např. v tzv. *teorii identity*). Stichova volba terminologie jistě může být relevantní z hlediska ontologického, avšak pro účely

---

⁶¹ „A narrow content is supposed to be something that Oscar and Twin Oscar share, and by virtue of which Oscar believes that water is wet and Twin Oscar believes that XYZ is wet.“

⁶² „a narrow content maps environments into broad contents“

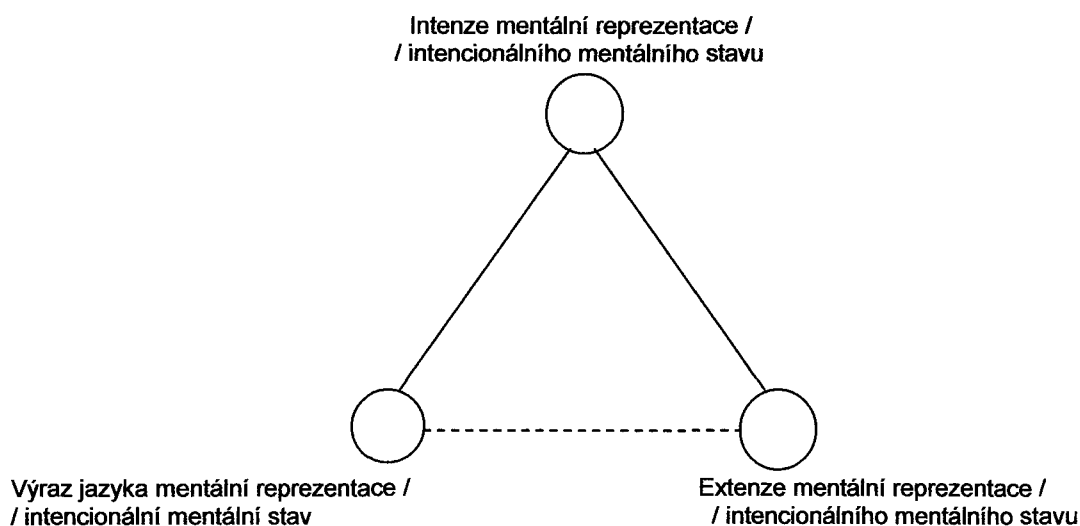
⁶³ „Expressions of the form: '___ believes that p' are predicates whose extension in any possible world is the class of people who believe that p in that world. Given these predicates along with the notion of a doppelganger, we can introduce expressions of the form '___ believes that $[p]'$ (think of it as 'bracketed' belief) whose extensions in any possible world include everyone in that world who believes that p , along with all of their doppelgangers. Similarly, expressions of the form '___ has the (broad) content that p' are predicates whose extension in any possible world includes the class of brain state tokens whose broad content is p . Here we can introduce expressions of the form '___ has the (narrow) content that $[p]'$ whose extension in any possible world includes the class of brain state tokens whose (broad) content is p , along with the physically identical tokens in all doppelgangers of people who harbor tokens whose broad content is p .“

sémantického studia není případný rozdíl v označení „mozkový stav“ nebo „mentální stav“ rozhodující. Za druhé, aby o těchto obsazích bylo možné mluvit, Stich je zachycuje obecným výrazem „p“, v němž se ukrývá také odkaz právě k *propoziční* povaze obsahu. Za třetí, se autor snaží jednoznačně odlišit, kdy hovoří o úzkém obsahu propozice a kdy má na mysli široký obsah propozice. Vzhledem k nedostatkům běžného jazykového aparátu zavádí k tomuto účelu speciální *závorkový jazyk* (angl. *bracket language*), kde výraz „[p]“ má znamenat propozičně vyjádřený obsah *úzký*, na rozdíl od výrazu „p“, který má představovat propozičně vyjádřený obsah *široký*. Hranaté závorky jsou tentokrát výjimečně součástí originálu a nejedná se o žádnou vsunutou poznámku.

A nyní již přistupme k tomu, co výše uvedená citace vlastně sděluje. Ačkoliv to ze Stichových slov přímo nevyplývá, podle C. Browna je dost dobře možné chápat jím koncipovaný úzký obsah právě ve smyslu intenze. Klíčem k tomuto závěru je koncept dvojníka. Brown se totiž přiklání k interpretaci Stichova dvojníka jakožto reprezentanta jiného možného světa, než ze kterého pochází původní individuum (jde o tzv. *cross-world interpretation*). A právě takováto interpretace již obsahuje všechny výše uvedené nezbytné podmínky k tomu, aby bylo možné úzký obsah pojmut jako intenzi.

Brown považuje tuto svou interpretaci za adekvátní a odůvodňuje ji argumentem, že Stich sám se údajně odvolával na autorku V. Walker, která vytvořila zcela analogickou koncepci, avšak vztaženou k popisu chování, nikoliv mentálních stavů. A každý z dvojníků, na nichž tato autorka ilustruje úzký aspekt popisu chování, je jednoznačně situován do jiného možného světa. Úzký aspekt popisu chování, který Wolkerová chápe jako „jakýkoliv common-sense intencionální popis chování D“ pak „má jako svou extenzi třídu aktuálních a možných aktivit, tedy těch aktivit, které nesou/obsahují všichni aktuální i možní referenti chování D“ (Walker, 1990, s. 429 – 430 via Brown, 1993)⁶⁴. A Brown k tomu uvádí, že ačkoliv je zde úzký aspekt chování Wolkerovou explicitně vysvětlen za použití termínu extenze, důraz na zahrnutí nejen extenzí aktuálních, ale i *potencionálních* svědčí o tom, že autorka měla namysli spíše „to, co mnozí mladší autoři myslí ‘intenzí’ výrazu, jmenovitě, funkci ze světů do extenzí“ (Brown, 1993)⁶⁵.

Schéma č. 12: Carnapovská varianta triadického modelu mentální reprezentace a intence

⁶⁴ „any common-sense intentional description of behavior D“; „has as its extension a class of actual and possible actions, viz., those actions that comprise all the actual and possible referents of D“

⁶⁵ „is closely related to what a number of more recent writers mean by the ‘intension’ of a term, namely, a function from worlds to extensions“

A v dalším textu Brown ukazuje, že zcela obdobné reformulaci lze podrobit právě i Stichova slova. Jelikož extenze je výsledkem aplikace intenze daného výrazu v daném možném světě, bylo by pak možné *široký obsah charakterizovat jako extenze* mentálního stavu či obsahu individuí v jednotlivých možných světech. A jelikož intenze je vlastně tvořena množinou extenzí téhož výrazu ve všech možných světech, pak bychom mohli *úzký obsah modelovat jako intenzi*, která představuje nejen extenze daného mentálního stavu či obsahu individuí v každém jednotlivém světě, ale je třeba připočítat také extenze tohoto mentálního stavu či obsahu všech jejich dvojníků v ostatních světech.

2.5 DVOU-INTENZIONÁLNÍ MODEL SÉMANTIKY

Jak jsme mohli v rámci předchozích dvou kapitol 2. 3 a 2.4 pozorovat, Fregem nastolená dvouúrovňová koncepce významu se v sémantice rychle ujala a rozšířila do podoby různých forem extenzionálně-intenzionálního modelu významu. Nicméně s postupem času se začaly ozývat kritické hlasy na adresu fregovského Sinn, z nichž asi nejslyšitelnější patřily S. Kripkemu, H. Putnamovi (1996) či T. Burgeovi (1996). Jejich kritika přirozeně podnítila obranné reakce protistrany, zejména J. Fodora (1996), D. Kaplana nebo D. Chalmers. Rozpoutaná vědecko-filozofická debata, do které mimochodem záhy také nahlédneme, nabrala nečekaně velkých rozměrů a prakticky stále pokračuje. Podobně jako většina kritických momentů přináší něco nového pozitivního, plodem této diskuse byl vznik dvou-intenzionální sémantiky (Chalmers, 2006a, 2006b, 2002).

2.5.1 ZLATÝ TROJÚHELNÍK A POZADÍ VZNIKU TEORIE DVOUÚROVŇOVÉ INTENZE

Jak ve svém článku *The Foundation of Two-Dimensional Semantics* (2006) přehledně a zároveň podrobně vysvětluje D. Chalmers, vývoj dvouúrovňové teorie intenze souvisí s vývojem tzv. *zlatého trojúhelníku*. Abychom předešli nedorozumění, hned zkraje upozorňujeme, že navzdory povrchní jazykové podobnosti *zlatý trojúhelník nemá* nic dočinění s trojúhelníkem *triadického sémantického modelu*.

Na vývoji moderní sémantiky se zásadním způsobem podílely tři principiální filozofické pojmy: 1) *význam*, který odkazuje k sémantice jako takové, 2) *rozum*, který souvisí s otázkou poznání, a 3) *modalita*, která rozlišuje logikou nutnost od možnosti. V průběhu historie docházelo k objevování jejich vzájemných souvislostí a vazeb. Postupně se tak etablovaly tři možné dvojice principiálně propojených pojmů, které svým konečným sloučením daly vzniknout tomu, co je ve filozofii nazýváno právě *zlatým trojúhelníkem*.

Na provázanost rozumu a modalit poukázal už v 18. století I. Kant: propozice je nutně pravdivá, pouze je-li možné stanovit její pravdivost a priori neboli nezávisle na zkušenosti. Na přelomu 19. a 20. století se pak G. Frege zasloužil o etablování vztahu mezi významem a rozumem: dva výrazy mají stejný f-smysl, pouze pokud je zjištění jejich identity kognitivně nesignifikantní, což znamená, že se tyto výrazy vzájemně neliší v kognitivní roli, kterou hrají v rámci procesu myšlení a kognice vůbec. A ve 20. století dokončil trojúhelník ustavením vztahu mezi významem a modalitou R. Carnap: dva výrazy se shodují v intenzionální rovině svých významů, pouze platí-li, že jejich identita je logicky nutná neboli že je propozice tvrdící tuto identitu nutně pravdivá.

D. Chalmers dále vysvětluje, že v rámci zlatého trojúhelníku bylo možné fregovskou kognitivně nesignifikantní identitu interpretovat jako kantovskou apriorní identitu, jelikož oba pojmy byly vnímány jako velmi blízké. Výsledkem této reinterpretace byla nová forma fregovské teze, říkající, že dva výrazy mají stejný f-smysl, pouze pokud je tvrzení jejich identity apriorní. A vezme-li v úvahu, že Kant identifikoval aprioritu s logickou nutností, pak se obsahem této neo-fregovské teze stává také to, že dva výrazy mají stejný

f-smysl, pouze pokud je tvrzení jejich identity logicky nutné. Zde se dostáváme ke klíčovému momentu celé úvahy. Není snad definice f-smyslu obsažená v poslední verzi fregovské teze nápadně podobná definici intenze obsažené ve výše uvedené carnapovské tezi, konstatující, že dva výrazy mají stejnou intenzi, pouze pokud je jejich identita logicky nutná? Nelze odpovědět než ano. Ve zlatém trojúhelníku totožnost intenzí implikovala kognitivní nesignifikantnost neboli aprioritu této totožnosti. Chalmers doplňuje, že už Carnap předpokládal, že intenze mnohými svými charakteristikami odpovídá kognitivnímu rozměru významu, a tudíž se podobá Fregeho smyslu. V důsledku toho prakticky neexistovalo omezení, které by znemožňovalo představu, že stejná intenze může v různých světech označovat různé extenze. Tento automatický a zakořeněný předpoklad se však radikálně mění s příchodem S. Kripkeho.

Jak uvádí Chalmers, Kripke napadl kompaktní zlatý trojúhelník tím, že zpochybnil a vyvrátil Kantův předpoklad, že by pravdivost všech nutně pravdivých vět musela být vždy známa apriorně. Podle Kripkeho toto tvrzení neplatí zejména u tzv. rigidních designátorů, jakými jsou třeba vlastní jména (např. „Večernice“, „Iokasta“) nebo výrazy označující přírodní druhy (např. „voda“, „dřvo“), a dále u indexových výrazů neboli zájmen (např. „já“, „moje“, „tento“). Jelikož zájmena jsou poněkud zvláštní kategorií výrazů, prozatím je z našeho výkladu vynecháme a zaměříme se na rigidní designátory. *Rigidní designátor* je výraz, který, podobně jako výrazy matematické, označuje v každém možném světě stále tutéž extenzi. Jinak řečeno, tento výraz podléhá pravidlu, že jeho extenze se nemůže měnit v závislosti na povaze jednotlivých světů. To, co takový výraz označuje, označuje tedy nutně. V souladu s tím například výraz „voda“ musí nutně, tedy ve všech možných světech, označovat H₂O, jelikož molekula vody sestává právě ze dvou atomů vodíku a jednoho atomu kyslíku. Složení vody prostě je H₂O a nic jiného. Přesto však, upozorňuje Kripke, věta „Voda je H₂O“ neobsahuje triviální či apriorní poznání. Vždyť poprvé byla vyřčena teprve v 18. století – poté, co byla objevena a identifikována skutečná chemická struktura vody. Teprve od tohoto empirického objevu, tedy a posteriori, víme, že voda za všech okolností je, byla a bude vždy (nutně) H₂O a ne třeba nějaké XYZ.

Intenze, o které hovoří Kripke, tak už není tou samou intenzí, kterou implikoval zlatý trojúhelník (a kterou jsme až doposud měli namysli také my), a je již velmi vzdálená Fregeho smyslu. Podívejme se ostatně, jak zásadně se v rámci nové sémantiky proměňuje pojetí identity ilustrované slavnými Fregeho příklady. Podle Fregeho výrazy „Jitřenka“ a „Večernice“ *identické nejsou, neboť se liší svými smysly*, liší se na úrovni kognitivní informace, kterou přinášejí. Podle Carnapa by výrazy „Jitřenka“ a „Večernice“ rovněž *identické nebyly, neboť by se lišily svými intenzemi*, tedy nebyly by identickými nutně ve všech možných světech. Avšak dle Kripkeho výrazy „Jitřenka“ a „Večernice“ naopak *identické jsou, a to proto, že se shodují svými intenzemi* neboli proto, že ať už jsme si toho vědomi či nikoliv, a to na úrovni lidstva i jednotlivce, oběma označujeme ve všech možných světech a časech jedině to jedno a též vesmírné těleso – planetu Venuši.

Pro potřebu jistého shrnutí se ještě jednou vraťme na začátek. Podle D. Chalmerse zlatý trojúhelník umožňoval spojením carnapovské a kantovské teze vytvořit následující neo-fregovskou tezi, podle níž dva výrazy mají stejnou intenzi, pouze pokud je tvrzení jejich identity apriorní. Za předpokladu této teze se Fregeho smysl a Carnapova intenze jeví být něčím velmi podobným: „Pokud je neo-fregovská teze správná, pak plyne, že Jitřenka a Večernice mají různé intenze, stejně jako voda a H₂O a já a David Chalmers. Intenze se tedy chovají docela stejně jako fregovské smysly“ (Chalmers, 2006a)⁶⁶. Avšak odmítnutím Kantova předpokladu, že nutně pravdivé znamená apriorně dostupné, již není možné neo-fregovskou tezi formulovat, a tím se mezi Carnapovou intenzí

---

⁶⁶ „If the Neo-Fregean Thesis is correct, it follows that 'Hesperus' and 'Phosphorus' have different intensions“

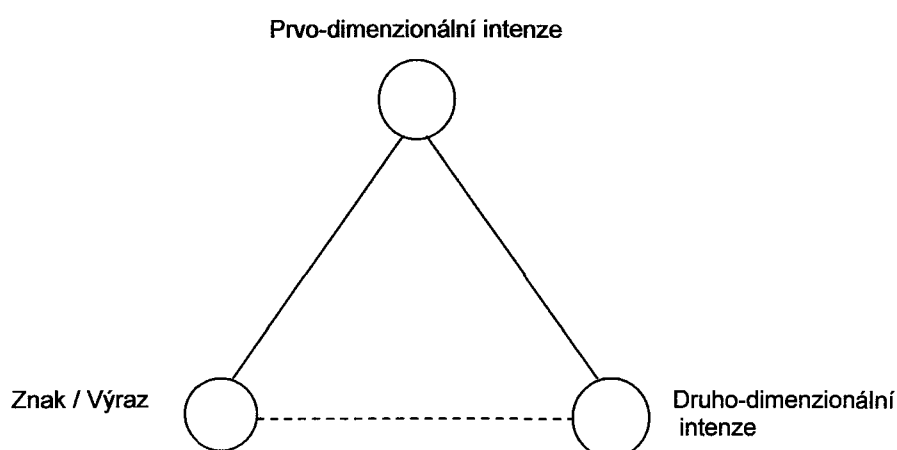
a Fregeho smyslem vyváří nepřekonatelná propast: „Kognitivně a racionálně rozdílné páry výrazů tak mohou mít stejnou intenzi: Jitřenka a Večernice mají různé intenze, voda a H₂O, já a David Chalmers. Intenze se tedy už dále nechovají jako fregovské smysly“ (Chalmers, 2006a)⁶⁷. Neoficiální terminologií, ale jasnějším způsobem shrnuto, *kripkovská intenze* je něco úplně jiného než *fregovsko-carnapovská intenze*, jelikož je mnohem více svázaná se samotnou extenzí.

Kripkeho úvahy nakonec vyústily v rozložení celého zlatého trojúhelníku. Rozbití Kantem předpokládaného vztahu mezi modalitou a poznáním vedlo následně k rozpadu Fregem stanoveného spojení významu s rozumem; přetrvala jedině Carnapem etablovaná vazba mezi významem a modalitou. Dvojdímenzionální teorie intenze, které se zde budeme nyní věnovat, je vlastně reakcí na tento rozpad – je pokusem, jak přes propast vybudovat most, a znovu tak zlatý trojúhelník restaurovat (Chalmers, 2006a).

2.5.2 INTENZE FREGOVSKO-CARNAPOVSKÁ A INTENZE KRIPKOVSKÁ

Označení *dvouúrovňová teorie významu* jsme doposud vztahovali na takovou sémantiku, která oproti sémantice denotační rozlišuje vedle *extenzionální* roviny významu také rovinu *intenzionální*. Snahy o obnovu zlatého trojúhelníku se rovněž upínají k jisté *dvouúrovňové teorii významu*, avšak tentokrát ve výrazně posunutém smyslu původního označení. Jednotlivým úrovním významu zde již neodpovídá extenze a intenze, ale *intenze jednoho typu a intenze druhého typu*. Extenze se ze sémantiky rozhodně neztrácí. Zůstává stále významnou součástí sémantického uvažování, nicméně není již koncipována explicitně jako samostatná významová rovina. Význam se stává záležitostí intenze, lépe řečeno *dvou intenzí*, ještě přesněji dvou typů či úrovní intenze. Proto se také název *koncepte dvojdímenzionálního významu* v tomto novém chápání překládá jako *koncepte dvojdímenzionální intenze*: „Centrální myšlenkou dvojdímenzionální sémantiky je to, že existují dva různé způsoby, jak extenze nějakého výrazu závisí na možných stavech světa [...] Vzhledem k těmto dvěma druhům závislosti mají výrazy dva druhy intenzí, které spojují možné stavy světa s extenzemi různými způsoby. V dvojdímenzionálním rámci mohou být tyto dvě intenze chápány tak, že postihují dvě dimenze významu“ (Chalmers, 2006a)⁶⁸.

Schéma č. 13: Dvouintenzionální varianta triadického modelu znaku

⁶⁷ „So cognitively and rationally distinct pairs of expressions can have the same intension: witness 'Hesperus' and 'Phosphorus', 'water' and 'H₂O', 'I' and 'David Chalmers'.”

⁶⁸ „The core idea of two-dimensional semantics is that there are two different ways in which the extension of an expression depends on possible states of the world. [...] Corresponding to these two sorts of dependence, expressions correspondingly have two sorts of intensions, associating possible states of the world with extensions in different ways. On the two-dimensional framework, these two intensions can be seen as capturing two dimensions of meaning.”

Jak již víme, extenze je vždy určována v závislosti na možném světě. Avšak samo toto určování může probíhat dvěma různými způsoby, a vést tak k odlišným výsledkům. Záleží totiž na tom, zda budeme uvažovaný možný svět definovat jako tzv. **aktuální** (angl. *actual*), nebo tzv. **kontra-faktuální** (angl. *counterfactual*). Co to znamená? V prvním případě bude možný svět chápán jako svět, který by potencionálně mohl být naším skutečným světem, který by se mohl ukázat jako skutečná podoba našeho světa, případně svět, v němž by se náš skutečný a současný svět mohl eventuálně změnit (angl. *way the actual world might turn out to be*). Budeme k němu tudíž přistupovat jako k potencionálně skutečnému možnému světu (angl. *possibility as actual*). Ve druhém případě bude možný svět chápán jako svět, jaký by sice hypoteticky být mohl, ale přesto ve skutečnosti není a ani nebude (angl. *way the world might have been but is not*). Budeme ho tedy nahlížet jako jinou a neaktualizovatelnou variantu našeho skutečného světa neboli jako možný svět, o kterém nelze uvažovat jako o potencionálně skutečném (angl. *possibility as counterfactual*). Nyní, pokud bychom chtěli určit extenzi nějakého výrazu, bude záležet na tom, jakou sémantickou perspektivu zvolíme: „Za prvé, aktuální extenze výrazu závisí na charakteru aktuálního světa, v němž je výraz použit. Za druhé, kontrafaktuální extenze výrazu závisí na charakteru kontrafaktuálního světa, v němž je výraz použit.“ (Chalmers, 2006a)⁶⁹.

Nyní se opřeme o ilustraci pomocí další z mnohých variant Fregeho vděčného myšlenkového experimentu na téma identity vesmírných těles. Představme si svět, v němž zářícím objektem na večerní obloze je Zemi obíhající družice a zářivá Venuše je viditelná pouze ráno. Pojmeme-li tento svět jako kontrafaktuální neboli pokud nepovažujeme za možné, aby byl naším skutečným světem či aby se jím mohl stát, pak v něm „Večernice“ označuje stále Venuši (v souladu s naším aktuálním světem); a to i přesto, že Venuše v tomto hypotetickém světě není večer viditelná. Z této perspektivy se výrazy „Večernice“ a „Jitřenka“ naopak extenzionálně i intenzionálně shodují. Avšak pokud tento svět nahlédneme jako aktuální neboli připustíme-li hypoteticky, že tento svět je či může být světem skutečným, pak v něm „Večernice“ označuje družici a nikoliv Venuši (jak jsme se mylně domnívali); tu označuje pouze „Jitřenka“. Výrazy „Večernice“ a „Jitřenka“ se z tohoto úhlu pohledu extenzionálně i intenzionálně liší.

Z těchto výsledků je zjevné, že chápání pojmu intenze v podmínkách aktuálního pojetí světa se musí od chápání pojmu intenze v podmínkách kontrafaktuálního pojetí světa nějak zásadně odlišovat. Toto uvědomění leží už jen krůček od pochopení podstaty koncepce dvojdimenzionální intenze jako celku. V návaznosti na ilustrující experiment charakterizuje D. Chalmers intenzi založenou na pojmu aktuálního možného světa takto: „prvordimenzionální intenze Večernice označuje v dané možnosti družici, zatímco prvordimenzionální intenze Jitřenky označuje Venuši. Večernice a Jitřenka tak mají různé prvordimenzionální intenze. Tento rozdíl souvisí s faktem, že v aktuálním světě jsou reference Večernice a Jitřenky fixovány zcela odlišnými způsoby, ačkoliv jak se ukazuje, jejich referenty koincidují. Díky tomu se zdá, že první dimenze může, lépe než druhá, vyhovovat spojení s rozumem a kognitivní signifikancí“. Naopak k intenzi vázané na kontrafaktuální pojetí možných světů autor říká následující: „druhordimenzionální intenze jak Večernice, tak Jitřenky označují obě Venuši jak v dané možnosti, tak i ve všech možnostech, kde Venuše existuje. Tento známý typ intenze obsahuje kripkovskou propast

⁶⁹ „First, the actual extension of an expression depends on the character of the actual world in which an expression is uttered. Second, the counterfactual extension of an expression depends on the character of the counterfactual world in which the expression is evaluated.“

mezi intenzí a kognitivní signifikancí“ (Chalmers, 2006a)⁷⁰. Jde tedy o to, že první dimenze evokuje v podstatě původní Carnapovu intenzi, tolik blízkou Fregeho smyslu, kdežto druhá dimenze odpovídá novějšímu pojetí intenze, tak jak jej předložil Kripke. Jak by se dalo dle Chalmerse říci, stojí zde vedle sebe *intenze fregovsko-carnapovská* (kvazi-fregovská) a *intenze kripkovská*.

Nyní se dostáváme k objasnění role, jakou hraje toto intenzionální rozdělení v souvislosti s problematikou zlatého trojúhelníku. Cesta k výstavbě onoho imaginárního mostu – k rekonstrukci ztracené spojnice mezi logickou modalitou a rozumovým poznáním – přes S. Kripkem vyhloubenou propast by se totiž mohla otevřít právě vytvořením sémantiky, která by uměla reflektovat obě dvě odlišná pojetí intenze a zároveň by mezi nimi dokázala najít určitou souvislost umožňující skloubit je do jednoho koherentního teoretického celku. Snaha uspokojit Kripkeho požadavky kladené na princip určování extenzí rigidních designátorů a současně neztratit ze zřetele Fregeho důraz na roli kognitivní signifikace při identifikaci výrazů je záměrem, podstatou a cílem právě *dvojintenzionální sémantiky*.

Dosavadní výklad oněch dvou způsobů závislosti extenze na možných světech a jim odpovídajících dvou druhů intenze byl postaven na prezentaci jejich specifík, vzájemných odlišností a rozdílů. Ostatně být kontrafaktuální v jistém smyslu znamená být (volně řečeno) „opakem“ aktuálního. Pro pochopení dvojintenzionální sémantiky je však třeba věnovat nemenší pozornost také existujícím souvislostem a vztahům mezi oběma intenzemi. Nejvýstižnějším rysem jejich vzájemného vztahu je jednosměrná determinace neboli *závislost druhodimenzionální intenze na intenzi prvodimenzionální*. Dvojdimenzionální intenze představuje „způsob, jakým určitý výraz může být používán k ohodnocování kontrafaktuálních světů, závisející na tom, který svět se stane aktuálním“ (Chalmers, 2006a)⁷¹. Jde vlastně o to, že rozhodnutí o tom, co budeme považovat za kontrafaktuální, je závislé na tom, co považujeme za aktuální. Vezměme nějaký výraz, u něhož chceme určit extenzi napříč možnými světy W₁, W₂ až W_x. Nejprve je třeba stanovit, který z možných světů budeme považovat za aktuální, a tudíž primární a výchozí, a teprve poté je možné aplikovat druhodimenzionální intenze i na světy ostatní, z perspektivy definovaného aktuálního světa kontrafaktuální, a určovat jejich extenze. Přejmeme-li jako aktuální svět W₁, pak budeme považovat za kontrafaktuální světy W₂ až W_x, přejmeme-li jako aktuální svět W₂, pak budeme považovat za kontrafaktuální světy W₁ a W₃ až W_x, atd.

Pokusme se nyní situaci konkretizovat. Definujme W₁ jako svět, kde zářícím objektem na večerní obloze je Venuše, W₂ jako svět, kde zářícím objektem na večerní obloze je umělá družice, a W₃ jako svět, kde zářícím objektem na večerní obloze je Mars. Podívejme se nyní, jak bude probíhat určování extenze výrazu „Večernice“. Frege a Carnap by odpověděli, že smyslem/intenzí „Večernice“ je zářící objekt na večerní obloze, a tudíž jejím významem/extenzí je Venuše ve W₁, umělá družice ve W₂ a Mars ve W₃. Kripke by naopak trval na tom, že intenzí a extenzí „Večernice“ může být jediné Venuše, a proto má „Večernice“ extenzi pouze ve W₁. Všichni tři mají svým způsobem pravdu, nikdo však úplnou. Chalmers a další reprezentanti dvojdimenzionální intenze nabízejí mnohem kompletnější řešení, kombinující obě předchozí odpovědi následujícím způsobem. Zvolíme-li za aktuální W₁, pak bude druhodimenzionální intenzí „Večernice“

⁷⁰ „the first-dimensional intension of 'Hesperus' picks out the satellite in this possibility, while that of 'Phosphorus' picks out Venus. So 'Hesperus' and 'Phosphorus' have different first-dimensional intensions. This difference is tied to the fact that the actual-world reference of 'Hesperus' and 'Phosphorus' is fixed in quite different ways, although as things turn out, their referents coincide. Because of this, it seems that the first dimension may be better suited than the second for a link to reason and to cognitive significance“;

„the second-dimensional intensions of both 'Hesperus' and 'Phosphorus' both pick out Venus in this possibility, and in all possibilities in which Venus exists. It is this familiar sort of intension that yields the Kripkean gap between intension and cognitive significance“

⁷¹ „One might think of the two-dimensional intension as representing the way that an expression can be used to evaluate counterfactual worlds, depending on which world turns out to be actual.“

funkce přiřazující světu W1 Venuši a ostatním světům nic. Budeme-li však za aktuální považovat W2, pak bude extenzí „Večernice“ ve W2 umělá družice, kdežto v ostatních světech nic. A pokud pojmem jako aktuální W3, pak bude „Večernice“ denotovat ve W3 Mars, avšak v ostatních světech nic. Všechna tři navrhovaná řešení shrnuje následující tabulka.

Tabulka č. 5: Vztahy mezi aktuálními a kontrafaktuálními možnými světy (kompilace ze dvou zdrojů: Chalmers, 2006b; Brown, 2007)

W – možný svět, „V“ – výraz „Venuše“, V – planeta Venuše, UD – umělá družice, M – planeta Mars

AKTUÁLNÍ MOŽNÉ SVĚTY	KONTRAFAKTUÁLNÍ MOŽNÉ SVĚTY			
	W1: „V“	W2: „V“	W3: „V“	WX: „V“
W1: „V“=V	V	-	-	-
W2: „V“=UD	-	UD	-	-
W3: „V“=M	-	-	M	-
WX: „V“=...	-	-	-	...

Podle D. Chalmere se někdy právě horizontální rovina takové tabulky považuje za znázornění druhodimenzionální intenze, vertikální rovina za znázornění prvodimenzionální intenze a diagonální rovina ve směru z horního levého do dolního pravého rohu za znázornění oboudimenzionální intenze (Chalmers, 2006b). Z tabulkového schématu je zřejmé, že k určení výsledné extenze výrazu v daném světě nestačí sledovat pouze jeho horizontální linii, ale je potřeba nejprve vybrat, na kterou z horizontál se vůbec zaměříme; a to znamená, že je nutno sledovat také jeho linii vertikální. Princip dvojintenzionální sémantiky spočívá na myšlence, že před samotným „nahlížením“ do jednotlivých možných světů je nezbytné ustanovit, který z nich považujeme za aktuální neboli který z nich vezmeme jako „výchozí bod“ následujícího „nahlížení“. Vedle, nebo spíše za *funkcí přiřazující možným světům extenze* se tedy předpokládá ještě jiná *funkce*, a to *funkce přiřazující různým aktuálním možným světům různé způsoby přiřazování extenzí* neboli *přiřazující různým aktuálním možným světům různé intenze*. Jinými slovy lze říci, že dvojintenzionální sémantika předpokládá, že *funkce z možných světů do extenzí je závislá na funkci z aktuálních možných světů do intenzí*. V tomto smyslu se vlastně druhodimenzionální intenze chová podobně jako extenze: „V mnoha případech platí, že tak jako na tom, jaký aktuální svět nastane, závisí extenze výrazu, tak na tom, jaký aktuální svět nastane, závisí 2-intenze“ (Chalmers, 2006a)⁷².

Kromě toho, že je tato *druhodimenzionální intenze* definována klasicky jako *funkce*, která přiřazuje výrazu extenze v závislosti na povaze uvažovaného možného světa, je zároveň sama definovatelná jako *hodnota funkce*, která přiřazuje výrazu intenze v závislosti na povaze uvažovaného aktuálního možného světa. Tato dvojí úloha druhodimenzionální intenze už sama implikuje nutnost dvojdimenzionálního modelu intenze: „Jestliže (kripkovská) intenze sama závisí na charakteru [aktuálního] světa, pak můžeme tuto závislost reprezentovat funkcí ze světů do intenzí. Jelikož intenze jsou samy funkcemi ze světů do extenzí, přirozeně to předpokládá dvojdimenzionální strukturu“ (Chalmers, 2006b). První dimenzi intenze lze tedy modelovat jako funkci, jejíž obor sestává z možných světů považovaných za aktuální a jejímž oborem hodnot jsou

⁷² „In many cases, just as an expression's extension depends on how the actual world turns out, an expression's 2-intension depends on how the actual world turns out.“

druhodimenzionální intenze. Tím jsme však charakteristiku této fregovsko-carnapovské intenze ještě nevyčerpali.

Vezmeme-li nyní situaci z opačného konce, pak v rámci dvojintenzionální sémantiky platí, že *extenze* výrazu nezáleží jen na povaze možného světa, který si zrovna představíme a do kterého daný výraz promítneme, ale i na povaze aktuálního možného světa neboli toho světa, ze kterého při uvažování jednotlivých světů vycházíme a který význam daného výrazu již nějak předdefinovává. Určení extenze proto *vyžaduje specifikaci* nikoliv jednoho, ale hned *dvou možných světů – rámcového výchozího, který je vždy aktuální, a momentálně posuzovaného, který může být buď aktuální nebo kontrafaktuální*. Extenze se tak v sémantice dvojdimenzionální intenze stává záležitostí *dyadických kombinací možných světů*, jak je obzvlášť dobře patrné při diagonálním čtení naší tabulky. Zatímco druhá intenzionální dimenze je nahlížena jako *funkce z možných světů do extenzí*, první intenzionální dimenze je modelována jako *funkce z uspořádaných dvojic možných světů do extenzí*. Pro shrnutí dvouúrovňové struktury intenze založené na distinkci dvojího způsobu uchopení možného světa si ještě jednou dovolme vypůjčit slova D. Chalmers: „Tato dvojdimenzionální matrice může být chápána jako *dvojdimenzionální intenze*: funkce z uspořádaných párů světů do extenzí. Taková funkce je ekvivalentní funkci ze světů do intenzí a v tomto pojetí může být nahlížena tak, že zachycuje intuitivní představu, že intenze výrazu závisí na charakteru aktuálního světa. Člověk v tom také může vidět intuitivní představu, že *extenze* výrazu závisí na charakteru aktuálního světa, pokud zkoumá ‚diagonálu‘ této matice, to znamená buňky, které odpovídají témuž světu považovanému za aktuální i za kontrafaktuální“ (Chalmers, 2006)⁷³.

Při určování extenzí v různých světech čistě na základě druhodimenzionální kripkovské intenze vlastně skrytě předpokládáme, že víme, jaká je podoba aktuálního světa, a že tedy na základě toho můžeme uvažovat podoby jiných kontrafaktuálních světů. Problémem však je, že to ve skutečnosti většinou nevíme. Nemáme k dispozici zcela úplný a správný obraz toho, jaký svět, v němž žijeme, *doopravdy* je. Modely vysvětlující „skutečnou“ povahu světa jsou nejen různorodé, ale také nestálé – doplňují se, upravují a mění dennodenně s každým sebemenším objevem, a což teprve při velkých vědeckých revolucích. Nedostatek jistoty v tom, který z nich (a zda vůbec nějaký) je pravdivý a zda tedy náš svět je skutečně tak, jak si myslíme, že je, samozřejmě provází značné riziko omylu. Pokud však do úvah nad určováním extenzí v různých světech zahrneme také fregovsko-carnapovskou intenzi, získáme nástroj jak s tímto rizikem nakládat a jak jej racionálně zvládnout. Přínos prvodimenzionální intenze spočívá v tom, že nám nejprve dovoluje nahlédnout jako aktuální kterýkoliv z možných světů, a tím umožňuje vzít v potaz všechny teoreticky myslitelné možnosti, jak by aktuální svět mohl být. A poté, co je z této nabídky ustanoven aktuální svět, přichází na řadu uplatnění intenze druhodimenzionální, která již přiřazuje jednotlivé extenze jednotlivými možným světům, zvolenému aktuálnímu i ostatním kontrafaktuálním.

2.5.3 ZPOCHYBNĚNÍ INTENZIONÁLNÍ FUNKCE OBSAHU MENTÁLNÍCH REPREZENTACÍ A INTENCIONÁLNÍCH STAVŮ MYSLI

Nyní nastal čas vrátit se k H. Putnamovi a k tomu, co bylo vůbec skutečným záměrem jeho myšlenkového experimentu Země Dvojče, o němž jsme se poprvé zmínili v kapitole 2.4.2.

---

⁷³ This two-dimensional matrix can be seen as a *two-dimensional intension*: a function from ordered pairs of worlds to extensions. Such a function is equivalent to a function from worlds to intensions, and seen this way can be regarded as capturing the intuitive idea that a term's intension depends on the character of the actual world. One can also recover the intuitive idea that a term's *extension* depends on the character of the actual world by examining the "diagonal" of this matrix, i.e. the cells that correspond to the same world considered as actual and as counterfactual.

Jak bývá v odborné literatuře již klasicky uváděno, Putnamovým cílem bylo ukázat (a dokázat), že *významy nejsou v hlavě* neboli že *nejsou záležitostí mysli*. Poslední větou uzavírající celý experiment H. Putnam doslova prohlásí: „Rozkrájej dýni, jakkoliv chceš, ‚významy‘ prostě nejsou v hlavě!“ (Putnam, 1996, s. 13)⁷⁴. Odložme prozatím veškeré ontologické implikace, které toto prohlášení může obsahovat, a zůstaňme v rovině čistě sémantické. Putnam začíná svou esej o významu „významu“ reflexí problematičnosti samotného pojmu význam používaného v soudobé sémantice. Kritizuje vágnost jeho rádooby exaktních variant, jakými jsou Sien nebo intenze, a zároveň důrazně odmítá veškeré tradiční mentalizující varianty významu, jako kupříkladu mentální koncepty. Nicméně intenzionální model zůstává pro Putnana rozhodně tisíckrát přijatelnější než model mentalistický. Ba co víc, Putnam tvrdí, že oba modely se vzájemně vylučují.

„Teorie významu tak spočinula na dvou nenapadnutelných předpokladech:

(I) Znat význam termínu je prostě záležitostí bytí v určitém psychologickém stavu (v tom smyslu v ‚psychologickém stavu‘, ve kterém jsou paměťové stavy a psychologické dispozice ‚psychologickými stavy‘; nikdo samozřejmě nemyslel, že znát význam slova je kontinuálním stavem vědomí).

(II) Význam termínu (ve smyslu ‚intenze‘) determinuje své extenze (v tom smyslu, že stejnost intenze znamená stejnost extenze).

Měl bych argumentovat, že tyto dva předpoklady dohromady nesplňuje *žádný* pojem, natož pojmem význam. Tradiční koncept významu je koncept, který spočívá na nesprávné teorii“ (Putnam, 1996, s. 6)⁷⁵.

Koncepc, podle níž by význam mohl být interní záležitostí mysli a zároveň si přitom zachovat determinující funkci, je podle Putnana zkrátka protimluv. Platit může buď (I), nebo (II), nikoliv obojí. A Putnam toto dilema řeší jednoznačným příklonem k možnosti (II); čímž současně zamítá (I). Aby mohl význam fungovat jako intenze, nemůže být zároveň obsahem mysli – nemůže být tedy v hlavě. V hlavě mohou být nanejvýš subjektivní myšlenky asociované s daným výrazem, ty však význam netvoří. Jinak řečeno, prožívat stejný mentální stav ještě neznamená sdílet stejný význam.

„[Podle tradice] Dva mluvčí tak nemohou být ve *stejném* psychologickém stavu ve všech směrech a chápat termín A odlišně; psychologický stav mluvčího determinuje intenzi (a potažmo, v důsledku předpokladu (II) extenzi) A.

Je to tento poslední důsledek spojených předpokladů (I), (II), o kterém tvrdíme [Putnam a jeho stoupenci], že je nesprávný. Tvrdíme, že je možné, aby dva mluvčí byli přesně ve *stejném* psychologickém stavu (v úzkém smyslu) i přesto, že extenze termínu A v idiolektu jednoho je odlišná od extenze termínu A v idiolektu druhého. Extenze není determinována psychologickým stavem“ (Putnam, 1996, s. 9)⁷⁶.

Teorie mentálních obsahů, kterou jsme představili v kapitolách 2.2 až 2.4, říká, že mentální obsahy jsou determinovány vlastnostmi vnitřního psychického prostředí a zároveň samy determinují extenze v prostředí vnějším, čímž se chovají intenzionálně.

---

⁷⁴ „Cut the pie any way you like, ‚meanings‘ just ain’t in the head! “

⁷⁵ „So, the theory of meaning came to rest on two unchallenged assumptions:

(I) That knowing the meaning of the term is just a matter of being in a certain psychological state (in the sense of ‚psychological state‘, in which states of memory and psychological dispositions are ‚psychological states‘; no one thought that knowing the meaning of a word was a continuous state of consciousness, of course).

(II) That the meaning of a term (in the sense of ‚intension‘) determines its extension (in the sense that sameness of intension entails sameness of extension).

I stall argue that these two assumptions are not jointly satisfied by *any* notion, let alone any notion of meaning. The traditional concept of meaning is a concept which rests on a false theory.“

⁷⁶ „Thus two speakers cannot be in the same psychological state in all respects and understand the term A differently; the psychological state of the speaker determines its intension (and hence, by assumption (II), the extension) of A.

It is this last consequence of the joint assumptions (I), (II) that we claim to be false. We claim that it is possible for two speakers to be in exactly the *same* psychological state (in narrow sense), even though the extension of the term A in the idiolect of the other. Extension is not determined by psychological state.“

Avšak Putnamovo tvrzení, že významy nejsou obsahy mysli, by mohlo tuto představu při jisté metalistické reinterpretaci narušit – lze jej totiž číst i obráceně, tj. že mysl nemůže být sémantická (Fodor, 1996). A takový závěr je pro Putnamovy oponenty jen těžko přijatelný.

Při sledování Putnamova textu však může snadno dojít k nedorozumění ohledně toho, o jakém významu vlastně autor hovoří, když říká, že významy nejsou v mysli. Ačkoliv se v jeho textu setkáváme s výrazem extenze i intenze, zdá se, že jediné významy, o kterých Putnam uvažuje skutečně a vážně, jsou extenze. Intenze v jeho podání vyznívá totiž také poněkud „extenzionálně“ – rozhodně není charakterizována jako klasická carnapovská funkce. Toto uvědomění je důležité, protože vnáší světlo do interpretace tvrzení, že významy nejsou v hlavě a že mentální obsahy nemohou být sémantické.

Kdyby totiž Putnam pracoval s carnapovskou intenzí, pak by si sám protirečil. Negativistickým postojem vůči intenzionální funkci mentálního obsahu založeným na argumentu, že jeden a tentýž obsah se přeci nemůže vztahovat za různých okolností k více různým extenzím, by zjevně postupoval proti samotnému principu carnapovské intenze, jímž je determinace extenzí *v závislosti na jednotlivých* možných světech neboli funkce, které nic nebrání, aby v jednom kontextu dala jeden výsledek a ve druhém výsledek jiný. Můžeme tedy říci, že Putnamův výrok o nepřítomnosti významů v mysli a potažmo o nemožnosti mysli obsahovat sémantický význam se vůbec netýká intenzí, ale extenzí. Ovšem v takovém případě se všechny argumenty proti tradiční teorii mentální sémantiky rozplývají jako pára nad hrncem, neboť nikdo z jejích stoupenců netvrdí, že by součástí mysli měly být právě extenze. Jak ostatně reflektuje J. Peregrin: „Na tom, že tatáž intenze dá v jednom světě extenzi H₂O, zatímco v jiném XYZ, tedy není nic, co bychom neměli očekávat. Z toho, že extenze nejsou ‚v hlavě‘, neplyne, že v hlavě (či raději: v hlavách) nemohou být ‚intenze““ (Peregrin, 2005, s. 78).

To ovšem neznamená, že by tím byla Putnamova záležitost smetena ze stolu. Situace se totiž radikálně mění, začneme-li se na slovo „voda“ dívat jako na rigidní designátor. H. Putnam ne zvolil toto slovo pro svůj experiment náhodou. Na jeho příkladu se snaží ukázat, že významy některých slov je nutné posuzovat jinak, než je obvyklé a tradiční. A to co Putnam ukazuje na rigidních designátorech, T. Burge následně zobecňuje na všechny jazykové výrazy (Burge, 1996).

Původní design experimentu Země Dvojče z roku 1975 vypadá následovně. Existují dvě prakticky totožné planety s jediným rozdílem, že všude tam, kde se na Zemi vyskytuje látka H₂O, se na Zemi Dvojčeti nalézá látka XYZ, obě s rozdílnou vnitřní chemickou strukturou, ale navenek naprosto nerozlišitelné. Slovo, kterým se na Zemi běžně označuje H₂O, a slovo, které se na Zemi Dvojčeti běžně používá pro XYZ, znějí obě stejně – „voda“. V roce 1950 dojde k prvnímu meziplanetárnímu setkání, při kterém se expedice ze Země dostane na Zemi Dvojče a naopak. Když pozemšťané přistanou na Zemi Dvojče a poprvé přijdou do kontaktu s XYZ, mohou v první chvíli zkonstatovat, že se jedná o „vodu“. Ale poté, co provedou chemickou analýzu XYZ a zjistí, že se nejedná o H₂O, změní svůj ukvapený závěr a do výsledné zprávy napíší, že na planetě Zemi Dvojčeti se nenachází „voda“, ale specifická látka XYZ, kupodivu označovaná stejně znějícím slovem „voda“. A obdobný proces můžeme předpokládat i u vědeckého týmu z druhé planety. Nyní si představme, že by k podobnému setkání došlo už v roce 1750, kdy chemie ještě nebyla tak pokročilá a ani jedna civilizace neuměla identifikovat chemickou strukturu. Pouze na základě fenomenologických vlastností XYZ by pozemšťané setrvali u mylného přesvědčení, že na Zemi Dvojčeti je „voda“ stejně jako doma na Zemi. A podobnému omylu by se nevyhnuli ani návštěvníci z druhé planety.

Porovnáme-li slovo „voda“ použité pozemským Oskarem1 se slovem „voda“ použitým mimozemským Oskarem2 v roce 1750 a nebo slovo „voda“ pronesené pozemským Oskarem1 v roce 1750 se slovem „voda“ proneseným pozemským Oskarem1 o 200 let později, pak by bylo dle Putnama zásadní chybou

prohlásit, že se jedná o totéž slovo s proměnlivým významem v závislosti na jazykově-kulturním kontextu a historii vědeckého poznání. Významy slov, jakým je kupříkladu „voda“, nepodléhají vývoji a proměnlivosti *obrazu světa*, ale přímo samotné *realitě*.

H. Putnam vysvětluje, že „voda“ patří mezi výrazy definované *ostenzivně* neboli přímým poukázáním na označovanou materii ve smyslu definice „voda je toto“ doprovázené například ukázáním na sklenici s vodou. Jinak řečeno, je to příkladný rigidní designátor. Význam takového výrazu pak představuje *právě tu* materii, která byla přítomna při jeho definování, a *všechny další jí logicky*, tedy principiálně a nikoliv empiricky, *ekvivalentní* (např. voda ve džbánu) a zahrnuje *všechny* její vlastnosti včetně těch ještě neobjevených (např. chemické složení). Slovo „voda“ pozemšťany původně a ostenzivně definované jako látka H₂O označuje a bez ohledu na historii vědeckého poznání vždy označovalo H₂O, stejně jako slovo „voda“ původně a ostenzivně definované obyvateli Země Dvojčete látkou XYZ označuje a bez ohledu na úroveň vědeckého poznání vždy označovalo XYZ.

Použití stejně znějících výrazů ve stejném psychofyzickém kontextu ještě neimplikuje shodnost jejich vlastních významů. Putnam zastává názor, že se vlastně jedná o *dva různé* výrazy. Kdyby byla tradiční teorie správná a stejnost psychického stavu by zaručovala stejnost intenzí, pak by dle Putnama výraz „voda“ použitý Oskarem1 a výraz „voda“ použitý Oskarem2, kteří se oba nalézají v jednoznačně stejném mentálním stavu se stejným mentálním obsahem (v úzkém smyslu), měly označovat stejnou extenzi. Jak ale dokázal v experimentu Země dvojče, není tomu tak. Přestože se oba Oskarové v roce 1750 nacházeli v témže mentálním stavu jak při kontaktu s H₂O tak s XYZ (sdíleli tentýž úzký mentální obsah), jejich výrazy „voda“ a „voda“ byly definovány jasně rozdílnými extenzemi. Když tedy Putnam hovoří o intenzi a má přítom namysli funkci, která za všech okolností směřuje k témuž výsledku, pak zjevně nepracuje s intenzí carnapovskou, nýbrž *kripkovskou*, která přiřazuje témuž výrazu stejnou extenzi *nezávisle na konkrétní podobě* možného světa. V tomto smyslu Putnamova úvaha skutečně směřuje k závěru, že jelikož mysl sama nedokáže určovat extenze výrazů, nemůžeme se na ni při vysvětlování intenzionální funkce odvolávat.

Autorův experiment, výsledek i doprovodný rozbor byly velmi názorné a srozumitelné. Nicméně konstatovaný závěr našel záhy nejen své další zastánce, ale především oponenty, a rozpoutal tak celou řadu velmi intenzivních diskusí, z nichž vzešlo mnoho dalších koncepcí a teorií vztahu mezi myslí a sémantikou. Z experimentu Země Dvojče se postupně vyvinula věhlasná kauza s mnoha aktéry na různých stranách. V roce 1996 byla dokonce vydána speciální souhrnná publikace věnovaná sbírce textů předních autorů, kteří se k fenoménu Země Dvojče vyjadřovali od roku 1975 do roku 1992, s názvem *The Twin Earth Chronicles: Twenty Years of Reflection on Hilary Putnam's „The Meaning of Meaning“* (Pessin, Goldberg, 1996). Mnohé z těchto autorů jsme zde již citovali: J. A. Fodor, T. Burge, C. McGinn, D. Dennett, J. Searle. Mnozí z nich patří k Putnamovým oponentům a následující kapitola ukáže, jakým způsobem tito oponenti racionálně Putnamova pro mentální sémantiku nepříznivého závěru zpochybňují a obnovují tradiční model přisuzující mentálnímu obsahu jak internalitu, tak intenzionalitu.

2.5.4 ÚZKÝ A ŠIROKÝ OBSAH JAKO FUNKCE Z KONTEXTŮ A MYŠLENEK DO INTENZÍ A JEJÍ HODNOTY

Z argumentace H. Putnama tedy můžeme pro koncepci mentálního obsahu vytěžit ideu, že je sice problematické modelovat mentální obsah definovaný čistě vnitřním prostředím jako kripkovskou intenzi, která je tak silně *vázána na extenzi* v prostředí vnějším, nic však nebrání tomu, aby byl modelován jako intenze carnapovská, která je, *evokujíc fregovský způsob danosti*, s potřebou respektovat charakteristiky vnitřního prostředí docela kompatibilní. Závěr, že mentální obsah může fungovat podobně jako carnapovská intenze,

nikoliv však jako intenze kripkovská, představuje jeden ze způsobů, jak se vyrovnat s jeho deficitem ve schopnosti určovat extenze sám ze sebe (jak ukazuje Putnam) bez nutnosti resignovat na jeho intenzionalitu úplně (jak navrhuje Putnam).

Vraťme se tedy na chvíli ke Carnapovské intenzi. Dvojintenzionální sémantika, kterou jsme představili v kapitole 2.5.2 není jednotnou teorií, jak by se na první pohled mohlo zdát. Je to jen zastřešující název pro celou paletu koncepcí vytvořených různými představiteli a lišící se interpretací jednotlivých rovin intenze i používanou terminologií. I přesto lze jejich počet poněkud zredukovat, když je rozdělíme do dvou skupin podle toho, zda modelují prvodimenzionální intenzi *kontextuálně* nebo *epistemicky* (Chalmers, 2006a).

Jak jsme vysvětlili v předminulé kapitole, druhodimenzionální intenze je vymežována pomocí pojmu možný svět, resp. kontrafaktuální možný svět, a prvodimenzionální intenze pomocí pojmu aktuální možný svět. Následující text ukáže, že k modelování prvodimenzionální intenze se nabízejí i jiné a především vhodnější konstrukty, než jakým je právě možný svět. Dále jsme v minulé kapitole viděli, že skrze tentýž pojem možný svět, resp. aktuální možný svět, je možné uchopit také intenzi prvodimenzionální. Následující text však ukáže, že k modelování prvodimenzionální intenze se nabízejí i jiné a především vhodnější konstrukty, než jakým je právě možný svět. V zásadě logická sémantika vytvořila alternativy dvě. Zatímco v prvním případě je možnost interpretována jakožto určitý *metafyzicky možný kontext* modelovatelný pomocí konstruktů tzv. *centrovaného světa*, ve druhém případě je možnost koncipována jako určitý *epistemicky možný scénář*, k jehož modelování slouží konstrukt tzv. *maximální hypotézy*. A skutečnost, že nabízející se alternativní konstrukty jsou právě dva, vlastně zakládá výše zmíněnou koncepční dualitu prvodimenzionální intenze neboli rozlišení její *kontextuální* a *epistemické* varianty.

V případě *kontextuální prvodimenzionální intenze* se místo o možných světech uvažuje spíše o možných *kontextech výskytu* určitého výrazu: „V kontextuálním chápání 1-intenze [prvodimenzionální intenze] zachycuje způsob, jakým extenze výrazu závisí na jeho kontextu“ (Chalmers, 2006a)⁷⁷. J. Peregrin uvádí, že skutečnost, že extenze se může měnit s různými okolnostmi, příležitostmi a situacemi, v nichž je výraz právě použit, zdůraznil již v polovině 20. století P. F. Strawson, který v důsledku toho kritizoval B. Russella za jeho čistě extenzionální chápání významu, ale plně nesouhlasil ani s R. Carnapem a jeho intenzionální koncepcí. Carnap vysvětlil proměnlivost extenze v závislosti na podobě uvažovaného možného světa, kdežto Strawson navrhl výklad variability jak extenze, tak potažmo i intenze, a to právě v souvislosti s variabilitou *kontextu*, v němž je výraz použit (Peregrin, 2005).

Kontext představuje individuální rámec vidění a chápání světa vázaný na konkrétního mluvčího právě v momentu, kdy daný výraz použil. Kontext je tedy identifikován určitým individuálním náhledem světa v času výskytu výrazu. V tomto smyslu „kontexty mohou být modelovány jako centrované světy“ (Chalmers, 2006a)⁷⁸, představující „světy označené určitým ‚centrem‘, což jest určitá uspořádaná dvojice individua a času [...] perspektiva mluvčího uvnitř světa.“ (Chalmers, 2006a)⁷⁹. Jde vlastně o myšlenku, že způsob (druhodimenzionální intenze) a výsledek (extenze) přiřazování extenzí danému výrazu může variovat s ohledem na výchozí pozici celého procesu definovanou subjektem a časem tohoto přiřazování. Pokud jsme se od aktuálního možného světa přesunuli ke kontextu a ten následně charakterizovali jako centrovaný svět, pak nás nepřekvapí kontextuální vymezení prvodimenzionální intenze jakožto „funkce

---

⁷⁷ „On the contextual understanding, a 1-intension captures the way in which an expression's extension depends on its context.“

⁷⁸ „contexts can be modeled as centered worlds“

⁷⁹ „worlds marked with a "center", which is an ordered pair of an individual and a time. We can think of the center of the world as representing the perspective of the speaker within the world.“

z centrovaných světů do extenzí“ (Chalmers, 2006a)⁸⁰ neboli „jako funkce z centrovaných světů do 2-intenzí [=druhodimenzionálních intenzí] neboli jako funkce z párů centrovaných světů a [možných] světů do pravdivostních hodnot“ (Chalmers, 2006a)⁸¹.

Mezi reprezentanty kontextuálního chápání intenze můžeme jmenovat zejména D. Kaplana (Chalmers, 2006a). U Peregrina se dočteme, že Kaplan byl první, kdo pro nový pojem kontextu našel prostor v klasické sémantice možných světů, na což pak v devadesátých letech 20. století navázala tzv. *dynamická sémantika* s cílem zaměřit se na problematiku nestálosti významu některých jazykových výrazů související s časovou rovinou diskurzu, se kterou se dosavadní „statická“ sémantika nedokázala vypořádat. Takovými výrazy jsou především zájmena, jejichž denotát se přirozeně mění s tím, jak se v průběhu diskurzu mění kontext, v němž jsou právě použita. Na základě chování zájmen Kaplan usoudil, že významem výrazu nemůže být intenze, která tyto proměny nejen nedokáže reflektovat, ale sama je dokonce jejich objektem, ale spíše tzv. *charakter*, následně definovaný jako „funkce, která přiřazuje kontextům intenze“ (Peregrin, 2005, s. 225).

Přeneseme-li se nyní od jazykových struktur ke strukturám mysli, pak je čelním reprezentantem kontextuálního pojetí prvodimenzionální intenzionality mentálních obsahů J. A. Fodor (Chalmers, 2006a). D. Pitt potvrzuje, že Fodorův úzký obsah je koncepčně velmi blízký Fregeho pojmu Sinn a Kaplanovu charakteru – všechny tři spojuje povaha *de dicto*, což znamená, že ztělesňují spíše to, co je o věci *řeceno* (jak se jeví, co je o ní známo), než to, co věc přímo *je* (Pitt, 2008). Tím se vymezují vůči svým *de re* protějškům – širokému obsahu, Bedeutung a druhodimenzionálním intenzím, které naopak odkazují ke skutečné fyzické věci *jako takové*, bez ohledu na to, jak ji vnímáme a co o ní víme.

Připomeňme, že to je především J. A. Fodor, kdo se zasazoval o rozlišení úzkého a širokého typu mentálního obsahu. Ačkoliv s oběma pojmy pracujeme již od počátku kapitoly 2, nebylo zatím uvedeno, co jejich vznik, jejich rozlišení vůbec iniciovalo. Návrh rozdvojit obsah mysli totiž vlastně ztělesňuje Fodorovu odpověď na Putnamovy argumenty a závěry a na jejich zobecnění navržené T. Burgem. Ve své publikaci *Psychosemantics* a obzvláště v kapitole *Individualism and Supervenience*, Fodor sice argumenty obou autorů zčásti respektuje, avšak ruku v ruce s tím zajímavým způsobem poukazuje, že nevedou nutně k těm závěrům, k nimž došli H. Putnam a T. Burge (Fodor, 1996). Odvolává se přitom na různá koncepční a terminologická nedorozumění a především se snaží ukázat, že tam, kde Putnam a Burge vidí problém, respektive slabinu tradiční teorie, žádný problém vlastně není a stejně tak není ohrožena ani tradiční teorie.

Fodor reflektuje vývojové proměny v sémantice mysli následujícím způsobem. Předtím, než se na scéně objevil Problém Země Dvojče, bylo již od dob G. Fregeho uznávaným předpokladem, že ať už se jedná o struktury jazyka či mysli, extenze supervenují na obsahách, což se dá přeložit tak, že identita extenzí je podmíněna identitou obsahů neboli že není rozdíl v extenzi bez rozdílu v obsahu. Zrod experimentu Země Dvojče rozpoutal vlnu pochybností. Začalo se zdát, že zmíněný předpoklad u některých druhů jazykových výrazů, pojmů a myšlenek prostě nefunguje, a problém tradiční teorie byl na světě: „Problém Země Dvojče je problém, protože ruší spojitost mezi extenzionální identitou a obsahovou identitou“ (Fodor, 1996, s. 209)⁸². Jinak řečeno, putnamovské a burgeovské experimenty mají dokázat, že to, co je determinováno výlučně vnitřním prostředím daného systému nemůže determinovat něco, co se nalézá vně tohoto systému.

---

⁸⁰ „One can now define the *contextual intension* of an expression type. This is a function from centered worlds to extensions.“

⁸¹ „The expression's two-dimensional intension captures this dependence: it can be seen as a function from centered worlds to 2-intensions, or equivalently as a function from pairs of centered worlds and worlds to truth-values.“

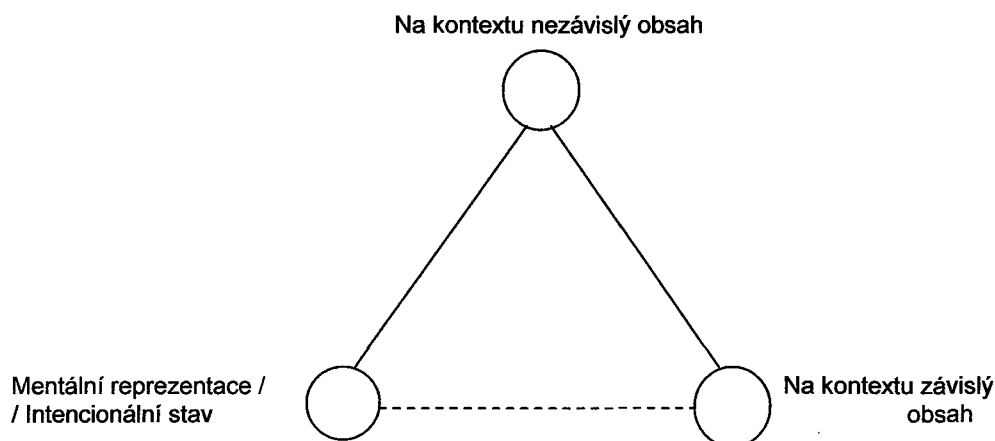
⁸² „The Twin Earth Problem is a problem, because it breaks the connection between extensional identity and content identity.“

Tento úsudek je však podle Fodora zcela chybný: „*Příklady Země Dvojče neruší spojitost mezi obsahem a extenzí; jen ji relativizují vůči kontextu*“ (Fodor, 1996, s. 209)⁸³. Autor na jednu stranu připouští, že k určení extenze některých výrazů/myšlenek nestačí pouze specifikovat jejich obsah. Hned ale pokračuje tím, že dodatečná specifikace kontextu, do něhož jsou tyto výrazy/myšlenky zasazeny a němž se tedy objeví, už postačující je. Je-li kontextem prostředí planety Země, pak bude slovo/pojem „voda“ odkazovat k H₂O, je-li jím prostředí planety Země Dvojče, pak bude identifikovat XYZ.

Podle J. A. Fodora tedy relativizace vůči kontextu zaručuje, že sémantická kvalita intence nijak neutrpí při zachování vlastní intencionality: „*extenzionální identita stále omezuje intencionální identitu, protože obsahy stále determinují extenze relativní vůči kontextu*“ (Fodor, 1996, s. 210)⁸⁴. A této relativizaci Fodor uzpůsobuje i pojetí obsahu jakožto obsahu dvojího. Úzký obsah představuje vnitřní kauzální sílu dané intence a skutečné kritérium při posuzování identity: „*myšlenky o ‚vodě‘ mého dvojčete jsou intencionálně identické s mými myšlenkami o vodě; mají dokonce stejné obsahy, i když jsou jejich kontexty de facto odlišné, liší se, de facto, ve svých pravdivostních podmínkách. To, co zde máme, je vlastně extenzionální kritérium pro úzký ‚obsah‘*“ (Fodor, 1996, s. 210)⁸⁵. Můžeme tedy říci, že z formálního hlediska Fodor nahlíží úzký obsah jako kontextuální prvodimenzionální intenzi, která, ač sama o sobě funkce na kontextech nezávislá, své extenze určuje v závislosti na konkrétním kontextu: „*obsahy jsou funkce z kontextů a myšlenek do pravdivostních podmínek*“ (Fodor, 1996, s. 210)⁸⁶.

Úzký obsah stejně jako prvodimenzionální intenze samy o sobě ještě nevedou k extenzím. Určit extenzi mohou až pravdivostní podmínky jakožto funkce z možných světů do pravdivostních hodnot neboli druhodimenzionální intenze. V tomto smyslu je koncept druhodimenzionální intenze kompatibilní s Fodorovým konceptem širokého obsahu: „*Široký obsah myšlenky je naopak to, co můžete sémanticky ohodnotit; to, co dostanete, když specifikujete úzký obsah a zafixujete kontext*“ (Fodor, 1996, s. 210)⁸⁷. Jelikož je široký obsah hodnotou jedné intenzionální funkce a zároveň sám ztělesňuje druhou intenzionální funkci, pak lze Fodorovu koncepci úzkých obsahů proto považovat za příklad dvojintenzionální sémantiky myslí (Chalmers, 2006a).

Schéma č. 14: Fodorovská varianta triadického modelu mentální reprezentace a intence

⁸³ „The Twin Earth examples don't break the connection between content and extension; they just relativize it to context.“

⁸⁴ „extensional identity still constrains intentional identity because contents still determine extensions relative to a context“

⁸⁵ „my twin's water thoughts are intentionally identical to my water-thoughts; they have the same contents even though, since their contexts are *de facto* different, they differ, *de facto*, in their truth-conditions. I effect, what we have here is an extensional criterion for narrow content“

⁸⁶ „contents are functions from contexts and thoughts onto truth conditions“

⁸⁷ „The ‚broad content‘ of a thought, by contrast, is what you can semantically evaluate; it's what you get when you specify a narrow content *and fix the context*“

V případě *epistemické prvodimenzionální intenze* se místo o významech výrazů v možných světech uvažuje o významech výrazů v *epistemicky možných podobách světa*: „V epistemickém chápání dvojdimenzionální sémantiky jsou možnosti zahrnované v první dimenzi chápány jako epistemické možnosti a intenze zahrnuté v první dimenzi představují epistemickou závislost extenze našich výrazů na stavu světa“, z čehož vyplývá, že epistemická intenze je zde definována jako „funkce z epistemických možností do extenzí“ (Chalmers, 2006a)⁸⁸.

Autorem epistemického obrazu prvodimenzionální intenze i jeho aplikace na úzký mentální obsah je D. Chalmers a jeho pojetí je velmi blízké koncepci D. Lewise (Brown, 2007). Úvodem svého textu *The Components of Content* (2002), věnovaného vysloveně mentálnímu obsahu a jeho sémantickým charakteristikám, reaguje Chalmers na dosavadní kritiky konceptu úzkého obsahu v podobě experimentu Země Dvojče a jemu podobných a navrhuje vlastní model úzkého obsahu, který splňuje jak požadavek iternality, tak kritérium sémantičnosti: „Myslím, že tyto problémy jsou iluzorní a že existuje pevný a přirozený pojem úzkého obsahu – takový, že úzký obsah má zároveň své vlastní pravdivostní podmínky. Můžeme to vidět v průběhu rozvíjení myšlenky, že obsah má dvě dimenze. Při této úvaze zde ukážu, že obsah myšlenky může být rozložen na dvě komponenty: na jeho *epistemický* a *subjunktivní* obsah. Subjunktivní obsah představuje známou externí různorodost obsahu. Epistemický obsah má následující vlastnosti: (1) je determinován interním stavem kognitivního systému; (2) sám představuje druh pravdivostně-podmínkového obsahu; (3) odráží racionální vztahy mezi myšlenkami.“ (Chalmers, 2002)⁸⁹. První dvě vlastnosti zaručují, že epistemický obsah je jak zcela úzký, tak plnohodnotně sémantický, což je kombinace, kterou Putnam považoval za nemožnou. Termín subjunktivní představuje pouze alternativní název pro druhou dimenzi, který reflektuje zajímavé gramatické zjištění, že kontrafaktuální možnosti bývají vyjádřené subjunktivním slovesným způsobem. Chalmers vidí mezi oběma intenzemi a oběma obsahy velmi úzké spojení: „V dvojdimenzionálním obrazu, který budu rozvíjet, je epistemická intenze myšlenky úzký obsah, zatímco subjunktivní intenze myšlenky je většinou široký obsah“ (Chalmers, 2002)⁹⁰.

Narozdíl od kontextuálního pojetí, které je vázáno na metafyzické možnosti bytí světa typu centrovaný možný svět, epistemické pojetí se pohybuje v rámci čistě epistemicky definovaných možností bytí světa. Jelikož tento tzv. *epistemický prostor* není nijak zatížen ontologickými předpoklady a omezován ontologickými limity, je značně bohatší než prostor uvažovatelných centrovaných světů. V čistě epistemickém pojetí je totiž jako *možné* definováno cokoliv, co není možné vyloučit a priori, a jako *nutné* vše, co lze potvrdit a priori (Chalmers, 2002, 2006a).

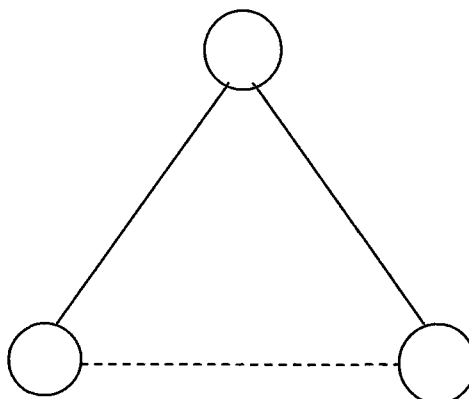
⁸⁸ „On the epistemic understanding of two-dimensional semantics, the possibilities involved in the first dimension are understood as *epistemic possibilities*, and the intensions involved in the first dimension represent the *epistemic dependence* of the extension of our expressions on the state of the world.“;

„a function from epistemic possibilities to extensions“

⁸⁹ „I think that these problems are illusory, and that there is a robust and natural notion of narrow content such that narrow content has truth-conditions of its own. This can be seen by developing the idea that content has two dimensions. On the account I will give here the content of a thought can be decomposed into two components: its *epistemic* and *subjunctive* content. Subjunctive content is a familiar external variety of content. Epistemic content has the following properties: (1) it is determined by the internal state of a cognitive system; (2) it is itself a sort of truth-conditional content; (3) it reflects the rational relations between thoughts.“

⁹⁰ „On the two-dimensional picture I will develop, a thought's epistemic intension is narrow content, while a thought's subjunctive intension is often wide content.“

Na epistemickém scénáři nezávislý obsah

Mentální reprezentace / Intencionální stav mysli

Na epistemickém scénáři závislý obsah

Jednotky epistemického prostoru neboli epistemické možnosti jsou též označovány pojmem *scénář* a lze je představit v následujícím smyslu: „scénář by měl odpovídat maximálně specifické, epistemicky možné hypotéze neboli (zkráceně) maximální hypotéze: hypotéze takové, že kdyby člověk věděl, že je pravdivá, tak by byl schopen dobrat se jakékoliv pravdy pouhým uvažováním“ (Chalmers, 2006a)⁹¹. Z uvedených slov vyplývá, že scénáře jsou charakterizovatelné jako nanejvýš konkrétně a kompletně a zcela apriorně definované hypotézy ohledně možné podoby světa.

Každý možný scénář je myšlenkově uchopitelný skrze svůj specifický popis – tzv. *kanonickou deskripci*: „Uvažovat scénář W jako aktuální znamená předpokládat hypotézu, že platí D, kde D je kanonická deskripce W.“ (Chalmers, 2002)⁹². Tento popis musí splňovat dvě podmínky. Za prvé, musí být *sémanticky zcela neutrální*, což znamená, že je nutné se omezit na „termíny, které nejsou citlivé na myšlenkové experimenty typu Země Dvojče (tedy vyloučit většinu jmen, názvů přírodních druhů, zájmen a termíny používané se ohledy na sémantiku)“ (Chalmers, 2002)⁹³. Scénář musí být pod jedním a týmž popisem nahlédnutelný jako aktuální, tak jako kontrafaktuální. Lidově řečeno, popis nesmí předem nahrávat ani jedné z obou interpretací. Splnění tohoto kritéria vyžaduje oprostít deskripce od jakýchkoliv výrazů, jejichž významy v jednotlivých scénářích nejsou nezávislé vůči tomu, který scénář bude považován za aktuální. A za druhé, kanonická deskripce musí být obsahově kompletní, což znamená, že musí obsahovat všechny a pouze nezbytné informace potřebné k identifikaci, náhledu a zpracování daného scénáře. Fakt, že scénáře jsou definovány takto vyčerpávajícími popisy, pak zaručuje jejich, řekněme, *prohlédnutelnost* (angl. *scrutability*) neboli vlastnost, že jakmile jednou víme, jaký svět nastal, nebo jakmile jednou víme, která epistemická možnost je aktuální, jsme schopni určit extenze našich výrazů“ (Chalmers, 2006a).

Jestliže totiž platí, že pokud uvažujeme určitý scénář, tak zároveň vždy disponujeme jeho kompletním popisem, potom přirozeně vyplývá, že nám tato naprosto kompletní a detailní znalost scénáře zaručuje schopnost dobrat se pravdivého zodpovězení jakékoliv otázky týkající se tohoto scénáře bez sebemenší potřeby empirického důkazu: „Můžeme tedy říci, že W verifikuje myšlenku T, když hypotéza, že platí D, implikuje T.“ (Chalmers,

⁹¹ „a scenario should correspond to a maximally specific epistemically possible hypothesis, or (for short) a maximal hypothesis: a hypothesis such that if one knew that it were true, one would be in a position to know any truth by reasoning alone“

⁹² „To consider a scenario W as actual is to consider the hypothesis that D is the case, where D is a canonical description of W.“

⁹³ „terms that are not themselves vulnerable to Twin Earth thought experiments (thus excluding most names, natural kind terms, indexicals, and terms used with semantic deference)“

2002)⁹⁴. Vše se odehrává ve sféře čistě epistemických úvah a apriorně dostupných výsledků.

Pokud jsme se od konstruktů možného světa přesunuli k epistemické možnosti a tu následně charakterizovali jako scénář, pak nás nepřekvapí epistemické vymezení prvodimenzionální intenze jakožto funkce ze scénářů do extenzí a odtud odvozené vymezení dvouúrovňové intenze „jako zobrazování ze scénářů do subjunktivních intenzí neboli jako zobrazování z dvojic (scénář, svět) do extenzí“ (Chalmers, 2006)⁹⁵.

Dvointenzionální vymezení širokého a úzkého obsahu mentálních reprezentací a intencionálních mentálních stavů bylo poslední sémantickou teorií, s níž jsme se mohli v této diplomové práci seznámit. Představili jsme zde celkem čtyři „velké“ teorie z obou dvou „velkých“ kategorií: dyadický model, který je zastoupen sémantikou denotační („extenzionální“) a kripkovsko-putnamovskou („druhointenzionálně-extenzionální“), a triadický model, který je přítomen v sémantice fregovskou-carnapovské („prvointenzionálně-extenzionální“) a dvojintenzionální (prvointenzionálně-druhointenzionální). Nyní nás čeká celková rekapitulace v podobě komparace *dílčích* koncepcí, od které očekáváme vyjevení dalších hlubších a subtilnějších nuancí v nazírání a výkladu sémantiky mentálních struktur.

2.6 SROVNÁNÍ JEDNOTLIVÝCH SÉMANTICKÝCH MODELŮ

Poznali jsme dva *odlišné* sémantické modely mentální reprezentace a intencionality – dyadický a triadický. V této kapitole bychom se chtěli více soustředit na jejich vzájemné souvislosti a srovnávat je mezi sebou. Konkrétně si pokládáme otázku, zda a do jaké míry se oba modely mohou překrývat, popřípadě zda lze jeden model redukovat nebo nějak transformovat na druhý. Existují určité ekvivalence mezi dyadickým *dy-nástrojem* a *dy-obsahem* na straně jedné a triadickým *tri-nástrojem*, *tri-objektem* a *tri-obsahem* na straně druhé?

Pokud bychom uvažovali v rovině *obecných* modelů, pak bychom se odpovědi pravděpodobně nedobrali. Musíme si uvědomit, že nemáme co dočinění se *dvěma modely*, ale se *dvěma druhy modelů*. Například mezi množstvím modelů, které bychom všechny označili za dyadické, existují rozdíly, kterým jsme zatím nevěnovali pozornost, ale které jsou pro komplexnější pochopení struktury mentální reprezentace a intencionality velmi podstatné. Zmapujeme-li možnosti kompatibility *jednotlivých* dyadických a triadických modelů, vyjeví se celá škála podtypů, nikoliv jen dva.

Postupně tedy projdeme celkem pět způsobů jak modely konfrontovat: A) triadický model zakomponovatelný do dyadického, kdy 1) dy-nástroj zahrnuje tri-nástroj společně s tri-obsahem, 2) dy-obsah je tvořen tri-obsahem společně s tri-objektem, B) triadický model nezakomponovatelný do dyadického, kde 4) tri-obsah postrádá ekvivalent, 5) tri-nástroj postrádá ekvivalent, 6) tri-objekt postrádá ekvivalent.

2.6.1 DY-OBSAH ZAHRNUJÍCÍ TRI-OBSAH SPOLU S TRI-OBJEKTEM

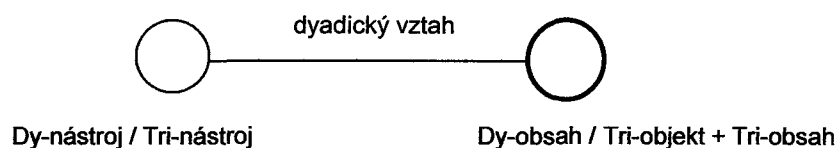
První z možností konfrontace dyadických a triadických modelů, které zde předložíme, je ilustrována pomocí následujícího schématu. Taková podoba dyadického modelu se vyjeví, kdykoliv uvažujeme *označované* či *reprezentované* jako *nediferencovanou jednotu* obsahu a objektu.

⁹⁴ „We can then say that W verifies a thought T when a hypothesis that D is the case implies T.“

⁹⁵ „a mapping from scenarios to subjunctive intensions, or equivalently as a mapping from (scenario, world) pairs to extensions.“

Schéma č. 16: Dy-obsah zahrnující tri-obsah spolu s tri-objektem

První situace, kdy se podobná úvaha nabízí, je inspirována myšlenkou, že triadický model vznikl rozdělením obsahové kategorie dyadického modelu. V dyadické sémantice z doby „před-fregovské“ a „před-fodorovské“, kdy obsah a objekt nebyly ještě tak přísně a jednoznačně diferencovány, dy-nástroj odpovídal pozdějšímu tri-nástroji a dy-obsah mohl zahrnovat jak tri-obsah, tak tri-objekt. Idea nediferencovaného dy-obsahu je přítomna kupříkladu v pojmu *význam v širším smyslu*, kterým L. Tondl (1966, 1996) odlišuje hrubé pojetí znakového významu bez jemnějšího rozlišení na extenzi a intenzi, od významu v užším smyslu neboli už samotné subtilnější významové složky – intenze. A podobnou ideu můžeme vystopovat i v teorii mentální reprezentace a intencionality. Avšak pozor, abychom se nenechali zmást terminologií: Tondlův význam v širším smyslu neodpovídá širokému mentálnímu obsahu, ale mentálnímu obsahu obecně bez důsledného odlišení jeho široké a úzké varianty. Tento nedostatek byl pozorován například u F. Brentana, jehož dvojznačný intencionální obsah/objekt vyvolával ve své době tolik otázek a dodnes není tak úplně zřejmé, co jím měl Brentano skutečně namysli (Pacherie, 1993; Jacob, 2003).

Druhá situace evokující totéž grafické schéma nastává ve chvíli, kdy se zamyslíme nad v historii mnohokrát diskutovanou otázkou, kam vlastně tri-obsah patří – spadá do kategorie označované/reprezentované nebo označující/reprezentující? V souvislosti se znaky na tento problém upozorňuje například V. M. Solncev. Znaky, chápané unilaterálně (zvukové matérie), plní funkci označujícího, a skutečné předměty či jejich třídy jsou označovány. Pak jsou tu však ještě *pojmy* obsažené v lidském vědomí a autor se táže, zda je pojem tím, co označuje, nebo tím, co je označováno. Nakonec dospívá k závěru, že „pojem sám se stává pro znak součástí označovaného“ (Solncev, 1981, s. 91). Dalo by se tedy říci, že i Solncev v sémantické analýze reflektuje dvě roviny: 1) rovinu hlubší, v níž jsou *pojmy a předměty* distingovány a 2) rovinu povrchnější, na které se obě komponenty slévají v jedno *označované*.

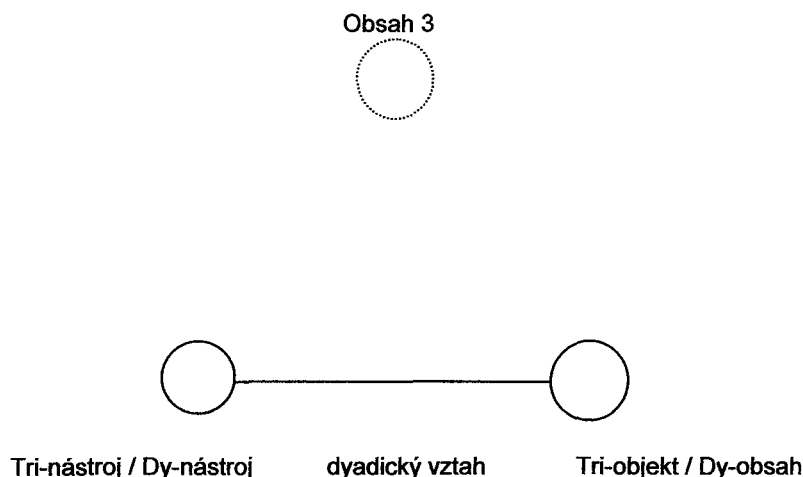
Přeneseme-li se z terénu jazyka opět na terén mysli, pak rysy solncevovského názoru můžeme zaregistrovat v tradičních koncepcích intencionality, jaké byly vytvořeny středověkým myslitelem T. Akvinským, v moderní době F. Brentanem a posléze jeho žákem Twardovským. Jak již bylo uvedeno dříve, všichni autoři (pokud triadickou interpretaci Brentana předem nevyloučíme), ačkoliv každý za jiným účelem, pracují s triadickou formou intencionality. Vedle poznávající aktivity subjektu a poznávaného reálného objektu předpokládají vždy ještě třetí zprostředkávající element v pozici tri-obsahu – konkrétně *intentio intellectica* (Akvinský), inexistentní a imanentní objekt (Brentano) nebo intencionální obsah (Twardovský). Ať už uvažujeme kterýkoliv koncept, každý je charakterizován jako to, co leží na pravé straně odkazovací relace, nikoliv na levé. Jinak řečeno, tri-obsah je, stejně jako tri-objekt, v tomto smyslu považován za *to, k čemu je odkazováno*.

2.6.2 TRI-OBSAH NEMÁ EKVIVALENT

V tomto schématu není prostor pro uvažování nějakého prostředního článku, a tak tri-obsah z dyadického modelu úplně mizí. Následující forma znázornění poměru dyadického modelu vůči triadickému vystihuje 1) častý výklad sémantiky analogové

formy znaku a mentální reprezentace v protikladu k digitální formě, 2) výklad sémantiky interní reprezentace a vlastní intencionality oproti externí reprezentaci a odvozené intencionalitě a 3) čistě extenzionální sémantiku znakového významu a čistě externalistickou koncepci mentálního obsahu proti duálním teoriím významu a obsahu. Rozeberme všechny tři situace postupy.

Schéma č. 17: Tri-obsah nemá ekvivalent

U konvenčních znaků a propozičních mentálních reprezentací je vztah mezi nástrojem a objektem vnímán jako arbitrární, nelineární a zprostředkovaný, což je kompatibilní s triadickým modelem. Tri-obsah plní důležitou roli prostředního článku (ať už si jej představíme jakkoliv) a je chápán jako obecná *dispozice, dohoda a vztažný rámec* stojící v pozadí a etablojící jinak nepřirozené spojení mezi daným nástrojem a objektem. Proti tomu v případě nekonvenčních znaků a imaginačních mentálních reprezentací je vztah nástroje a objektu bezprostřední, lineární a přirozeně motivovaný, což odpovídá dyadickému modelu. Pro pochopení významu či obsahu není zapotřebí *žádné dohody* o způsobu označování a odkazování, *žádného vztažného rámce*. Tudíž jejich model neobsahuje žádný korelát tri-obsahu.

Obdobný postup, avšak poněkud jiný způsob náhledu vyžaduje druhý výklad našeho schématu. Intencionalita *znaků* funguje jako komplex tří komponent, kde znak dědí či odvozuje svou nepřirozenou sémantičnost (vztaženost k objektu) z přirozené sémantičnosti mentální reprezentace, s níž je ve vztahu. To je myšlenka, kterou identifikujeme v triadickém vzorci. Ale intencionalita *mysli*, jejíž sémantičnost je její *vlastní* charakteristikou, žádný jiný zdroj nepotřebuje. Funguje tedy bezprostředně, a proto se k ní lépe hodí uvedený dyadický vzorec.

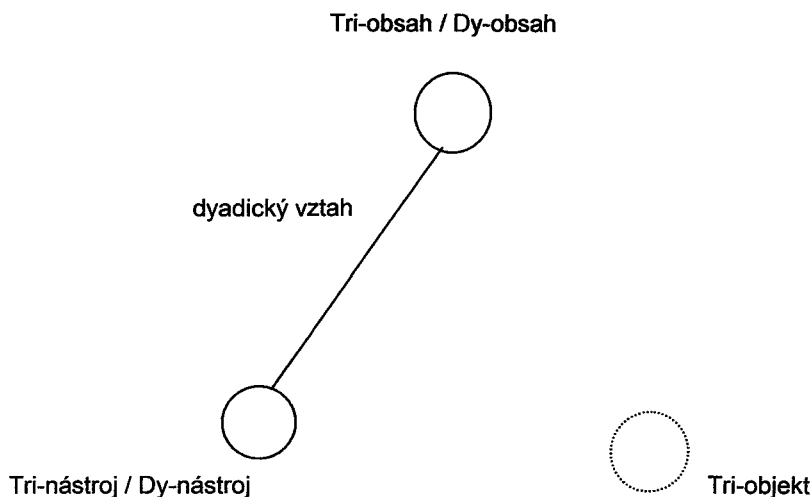
A konečně se dostáváme ke třetí interpretaci schématu. Zatímco triadický model, z důvodů nám již dobře známých, umožňuje znázornit *teorii dvojího obsahu* či *dvojího významu*, pro schematizaci *extenzionalismu* či *externalismu a antiindividualismu*, které redukuje význam a obsah pouze na extenzi a obsah široký, je mnohem adekvátnější uvedený model dyadický.

2.6.3 TRI-OBJEKT NEMÁ EKVIVALENT

Další podoba dyadického modelu v konfrontaci s triadickým je inspirována výkladem znaku podle F. de Saussura. Znak je definován jako arbitrární jednotka tzv. *akustického obrazu*, představujícího mentální obraz či reprezentaci sensorické podoby znaku, a *pojmu*. Podle autora „akustický obraz není materiální zvuk, něco čistě fyzického, ale psychický otisk tohoto zvuku“ (Saussure, 1996, s. 96), nazývá jej doslovně „reprezentacemi jazykových znaků“ (s. 48). Pod termínem „pojmy“ autor rozumí „fakta vědomí“ (s. 48).

Jedná se tedy o bilaterální koncepci znaku, jejímž podstatným rysem je to, že nezahrnuje a nepokrývá označovaný předmět – ten stojí mimo znak. Promítneme-li přes sebe dyadický model odpovídající bilaterální koncepci a triadický model odpovídající trilaterální koncepci, získáme následující schéma:

Schéma č. 18: Tri-objekt nemá ekvivalent

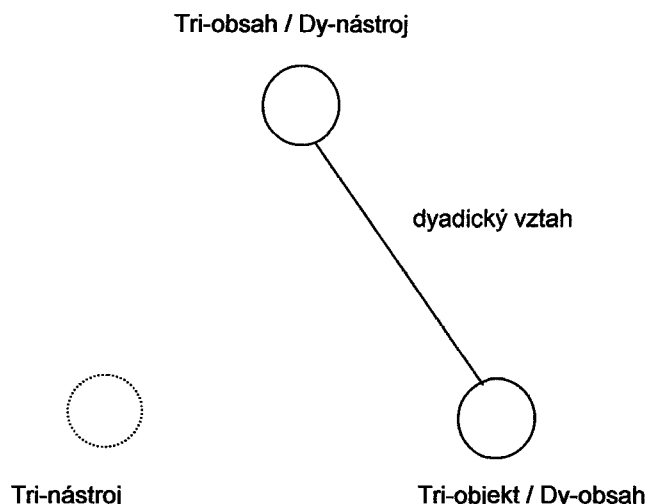
Kromě konkrétní Saussurovy teorie lze takto položeným dyadickým modelem vyjádřit veškerou čistě *intenzionální* sémantiku znaku, podle které je významem výrazu intence, a nikoliv extenze. Co se týče sémantiky mysli, je s tímto schématem kompatibilní *internalismus a individualismus*, které předpokládají, že obsahem mentálních reprezentací a intencionálních mentálních stavů není objektivní předmět ve vnějším prostoru, ale subjektivní předmět uvnitř mysli, a že obsah není determinován ničím mimo vnitřní prostředí individua.

2.6.4 TRI-NÁSTROJ NEMÁ EKVIVALENT

Z teorií a definic znaku většinou jasně vyplývá, že *označujícím* neboli tím, co k něčemu odkazuje, je *nástroj*, konkrétně materiální stránka znaku: sestava zvuků a čar (v jazyce), série pohybů (v gestikulaci), masa hmoty či barevné tahy a plochy (ve výtvarném umění) atp. Avšak co se týče mentální reprezentace, situace se už nezdá být tak jasná. Mnoho autorů se vyjadřuje v tom smyslu, že *reprezentujícím* neboli tím, co něco reprezentuje, *jsou mentální obsahy*. Připomeňme například Sedlákovou, která v souvislosti se symbolickými funkcemi mentální reprezentace poukazuje na „znakovou funkci psychických obsahů, prostřednictvím nichž subjekt odkazuje na určitou vnější nebo vnitřní danost“ (Sedláková, 2004, s. 50). Autorka o reprezentačních nástrojích jako takových hovoří v souvislosti s formami reprezentace, ale nikoliv v souvislosti se sémantickou funkcí.

Zcela analogický problém vidáme ve výkladech intencionality. Některé formulace, které nacházíme u J. Searla (1994), D. Dennetta (2004) nebo E. Pacherie, (1993) vyznívají v tom smyslu, že se nejedná o intencionální stav, ale o intencionální obsah, který vykazuje sémantické vlastnosti. Na druhou stranu Brentano (1995) nebo Husserl (1998, 1962) zcela explicitně připisují tyto vlastnosti mentálním fenoménům – aktům, stavům.

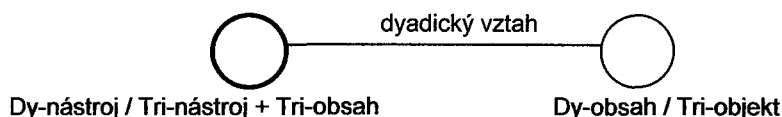
Kdybychom chtěli reflektovat uvedené rozdíly v tom, čemu jednotlivé koncepce připisují reprezentační, intencionální neboli sémantickou funkci, pak by klasický triadický model favorizoval nástroj, kdežto dyadický model v následující poloze by hovořil ve prospěch obsahu.

2.6.5 DY-OBSAH ZAHRNÚJÍCÍ TRI-OBSAH SPOLU S TRI-NÁSTROJEM

Vraťme se ještě jednou k předchozímu schématu. Je možné, že představa vzájemně diferencovatelných složek *nástroj* a *obsah* je v rámci mentální reprezentace a intencionality obtížnější než v rámci externí reprezentace. Dost dobře dokážeme „oddělit“ zvuk od významu slova, pohyb ruky od významu gesta. Ale už větší potíže nastávají, máme-li „oddělit“ pojem či přesvědčení jakožto nástroj a kód od pojmu či přesvědčení jakožto samotného konkrétního obsahu a informace. Nepochybně zde vnímáme i terminologický nedostatek při rozlišování situace, kdy mluvíme o pojmu ve smyslu fixačního nástroje a o přesvědčení ve smyslu mentálního aktu či stavu, a kdy naopak míníme pojem a přesvědčení ve smyslu fixovaného obsahu. Je tedy pochopitelné, že *reprezentujícím* či *intendujícím* může být často *myšlena jednota* nástroje i obsahu, jak by indikovala následující, v pořadí pátá alternativa dyadického modelu.

Schéma č. 20: Dy-obsah zahrnující tri-obsah spolu s tri-nástrojem

Tento problém lze nahlédnout jako konkurenci unilaterálního a bilaterálního pojetí pojmu znak, kterou známe z kapitoly 1.1.3, přenesenou na pole pojmů mentální reprezentace a intencionalita. Začneme-li výklad v souvislosti s reprezentací externí, pak bychom levou stranu tohoto schématu mohli identifikovat s bilaterálním znakem, tvořeným dvojicí výraz-význam, v opozici k pravé straně představující samostatně stojící a do konceptu znak nezahrnovaný označovaný objekt. A zcela analogicky by se dalo uvažovat v souvislosti s mentální reprezentací a intencionalitou. Schéma by tak vyjadřovalo tendenci vnímat tyto mentální fenomény spíše bilaterálně než unilaterálně. Podívejme se ostatně na konkrétní příklady.

Jak jsme podrobně vysvětlili v kapitole 1.3.1, termín mentální reprezentace bývá běžně užíván k označení zástupného objektu neboli toho, co v mysli reprezentuje něco jiného. To však není jediný způsob interpretace daného termínu. Někdy bývá označení mentální reprezentace aplikováno na *celý komplex reprezentujícího i reprezentovaného*. Evidentním příkladem je práce s terminologií u S. E. Palmera (via Sedláková, 2004), méně výrazným pak u J.-F. Le Nyho (2005). Celá situace nápadně připomíná terminologické spory ohledně užívání termínu znak, které popisoval B. Palek (1989) a kterým jsme

věnovali celou kapitolu 1.1.3. Jako kdybychom v kapitole 1.3.1 hovořili o jakési unilaterální variantě mentální reprezentace, zatímco v kapitole 1.3.2 bychom v souladu Palmerem a částečně i Le Nym pracovali variantou bilaterální. Naše schéma by proto bylo možné interpretovat jako bilaterálně koncipovaný pojem mentální reprezentace, upřednostňující úzké a pevné spojení tri--nástroje s tri-obsahem před vazbami na reprezentovaný tri-objekt.

I pojem intence byl už ve středověku užíván způsobem, který bychom dnes mohli nazvat bilaterálním. Pro scholastiky „*intentio* může označovat buď mentální akt, jímž se mysl vztahuje k objektu poznávání, *actus mentis quo tendit in objectum*, jinak řečeno intencionální akt (*intentio formalis*), nebo samotný myšlenkový obsah, k němuž se mysl vztahuje, *objectum in quod*, intencionální obsah (*intentio objectiva*). *Intentio objectiva* nesmí být zaměňován ani s poznávacím aktem, ani s mimo-mentální realitou“ (Pacherie, 1993, s. 8)⁹⁶. Při porovnání s triadickým modelem by tedy středověký pojem intence pokrýval tri-nástroj i tri-obsah, avšak mimo-mentální realita, odpovídající našemu tri-objektu, by už stála samostatně a mimo tuto jednotu.

Jinou variantu bilaterální intencionality lze pozorovat u E. Husserla. V reakci na F. Brentana a zejména K. Twardowského autor znovu oživuje již zmiňovanou palčivou otázku, zda intencionální obsah považovat za intendované nebo intendující (1998). Jak jsme se shodli v kapitole 2.3.3, brentanovsko-twardovské pojetí tri-obsahu hovořilo ve prospěch první varianty. Mysl je vztažena „nejprve“ k imanentním obsahům a skrze ně „následně“

k transcendentním objektům. A právě tomuto pojetí Husserl adresuje svou ostrou kritiku. Chápeme-li obsah, v souladu s Brentanem a Twardowskim, jako to, k čemu mentální akt odkazuje, pak jej vlastně nechápeme jako nic jiného než duplikát objektu. To je však (nejen) pro Husserla zcela nepřijatelná představa, od které se jasně distancuje: „Jestliže to, co nazýváme imanentními obsahy, jsou spíše jednoduché objekty *intencionální* (intendované), tak naopak *opravdu imanentní* obsahy, které patří do skutečné kompozice intencionálních zážitků, *nejsou samy intencionální* [opět ve smyslu intendované]: utvářejí akt, umožňují intenci jakožto nutné opěrné body, ale samy nejsou intendovány, nejsou objekty reprezentovanými v aktu“ (Husserl, 1962, s. 176)⁹⁷.

Pokud bychom vyjádřili odkazovací relaci jako propozici, pak by husserlovský obsah zaujímal pozici *podmětu*, nikoliv *předmětu*. To znamená, že obsah není něco, k čemu by se mysl vztahovala, ale *podoba*, v jaké se k něčemu vztahuje. Není to vnitřní *duplikát* vnějšího objektu (imanentní a inexistentní předmět či obrazová kopie), ale *způsob*, jakým je objekt v mysli prezentován. Obsah intence nestojí *naproti ní vedle mentálního aktu*, ale je přímo jeho *součástí*. Husserl jej dokonce označuje jako tzv. *matérii myšlenkového aktu* neboli to, na čem se akt realizuje. Roli intencionálního obsahu pak autor přirovnává k roli jazykového významu – spočívá v tom, že vůbec umožňuje mentálním aktům být intencionální. Jinak řečeno, stejně jako význam dodává znaku jeho sémantičnost, obsah dodává mentálnímu aktu jeho intencionalitu. Uvedený výklad můžeme podložit ještě následující referencí: „Podle Husserla obsah aktu – vnitřní fenomenologický konstitutivní element, který dává aktu jeho reprezentační nebo reprezentující charakter, kterýmžto se něco objevuje – není něco, co samo bylo zacílené, intendované nebo reprezentované v aktu; akt není, alespoň principiálně, vztažený k...“

⁹⁶ „L'*intentio* peut désigner soit l'acte mental par lequel l'esprit s'applique à un objet de connaissance, *actus mentis quo tendit in objectum*, autrement dit l'acte intentionnel (*intentio formalis*), soit le contenu même de pensée auquel l'esprit s'applique, *objectum in quod*, le contenu intentionnel (*intentio objectiva*). L'*intentio objectiva* ne doit être confondu ni avec l'acte de cognition, ni avec une réalité extra-mentale.“

⁹⁷ „Si ce qu'on appelle les contenus immanents sont bien plutôt de simples contenus *intentionnels* (intentionnés), alors, par contre, les *contenus véritablement immanents*, qui appartiennent à la composition réelle des vécus intentionnels, ne sont pas eux-mêmes *intentionnels*: ils constituent l'acte, ils rendent l'intention possible en tant que points d'appui nécessaires, mais ils ne sont pas eux-mêmes intentionnés, ils ne sont pas les objets qui sont représentés dans l'acte.“

nebo odkazují k... svému obsahu. Obsah je to, co z našeho aktu dělá reprezentaci nějakého objektu a z tohoto objektu to, co si uvědomujeme, to, o co se zajímáme, to, co upoutává naši pozornost“ (Courtine, 2003, s. 80)⁹⁸. Zkrátka, v Husserlově pojetí je *tri-obsah spíše součástí odkazujícího (v jednotě s tri-nástrojem)*, tedy na opačné straně, než na jaké by jej pravděpodobně viděl Solncev.

3. ONTOLOGICKO-GNOSEOLOGICKÉ CHARAKTERISTIKY SÉMANTICKÉHO OBSAHU MENTÁLNÍCH REPREZENTACÍ A INTENCIONÁLNÍCH MENTÁLNÍCH STAVŮ

Sledování funkcionální a strukturální roviny analogií se znaky v průběhu předchozích dvou částí této práce pomalu vede k závěru, že uvažovat mentální reprezentace a intencionální mentální stavy jako sémantické entity myslí – s vlastní sémantickou funkcí a vlastním sémantickým obsahem – má svůj smysl a své opodstatnění, přestože se tyto úvahy neustále vyvíjejí a to ne právě konvergentním způsobem. Ani v tomto oddíle nepůjde o to podat jednu definitivní odpověď, ale spíše o příležitost nahlédnout do již představené diverzity názorů *ještě jednou a jiným způsobem*. Tentokrát budeme *paralely mezi jednotlivými koncepcemi reprezentačního obsahu myslí, intencionálního obsahu mentálních stavů a sémantického významu znaků* sledovat z perspektivy jejich *ontologicko-gnoseologických východisek a metafyzických kořenů*.

Poslední část této práce se bude svou povahou od dvou předchozích poněkud lišit. Ontologické a gnoseologické otázky jsou otázkami po podstatě bytí a možnostech jeho poznání. V našem zájmu, a ani v naší kompetenci, rozhodně nebude pouštět se zde do filozofických úvah nad existencí a poznatelností světa. Nicméně otázka, *co vlastně obsah mentálních reprezentací a intencionálních stavů myslí je a jakými obecnými vlastnostmi jej lze charakterizovat*, je zcela namístě. Zmínky o důležitosti a smysluplné přítomnosti ontologických či gnoseologických témat ve studiu mentální reprezentace, intencionality a znaku se ostatně objevují nejen v literatuře filozofické (Špůr, 2002; Pexidr, 2000; Nosek, 1997), ale i psychologické (Madsen, 1988; Sedláková, 2004), kognitivně vědecké (Pstružina, 1998), sémiotické (Tondl, 1966; Eco, 1993) a logické (Peregrin, 1992, 2003).

3.1 RELEVANTNÍ ONTOLOGICKO-GNOSEOLOGICKÝ RÁMEC PRO STUDIUM OBSAHU MYSLI

Než vůbec začneme o obsahu mentální reprezentace a intencionálních mentálních stavů uvažovat v ontologicko-gnoseologických kategoriích, je nutné vytyčit základní teoretický rámec, který bude vzhledem k tématu, naší kvalifikaci a v neposlední řadě i rozsahu této práce smysluplný. Poté, co nejprve projdeme krátkým obecným úvodem a ujasníme základní terminologii, nás čeká úkol poněkud těžší: zreflektovat paletu ontologických koncepcí, zredukovat ji na únosné množství a postupnou selekcí vybrat takový systém, k němuž se budeme moci přihlásit jakožto k uvědomovanému metafyzickému pozadí (se všemi jeho přínosy i limity) našeho přístupu ke zpracovávání přehledu jednotlivých ontologických koncepcí mentálního obsahu v dalších kapitolách.

---

⁹⁸ „D’après Husserl, le contenu d’un acte – l’élément constitutif phénoménologique interne qui donne à l’acte son caractère représentatif ou représentationnel en vertu duquel quelque chose apparaît –, n’est pas quelque chose qui est lui-même visé, intenté ou représenté dans l’acte; l’acte n’est pas, du moins en principe, relatif-à... ou référé-à... son contenu. Le contenu est ce qui fait que notre acte est une représentation d’un objet et cet objet est ce dont on a conscience, ce à quoi on s’intéresse, ce qui retient notre attention.“

3.1.1 ZÁKLADNÍ ONTOLOGICKÉ A GNOSEOLOGICKÉ POJMY

Základní otázka po tom, co reprezentujeme v naší mysli, představuje konkrétní aplikaci dvou obecných filozofických otázek na kognitivně psychologickou problematiku: co je dostupné lidskému poznávání a jakými kvalitami se to poznávané vyznačuje. Zatímco první evokuje gnoseologický problém, druhá se týká ontologie. Věčné diskuse nad těmito otázkami sahají hluboko do historie a jsou známy pod zastřešujícím označením *spor o realitu*: 1) spor o existenci a podobu reality vůbec, což je ontologické téma, a 2) spor o poznatelnost reality, což je téma gnoseologické (Špür, 2002).

Nahlédneme-li nějaký jev, v našem případě obsah mentální reprezentace a intencionálních mentálních stavů, jako určité jsoučno, pak by nás mělo, jak výstižně formuluje Pstružina, „zajímat, zda se jedná jen o určité bytí jsoučna, či zda zde je také jistá svébytnost a nezávislost tohoto jsoučna, neboli zda je zde důvod pro ontologickou diferenci“ (Pstružina, 1998, s. 70). Zajímá nás tedy autonomie a reálnost takového jsoučna. Ontologický pohled na mentální reprezentaci jakožto výsledek kognitivní aktivity staví poznávající/reprezentující subjekt do pozice jednostranné závislosti na objektivní poznávané/reprezentované realitě (Pexidr, 2000). Předpokladem je tedy ontologický realismus spočívající na stanovisku, že „vzhledem k dané oblasti diskurzu jsou entity, které do této oblasti patří, skutečné“ (Kistler, 2003, s. 374)⁹⁹. Je-li oblastí diskurzu například věda, pak elektrony a geny považujeme za reálné. Je-li touto oblastí poznávaný svět, pak za reálné považujeme jeho předpokládané objekty: „hmotnou realitu pro materialismus, subjekt a jeho vědomí pro subjektivní idealismus, objektivní ideální bytí = ideální pro objektivní idealismus“ (Pexidr, 2000, s. 9). Podle realismu poznáváme svět, který existuje mimo nás a nezávisle na nás (Špür, 2002). Je to směr předpokládající objektivní, reálnou a vůči vědomí autonomní existenci světa jako takového, který ani v procesu poznávání nemůže být subjektem nijak dotčen či ovlivněn. Být reálný znamená existovat skutečně, svébytně a zcela nezávisle.

Potvrdit existenci reality můžeme tak, že ji nějakým způsobem zakusíme a přesvědčíme se o ní, tedy cestou poznávání. Gnozeologie však poznávání nahlíží jinak než kognitivní psychologie. Vzájemné komparaci obou vědních disciplín věnoval K. Pexidr celou samostatnou publikaci *Psychologie a gnozeologie* (2000). Na rozdíl od ontologie se subjekt a objekt poznávání v gnoseologii stávají rovnocennými a vzájemně interagujícími partnery. Oproti kognitivní psychologii se pak gnoseologie liší v následujících bodech. Za prvé, svůj zájem neorientuje na poznávání jakožto psychický děj, probíhající v konkrétním čase a subjektu, ale na mnohem obecnější a abstraktnější rovinu poznávání a poznání. Za druhé, nepostupuje empirickými metodami, ale používá metodologii filozofickou, teoretickou a racionální. Za čtvrté, nezabývá se řádem skutečnosti (co a jak ve skutečnosti je či není), ale řádem platnosti (co a nakolik je považováno za platné).

K. Pexidr dále představuje rozdíl mezi tzv. *gnoseologicky* a *psychologicky* definovaným předmětem. Co se týče předmětu, který poznáváme, lze jej interpretovat dvěma různými způsoby: jako gnoseologický nebo psychologický. Gnoseologicky definovaný předmět je autorem charakterizován jako objektivní, existenčně nevázaný na poznávací aktivitu poznávajícího subjektu a ani tímto subjektivním poznáváním neovlivněný. Naopak psychologicky definovaný předmět poznávání je nahlížen jako subjektivní, existující pouze jako výsledek poznávací aktivity a determinovaný poznávacími možnostmi subjektu. Zatímco gnoseologický objekt může být chápán nejen klasicky ve smyslu hmoty, ale také například ve smyslu ideálních entit platónského objektivního idealismu nebo Kantovy věci o sobě, psychologické pojetí chápe objekt vždy

⁹⁹ „La position réaliste consiste à soutenir, relativement à un domaine donné du discours, que les entités associées à ce domaine sont réelles.“

jakožto předmět kognitivní aktivity, který je tudíž nutně v kontaktu s psychickou oblastí subjektu a je tímto vztahem determinován. Determinace pak pramení z toho, že subjekt může poznávat pouze určitým způsobem za použití nástrojů a prostředků, kterými je vybaven a na které je zároveň odkázán. Poznávaný objekt tak naší myslí není přístupný ve své pravé podobě (gnozeologicky), ale pouze ve své fenomenální podobě – neboli ne tak jak je, ale tak jak se nám jeví (psychologicky).

Poznatelnost reality zůstává otevřenou otázkou. *Epistemologický realismus* na ni odpovídá kladně: poznání objektivní reality je možné. Podle silné verze tzv. *přímého realismu* jsou dokonce „vlastnosti objektů identické s těmi, které jim připisujeme na základě vnímání“ (Kistler, 2003, s. 375)¹⁰⁰. Uvědomíme-li si však, že a nakolik je lidské poznávání limitováno možnostmi dostupného poznávacího aparátu, je zjevné, že na něj nelze plně spoléhat a že správnost a úplnost poznání reality zaručena zdaleka není. Ba co více, nemůžeme si být jisti ani existencí reality samotné. V opozici vůči realismu se tak nabízí hned několik variant *antirealismu*, který skutečnost prvků dané oblasti diskurzu buď jen redukuje nebo zcela popírá. J. Proust zmiňuje dvě takové varianty. Nejprve *fenomenalistickou* pozici, která uznává, že objektivní realita existuje, avšak zároveň zastává názor, že ve své objektivní podobě poznatelná není: A dále *idealismus*, který pak podle představuje striktnější formu antirealismu, která, nejenže nepřipouští poznatelnost reality, ale ani objektivní existenci reality jako takové (Proust, 2003b).

Špür uvádí jako protipól realismu tzv. *subjektivismus*, který poukazuje na pochybnost, zda můžeme vědět o něčem, co je mimo naše vědomí, a zdůrazňuje, že znát můžeme jen to, co se odehrává v našem vědomí (Špür, 2002). To, co má člověk primárně k dispozici, jsou pouze vjemy, nic víc. Subjektivismus tak provokuje paradoxně nezodpověditelnou otázku, jak si můžeme být jisti, jak lze dokázat, že tyto naše vnitřní vjemy mají nějaké své vnější koreláty. Mezi alternativními označeními subjektivismu nacházíme *psychologismus* (Pexidr, 2000) nebo také tzv. *solipsismus* (Dennett, 2004). Nikoliv však individualismus. J. Fodor varuje před nepatřičným zaměňováním metodologického solipsismu a individualismu. Zatímco první učí, že individuace psychologických stavů musí probíhat zcela nezávisle vůči extenzionálně-sémantickému ohodnocování, požadavkem druhého je pouze to, aby individuace psychologických stavů respektovala také jejich vnitřní kauzální síly. Od solipsismu se Fodor důrazně distancuje a považuje se za individualistu, jak ostatně potvrzuje dvojintenzionální ladění jeho koncepce mentálních obsahů – prvodimenzionální intenze splňuje individualistický požadavek interní kauzality a druhodimenzionální intenze svědčí o nesolipsistické otevřenosti vůči vnějšímu prostředí (Fodor, 1996).

Pokud se mentální reprezentace a intencionalita mentálních stavů zakládají na odkazování k něčemu dalšímu mimo sebe, budiž řečeno, že z ontologicko-gnozeologického hlediska je podstatné, že kognitivní psychologie předpokládají existenci svébytné reality, která je jejich obsahem a která je poznávání alespoň částečně přístupná (Pexidr, 2000). Pro uvažování vnější i vnitřní reprezentace je předpoklad reality a její poznatelnosti principiální záležitostí, protože o reprezentaci jakého poznání bychom mohli hovořit, když bychom popřeli samotnou možnost jeho obsahu a vzniku.

3.1.2 ONTOLOGICKÁ VÝCHODISKA TĚTO PRÁCE

Před tím, než se pustíme do studia ontologického statutu obsahů mentálních reprezentací, je nezbytné stanovit určitý rámec, v jehož prostoru se naše úvahy budou pohybovat. Přesněji řečeno v této kapitole nejde zatím o to, jaké ontologické koncepce budeme či nebudeme představovat v dalším textu, ale o to, v jakém ontologickém rámci budeme při

---

¹⁰⁰ „Selon le réalisme direct, les propriétés des objets sont identiques à celles que nous leur attribuons sur la base de la perception“

představování jednotlivých koncepcí vůbec uvažovat, jaké typy koncepcí budeme vůbec připraveni a ochotni zvažovat. Povahu našeho ontologického uvažování musíme vymezit volbou takové ontologie, která bude vyhovovat třem kritériím: 1) aby byla užitečná a adekvátní zvolenému tématu (neboli byla přínosná pro studium obsahu mentální reprezentace a intencionality), 2) aby byla co nejobsáhlejší (a mohla tak propouštět do prostoru našich úvah co nejvíce ontologických koncepcí a hlavně nevyloučit předem ty stěžejní) a konečně 3) aby byla akceptovatelná s ohledem na pluridisciplinární povahu tématu (a tudíž uspokojovala nejen psychologické, ale například i logické ontologické vidění světa).

Z bohatosti a různorodosti nejen ontologických teorií, ale i klasifikací těchto teorií vybíráme několik příkladů. Teorie se liší v počtu předpokládaných ontologických kategorií i ve zcela specifickém pojetí a vymezení těchto kategorií. Jmenujme kupříkladu Parmenida a jeho ontologii *jednoho světa* a jednotné racionality, R. Descarta a jeho *dualismus*, Leibnitze a jeho *monismus* nebo Poppera a jeho *tři světy* nebo N. Hartmanna a jeho *diferenci čtyř vrstev* jsou: anorganická, organická, duševní a duchovní (Pstružina, 1998). Přehledný systém devíti ontologií, ze kterého nakonec budeme vycházet, najdeme například u K. B. Madsena. Jedná se o přehled základních psycho-fyzikálních teorií vztahujících se ke zmíněnému problému tělo-mysl: materialismus, spiritualismus, dualismus (interakcionismus, paralelismus a teorie identity), epifenomenalismus, hyperfenomenalismus, panpsychismus a pluralismus (Madsen, 1988).

Musíme přiznat, že v první fázi selekce upřednostníme koncepci předpokládající tzv. *ontologickou diferenci*, tedy předpoklad, v němž „je jsoucno diferencováno do světů a každému z nich odpovídá i určitý typ racionality“ (Pstružina, 1998, str. 71). Tím opouštíme čisté monistické koncepcce, jakými jsou materialismus a spiritualismus. Druhým výběrovým kolem bychom rádi eliminovali koncepcce, které ačkoliv nemonisticky orientované, upřednostňují a zvýhodňují jednu ontologickou kategorii na úkor druhé. Rozloučíme se tedy i s panpsychismem, epifenomenalismem a hyperfenomenalismem.

Do posledního kola zůstaly tedy koncepcce dualistické a pluralistické. Po pečlivém zvážení všech tří dualistických teorií jsme se rozhodli k jejich zamítnutí. Asi nejméně akceptovatelná je pro nás teorie dvou paralelně existujících vzájemně neinteragujících světů, která a priori vylučuje možnost jakéhokoliv vzájemného kontaktu a kauzálního působení. Naopak nejpříjemnější dualistickou koncepcí se z hlediska tradiční psychologie jeví být interakcionismus, který sice rovněž postuluje objektivní fyzické a abstraktní mentální jako dva svébytné světy, avšak jim nijak neupírá možnost mezi sebou komunikovat a jeden na druhý působit. Interakcionismus se však potýká s jedním podstatným problémem. Vysvětlit kauzalitu mezi myslí a tělem, když se jedná o dvě zcela odlišné ontologické substance, se ukazuje být v principu nemožné. Paralelismus, který jakoukoliv komunikaci předem vylučuje, tímto problémem postižen není. Kritika vychází především z řad materialistů a pak také reprezentantů teorie identity. Jejich ontologické systémy potíže kauzalitou nemají, protože obojí je de facto formou monismu, k níž první dospívá cestou eliminace duševního a druhé cestou ztotožnění duševního s tělesným.

Náš postoj k teorii identity je poněkud ambivalentní. K. B. Madsen ji sice označuje jako neutrální monismus, ale ke skutečné míře této neutralnosti lze snadno zaujmout skeptický postoj. Například J. Nosek upozorňuje na silnou tendenci identitní teorie redukovat mentální na fyzikální (Nosek, 1997). Na druhou stranu je nutno přiznat její pozoruhodnou snahu o překonání tradičního problému *tělo versus mysl* způsobem, který by uměl zachovat a vysvětlit problematiska témata jako lidskou subjektivitu, vědomí a intencionalitu v kontextu současné vědy. Dnešní vědecko-filozofický pohled na svět již není dítětem karteziánského dualismu, ale ubírá se cestou, jejíž myšlenky, principy, metody a cíle zastřešuje zvučný pojem *naturalismus*. A v psychologii mnozí vidí jednoho z předních kandidátů na průchod naturalistickou proměnou, rekonstrukcí či dokonce,

zvolíme-li slova Thomase Kuhna, revolucí. Přinejmenším na to ukazují četné publikace typu monografie *Naturaliser l' intentionnalité* (1993), jejíž autorkou je E. Pacherie.

Vraťme se ale zpět k tématu. Nebýt skutečnosti, že tato práce není čistě psychologická, ale že zpracovává zvolené téma transdisciplinárním přístupem, dualistický interakcionismus by nás pravděpodobně dokázal uspokojit nejvíce. Jelikož však uvažujeme i z hlediska sémiotiky, logiky, filozofie a lingvistiky, musíme zvolit takový teoretický rámec, v němž by se našly také ony. Tyto obory často pracují s ještě jinou než materiální a mentální kategorií – s kategorií ideální ve smyslu objektivní, ale ne fyzická, a abstraktní, ale ne psychickou. Když J. Peregrin v první části své publikace *Význam a struktura* (1999) řeší otázku povahy jazykového významu a nastiňuje „soutěživý“ dialog mezi názorovými tábory, jeho osnovu tvoří tyto tři ontologické varianty: entita *fyzická*, entita *psychická* a entita *ideální*. A když K. Pexidr v úvodní kapitole své *Psychologie a gnoseologie* prezentuje možné rámce ontologických úvah o poznání a poznávání, zdůrazňuje následující tři myšlenkové proudy: „Klasifikaci filosofických soustav s rozlišením těchto tří hlavních typů (materialismus, subjektivní idealismus, objektivní idealismus) zavádím proto, že ji považujeme za výstižnou a metodologicky vhodnou pro jasnou orientaci v jinak nepřehledné změti různých filosofických koncepcí a úvah. Výchozí priority každé z uvedených soustav (hmotnou realitu pro materialismus, subjekt a jeho vědomí pro subjektivní idealismus, objektivní ideální bytí = ideálno pro objektivní idealismus) pokládáme principiálně za ekvivalentní a ve vzájemném poměru filosoficky nevyvratitelné“ (Pexidr, 2000, s. 9). Proto nakonec definitivně volíme pluralistickou ontologii, kterážto dokáže obsáhnout všechny tři pohledy a zaručí tak, alespoň v to doufáme, naši vyšší objektivitu. Za prototyp takové ontologie považujeme popperovský či fregovský trialismus.

G. Frege rozlišil 1) *svět vnější fyzický*, 2) *svět vnitřní představ individuí* a 3) tzv. *třetí říši* abstraktního, nemateriálního a neppsychického světa logiky (Frege, 1994a, 1994b; Nosek, 1997; Kolman, 2002). Stal zdrojem inspirace pro K. Poppera, který převzal jak Fregeho distinkci tří světů, tak samotný termín „svět“ (Nosek, 1997; Cmorej, 2003). Ve svém díle *Objective Knowledge* (zde citována fr. verze z roku 1998) K. Popper prezentoval rámec zastávané trialistické ontologie tímto způsobem: „V této pluralistické filozofii je svět tvořen přinejmenším třemi ontologicky odlišnými pod-světy; nebo, řekl bych, jsou tu tři světy: první je svět fyzický neboli svět fyzických stavů; druhý je svět mentální neboli svět mentálních stavů; a třetí je svět inteligibilní neboli ideí v objektivním smyslu; je to svět možných myšlených předmětů: svět samotných teorií jako takových a jejich logických vztahů; samotných argumentací jako takových; a samotných problémových situací jako takových“ (Popper, 1998, s. 247)¹⁰¹. Při odkazování na jednotlivé světy Popper používá zkrácené označení *svět 1*, *svět 2*, *svět 3*: „Svět fyzický můžeme nazvat ‚svět 1‘, svět našich vědomých zážitků ‚svět 2‘ a svět logických obsahů knih, knihoven, počítačových pamětí a věcí tohoto druhu ‚svět 3‘“ (Popper, 1998, s. 137)¹⁰². Co přesně si autor pod jednotlivými světy představoval, budeme rozebírat teprve v jim odpovídajících třech částech následující kapitoly 3.2.

Jak upozorňuje P. Cmorej, vymezení žádného ze světů u Poppera nemá povahu exaktní definice, ale spíše popisu charakteristik a výčtu příkladů. V různých autorových publikacích se navíc uváděné charakteristiky často liší a také zmiňované příklady

---

¹⁰¹ „Dans cette philosophie pluraliste, le monde est constitué d'au moins trois sous-mondes ontologiquement distincts; ou, dirais-je, il y a trois mondes: le premier est le monde physique, ou le monde des états physiques; le second est le monde mental, ou le monde des états mentaux; et le troisième est le monde des intelligibles, ou des idées aux sens objectif; c'est le monde des objets de pensées possibles: le monde des théories en elles-mêmes et de leurs relations logiques; des argumentations en elles-mêmes; et des situations de problèmes en elles-mêmes“

¹⁰² „Nous pouvons appeler le monde physique ‚monde 1‘, le monde de nos expériences conscientes ‚monde 2‘, et le monde des contenus logiques des livres, bibliothèques, mémoires d'ordinateur, et choses de ce genre, ‚monde 3‘“

příslušných světů jsou často nejednoznačné a diskutabilní. K viděným problematickým stránkám se však autor většinou nevyjadřuje nebo si dokonce sám protirečí (Cmorej, 2003). Rovněž bychom neměli ztrácet ze zřetele, že přes veškeré podobnosti mezi systémem Popperovým a Fregeho systémem se z jejich vzájemného porovnání vynořují významné rozdíly (Nosek, 1997; Cmorej, 2003). Jedním z těch výraznějších je asi fakt, že Fregeho třetí říše, jak uvidíme hned v první části následující kapitoly, se dost podstatně liší od Popperova světa 3 (Cmorej, 2003), i když Popper sám ji ze všech jiných nabízejících se variant uznává jako své vlastní koncepci nejbližší (Popper, 1998). A dále je tu rozdíl v kontextech obou koncepcí. Oproti Fregemu přijímá Popper všechny tři světy za reálné se vším všudy. A svůj ontologický realismus ještě podtrhuje formulováním evoluční teorie všech tří světů. Na výklad vzniku, vývoje a možností vzájemné interakce jednotlivých světů aplikuje klasickou Darwinovu evoluční teorii, čehož výsledkem je tzv. *teorie emergence* světů, ve směru od nejstaršího světa 1 k nejmladšímu světu 3 (Popper, 1998).

Z důvodů těchto koncepčních odlišností musíme připustit, že v některých ohledech nám bude více vyhovovat popperovské a v jiných naopak fregeovské vidění světa. Nicméně k našemu obrazu ontologie přispívají obě společně.

3.2 TŘI ONTOLOGICKÉ VARIANTY OBSAHU

Podívejme se nyní, jakým konkrétním směrem zvolený realismus bude ontologickou problematiku obsahu orientovat. V této kapitole budeme uvažovat tři ontologické varianty: 1) fyzikální svět entit objektivně konkrétní povahy, 2) mentální svět entit subjektivně abstraktní povahy a 3) ideální svět entit objektivně abstraktní povahy. Toto je jejich sice velmi stručné, nicméně podstatu vystihující vymezení. Jinými slovy se dále budeme ptát, zda to, co reprezentujeme či intendujeme neboli obsah reprezentace a intencionality, je 1) přímo *fyzický svět*, 2) naše *subjektivní vidění a poznání světa*, 3) *objektivní fakta o světě*.

3.2.1 OBSAH JAKO FYZICKÁ ENTITA

Fyzikální svět zde budeme chápat jako svět hmotných předmětů, procesů, jevů a částí živé i neživé přírody. Jejich povaha je materiální a tedy i sensorická, vůči psychice jsou externí a objektivní, řídí se zákony přírodních věd. Tyto charakteristiky plně korespondují s Fregeho kritériem vnějším světem (Frege 1994a, 1994b). Naopak co se týče Popperova vymezení světa 1, korespondence tu platí jen částečně. Jak zmapoval a velice přehledným způsobem shrnul P. Cmorej, svět 1 pro Poppera sestává ze světa fyzických objektů nebo fyzických stavů, světa fyzických procesů, dále ze světa fyzických stavů a procesů, jakými jsou napětí, pohyby, síly, silová pole, také ze světa hmotných věcí, světa fyzické hmoty, silových polí atd., z fyzického světa, fyzického kosmu; neživých těles a veškerých organismů (Cmorej, 2003). Popperův svět 1 pokrývá pouze část námi definovaného fyzikálního světa, protože zahrnuje pouze hmotnou přírodu, nikoliv už hmotné artefakty. Produkty kultury totiž Popper zahrnuje do světa 3 a to bez rozdílu, zda jde o materiální artefakt či abstraktní ideu.

Do našeho fyzického světa bychom tedy museli zařadit také část Popperova světa 3, který podle P. Cmoreje zahrnuje pozoruhodně heterogenní směsici věcí obsažených ve světě objektivních výtvorů lidského ducha, hmotných i nehmotných čili ve světě, který antropologové nazývají kulturou (Cmorej, 2003, s. 16). O něco konkrétnější popis podává J. Nosek. Svět 3 je svět „zamýšlených nebo nezamýšlených produktů lidské mysli, jako jsou povídky, vysvětlující mýty, nástroje, vědecké teorie (pravdivé nebo falešné), vědecké problémy, sociální instituce a umělecká díla“ (Nosek, 1997, s. 168). Heterogennost světa 3 vede nakonec i samotného Poppera k tomu, že jej sekundárně diferencuje na hmotný a nehmotný, přičemž termín „svět 3“ užívá buď v širším smyslu jako označení celku nebo v užším smyslu k označení pouze duchovních výtvorů, které nepatří ani světu 1, ani světu

2. Hranice mezi světem hmoty a světem idejí dost dobře nekoresponduje s Popperovou hranicí mezi světy 1 a 3. A proto, jak navrhuje P. Cmorej, je možné za účelem usnadnění kompatibility obou koncepcí považovat hmotný svět 3 za součást světa fyzikálního a světu idejí ponechat pouze nehmotný svět 3 (Cmorej, 2003). V zájmu bezpečné orientace v námi zvolené triádě ontologických kategorií se k tomuto praktickému návrhu připojujeme i my. Popperův svět 3 tedy pro nás bude znamenat čistě nemateriální svět a vše materiální, co jsme ze něj odebrali, započítáváme do světa 1.

Obsah mentální reprezentace a intencionálního stavu můžeme tedy ztotožnit s konkrétním, reálným, časoprostorově situovaným, materiálním objektem. Zatímco nástrojová komponenta je považována za mentální, obsahová komponenta je vzhledem k myslí externalizována. E. Pacherie zde zmiňuje souvislost mezi na straně jedné moderním externalismem a teorií širokého obsahu a na straně druhé úvahami o možné *fyzické a objektivní* podstatě intencionálního obsahu, kterými se zabýval už i F. Brentano, když se mu nedařilo uspokojivě hájit předpoklad inexistence (Pacherie, 1993, s. 12). Podrobnější výklad tohoto tématu je zařazen do následující kapitoly.

Proti materialistickému výkladu se však zvedá mnoho námitek. Pro jejich uvedení se přenesme na chvíli do oblasti sémantiky, kde bývá tatáž výtka adresována denotační sémantice a extenzionální logice. Obě přistupují ke znakovému významu materialisticky, protože denotace i extenze jsou zpravidla definovány jako fyzické předměty a třídy fyzických předmětů. V tomto smyslu – narozdíl od mentální reprezentace a intencionality – není mezi nástrojem znaku a jeho významem žádný ontologický rozdíl, obojí je materiální. Slabina materialismu vychází z toho, že jazykové výrazy nepředstavují homogenní skupinu se jednotnými vlastnostmi. To, co platí pro jedny výrazy, neplatí pro jiné. A to se týká i jejich sémantických vlastností a funkcí. Ať už jde o umělý či přirozený jazykový systém, lingvisté a logikové rozlišují výrazy odkazující ke konkrétním jednotlivinám, výrazy odkazující k abstraktním jednotlivinám a výrazy odkazující obecninám.

Konkrétní výraz odkazuje vždy pouze ke konkrétnímu objektu a ten můžeme chápat jako prvek fyzikálního světa. Má materiální vlastnosti: je individuální, reálný, fyzický, časoprostorově situovaný. Příkladem takto definovaných výrazů jsou „tamto jablko“, „tento kůň“ nebo „Václav Klaus“. První označuje jeden jediný určitý předmět, druhý jedno jediné konkrétní zvíře, třetí určitou jedinečnou osobu. Obtíže přicházejí s dalšími dvěma druhy výrazů. Obecné výrazy označují tzv. obecniny neboli obecné pojmy nebo také kategorie jako např. „ovoce“, „zvíře“, „trojúhelník“. Pokusy o jejich vysvětlení provázely snad celou historii filozofie a dnes problematiku obecnin shrnujeme pod známým označením spor o univerzálie, v němž se střetli realismus s nominalismem. Spor rodící se v antice a vrcholící ve středověku, si však udržuje své místo i v dnešní době. Příkladným novodobým nominalistou je W. V. O. Quine. Nominalismus vykládá významy obecných výrazů materialisticky, totiž jako sumy (moderně řečeno množiny, třídy) jednotlivin. Existenci a realitu nehmotných univerzálií de facto popírá a existenci obecných výrazů chápe pouze jako užívání umělých jmen, za nimiž nemáme hledat nějaká abstrakta, ale praktičnost a úspornost umožňující označovat jedním výrazem větších množství fyzických jednotlivin.

Abstraktní výrazy jsou označením pro objekty individuální, ale kromě toho také nemateriální (nekonkrétní) povahy. Často citovanými příklady jsou „Pegas“, studovaný například právě Quinem, nebo „to největší prvočíslo“, oblíbený Fregeho příklad. Pro tuto skupinu výrazů již nominalistické vysvětlení významu představuje skutečný problém. Vždyť žádný okřídlený kůň ve fyzickém světě není a největší prvočíslo lze těžko už jen pomyslet, natož hledat jeho fyzický základ. Zatímco materialistické pojetí významu celkem dobře aplikovatelné a akceptovatelné v případě konkrétních výrazů, kdy jimi opravdu můžeme identifikovat skutečná individua, při uvažování abstraktních a obecných

výrazů se nabízí myšlenka, že by významy přinejmenším těchto jazykových výrazů mohly být jiné než materiální povahy.

A stejnému problému je vystavena i mentální reprezentace a intence. I ty lze klasifikovat do přinejmenším dvou rozdílných druhů. Mentální reprezentace rozlišujeme podle stupně řádu. Reprezentace prvního řádu odkazují k předmětům mimo mysl. Reprezentace druhého a vyšších řádů odkazují k jiným mentálním reprezentacím, které jsou vůči nim vždy o řád níž. Jejich obsahy se tedy ontologicky liší. Sedláková hovoří konkrétně o reprezentaci objektů světa vnějšího, kam patří konkrétních předmětů, osob, vlastností, událostí, a objektů světa vnitřního, kam řadíme vnitřních prožitků, emocí, myšlenek, představ, vzpomínek (Sedláková, 2004). Zcela analogicky dochází k rozlišování mezi primárními intencemi, které se vztahují přímo k externím věcem, a sekundárními intencemi, v nichž se objevuje reflexe mysli o své vlastní aktivitě a které se tak vztahují na intence primární, na předměty mysli neboli myšlenky (Pacherie, 1993).

Ať už ale vezmeme v potaz jednotlivé druhy výrazu, reprezentace a intence nebo nikoliv, předchozí kapitola 2 jasně ukázala, že ani významy konkrétních jazykových výrazů a obsahů reprezentací prvního řádu a primárních intencí nejsou ze sémantického hlediska jednoznačně materialistické. Vzhledem k jejich subtilnímu charakteru je namíste zvažovat úzký význam a úzký obsah jako entity jiného než fyzického světa. Podle J. Locka se jazykové struktury vztahují primárně k idejím, nikoliv k věcem samotným (Doubravová, 2002). Ideje jsou pak chápány v první řadě jako abstraktní nemateriální entity a dále buď jako entity subjektivní nebo objektivní povahy. Začneme tedy těmi prvními.

3.2.2 OBSAH JAKO MENTÁLNÍ ENTITA

Mentálním světem rozumíme svět obsahů, stavů a procesů psychiky, u níž předpokládáme nefyzickou a subjektivní povahu. G. Frege jej vidí jako svět vnitřních a subjektivních představ (Frege, 1994a, 1994b). Fregeův svět představ dle J. Noska „konglomerátem jedinečných světů obsahů vědomí, z nichž každý má svého jedinečného nositele a jen tomuto nositeli je jeho svět představ přístupný“ (Nosek, 1997, s. 158). U Poppera by mentálnímu světu odpovídal svět 2 (1998). Pro jeho souhrnnou charakteristiku se opět uchylujeme k P. Cmorejovi. Svět 2 tedy zahrnuje svět psychických pochodů v lidském vědomí, svět subjektivních zkušeností, svět našich subjektivních nebo osobních zážitků a především zážitků lidí, dále sem patří svět vědomých a asi i podvědomých zkušeností, svět duševních stavů a událostí a svět lidského vědomí (Cmorej, 2003).

V rámci takto vymezené kategorie by byly obsahy mentálních reprezentací a intencionálních mentálních stavů charakterizovatelné jako abstraktní, nemateriální entity subjektivní povahy. Celá reprezentace by se pak stala de facto interní záležitostí jedince. Tento obraz koresponduje se solipsistickou vizí těch, kteří zamítají široký obsah a uzavírají tak reprezentaci a intencionalitu do vnitřního systému mysli. Pacherie hovoří o návaznosti moderních solipsistických a internalistických teorií úzkého obsahu na metalistické pojetí intencionálního objektu F. Brentana (Pacherie, 1993). Konkrétně Pacherie odkazuje k Brentanově vývojově první koncepci intencionality, kdy ještě předpokládal, že intencionální objekty fungují jako vnitřní zástupné objekty vnějších reálných objektů. Avšak po pozdější reflexi zatíženosti takové představy problémem ontologického zdvojování entit, které jasně odporuje principu Occamovy břitvy, tuto představu opustil.

Jinou kategorií koncepcí mentálního obsahu, která je vzhledem k této kapitole relevantní, tvoří psychologické koncepce významu, které modelují význam jako obsah mysli, který si subjekt interpretující či užívající daný znak vybaví pod tímto znakem. Může jím být pojem, představa, myšlenka, významový pocit atd. Z představitelů psychologicky či metalisticky orientovaného výkladu významu můžeme jmenovat např.

Le Nyho (2005). J.-M. Fortis jmenuje také N. Chomského (Fortis, 2003). F. Rastier jako reprezentanty uvádí E. Roschovou, R. Jackendoffa, G. Lakoffa, R. Langacker, L. Talmyho a C. Vandeloise (Rastier, 2003a). Psychologická sémantika tedy vidí znakový význam jako obsah mysli, případně obsah vědomí. V tomto výkladu je význam ztotožňován s výsledkem individuální poznávací aktivity, čímž je do popředí postavena úloha subjektu, v jehož mysli poznání sídlí. Psychologický přístup v sémantice se obhájí otázkou: Kde jinde než právě v mysli by měl být význam hledán? Vždyť aby byl význam pochopen, musí zde být nějaký subjekt, nějaká mysl, která by jej pochopila. Bez mysli by nebyl ani žádný znak, ani význam. Mysl je tedy základním předpokladem pro chápání významu a tudíž pro smysluplné vysvětlení jeho existence. Úlohu subjektu jakožto uživatele znaku není možno ignorovat, a proto se s ní počítá i v mnohých obecně sémiotických koncepcích: Ch. S. Peirce, Ch. K. Ogden, I. A. Richards, B. Russell (Peirce, 1972; Tondl, 2006). Možná by byl do metalistického zařaditelný i J. Searle. Podle Searla význam souvisí s intencionalitou, a to právě s intencionalitou vlastní čili s myslí. Externí znak může o něčem vypovídat díky tomu, že se v naší mysli spojuje s vní obsaženou reprezentací daného objektu, s konkrétním mentálním stavem (Searle, 1994; Dennett, 2004). Naopak pro Dennetta a další kritiky konceptu vlastní intencionality je obdobná úvaha bezpředmětná (Dennett, 2004).

Předností metalistické koncepce je schopnost racionálně vyložit pro nominalismus problematické univerzálie. Objekt, který sice nemusí existovat materiálně, může existovat mentálně – totiž můžeme jej jako existující myslet, a tedy v mysli existuje. Podobným směrem se ubírají myšlenky konceptualismu, který vznikla jako alternativa k nominalisticko-realistické opozici. Jak ale upozorňují mnozí materialisté i idealisté, například G. Frege (1994a, 1994b), tato cesta je zavádějící, protože nesprávně zaměňuje dvě různá univerza. Ptáme-li se totiž, co označuje jméno „Pegas“, zajímá nás svět skutečných objektů, nikoliv svět myšlených objektů. Obdobný argument je použitelný ve sféře mentálních reprezentací a intencionálních mentálních stavů. Je ostatně nutno uznat, že pravá hodnota myšlenky leží v tom, že obsahuje informaci o nějaké *skutečné* fyzické věci a nikoliv o subjektivní představě té věci. S tímto faktem se také pokoušel vypořádat F. Brentano. U E. Pacherie se dočítáme že to byl vedle problému se zdvojováním entit další z podnětů, které jej nakonec dovedly k odklonu od mentalistického pojetí (Pacherie, 1993).

Právě subjektivita je trnem v oku nejen materialistické, také idealisticky-objektivistické filozofii, lingvistice a sémantice. Jejich hlavní námitka spočívá v tom že, pokud by význam skutečně existoval v jednotlivých myslích, pak by nemohla fungovat ani komunikace ani vědecké poznání. Proč komunikace? Protože mysli jsou subjektivní a jedinečné a pokud by byly sídlem významů, znamenalo by to, že i významy jsou subjektivní a jedinečné. Ale aby si lidé mohli vzájemně rozumět, aby mohli interpretovat znaky jednotně, potřebují sdílet stejné významy. A proč věda? Protože jazyk je také nástrojem objevování, zachycování a komunikování poznání vědeckého – a to směřuje k jednotnosti a univerzálnosti, čímž se od poznání individuálního jasně liší. Jazyk tak odkazuje tak k vědeckým pojmům, propozicím, teoriím, tedy k objektivním faktům, existujícím a platícím nezávisle na tom, zda je lidstvo již objevilo či zatím zůstávají neodhalena, zda si je uvědomujeme či nikoliv. Objektivní poznání, na rozdíl od subjektivního, 1) nevzniká, pouze je objevováno, 2) existenčně je na procesu poznávání nezávislé a 3) nemá nositele (Frege, 1994a, 1994b; Popper, 1998). Jak ostatně zdůraznil K. Popper: „Poznání v objektivním smyslu je poznání bez poznávajícího: je to poznání bez poznávajícího subjektu“ (Popper, 1998, s. 185)¹⁰³. Subjektivní poznání ostatně není o vytváření vědeckých faktů, ale o objevování už existujících. Jak říká Frege, naše

---

¹⁰³ „La connaissance au sens objectif est une connaissance sans connaisseur: c'est une connaissance sans sujet connaissant“

poznávání má hranice, může se rozpínat jen po meze objektivního poznání (Frege, 1994a, 1994b; Kolman, 2002). Role psychiky vlastně spočívá v tom, že zpřístupňuje a zvědomuje objektivní významy a že je může dokreslovat různými již individuálními představami. Ale pokud by jediným obsahem mysli byla opět mysl, hrozil by zde solipsismus, který vylučuje nejen poznatelnost vnější reality, ale i možnost předpokládat její existenci.

Abstraktně-subjektivní pojetí mentálního obsahu i znakového významu tedy není z metafyzické perspektivy tak samozřejmé a bezproblémově přijatelné, jak by se na první pohled mohlo zdát a jak by možná mnozí rekrutující se z řad *a priori* předpokládali. Toto konstatování nás přivádí k tomu, abychom s respektem přinejmenším zvážili i třetí ontologickou variantu.

3.2.3 OBSAH JAKO IDEÁLNÍ ENTITA

Ideální svět může mít více podob a jeho vymezení bude nejobtížnější (Penrose, 1999). Fregeho třetí svět je J. Noskem popisován jako „ani vnější [myšleno materiální], ani vnitřní [myšleno psychický] svět myšlenek“ sestávající ze „zjišťovacích otázek, nepravdivých a pravdivých vět, které platí nebo neplatí nezávisle na tom, jestli jsou nebo nejsou myšleny, jak jsou myšleny a kdy a kde jsou myšleny“ (Nosek, 1997, s. 158). Jako neutrálněji znějící alternativa oné „myšlenky“ se nabízí pojem propoziční smysl (tedy Sinn), protože samotný Frege o ní hovoří takto: „Aniž bych chtěl podávat nějakou definici, nazývám myšlenou [Gedanke] to, u čeho se můžeme ptát, zda je to pravdivé či nepravdivé [...] Řekl bych: myšlenka je smysl propozice“ (Frege, 1994b, s. 173)¹⁰⁴. Pojem myšlenka (něm. *Gedanke*) je pro G. Fregeho jedním z centrálních pojmů a věnoval jí stejnojmenný text *Der Deganke* (zde citujeme fr. verzi z roku 1994b). Jak je patrné, *Gedanke* nemá nic do činění se světem mysli neboli není to obsah mentálního, ale logického prostoru. Idealistické koncepce významu na jednu stranu předpokládají jeho abstraktní povahu (což sdílí s mentalismem), avšak zároveň také objektivní charakter (což je společný bod s materialismem). Tomu také odpovídá Popperův svět 3 v užším smyslu neboli svět duchovních výtvorů, které nepatří ani světu 1, ani světu 2 (1998). Čerpáme-li opět z vyčerpávajícího přehledu P. Cmoreje pak se jedná o svět idejí v objektivním smyslu, do kterého patří teorie o sobě (pravdivé i nepravdivé) a jejich logické vztahy, stejně jako argumenty, problémy a problémové situace o sobě; svět abstraktních, ne-fyzických obsahů (našich vět, teorií a argumentů; svět možných objektů myšlení; svět aktuálních a potenciálních teorií a svět objektivních myšlenkových obsahů (Cmorej, 2003).

Z pozice psychologie však ani koncepce třetího světa nezajišťuje naši spokojenost, jak jsme ukázali v předchozím odstavci. Odnětí myšlenek vnitřnímu světu naší psychiky je těžko přijatelné a vzbuzuje otázky. Jak myslet myšlenky, které nejsou součástí mysli? Jsou snad obsahy myšlenek mimo mysl? Vždyť už samotný výraz myšlenka naznačuje spojitost s myšlením – na subjekt vázanou činností. Proto jsme také pro označení třetího světa zvolili výraz *idea*, který cítíme jako odsubjektivizovaný, a proto výstižnější než výraz *myšlenka*, kterou chápeme v subjektivním smyslu. Ačkoliv se kladná odpověď zdá pro psychologa neakceptovatelná, uvidíme více podobných a zcela seriózních úvah.

Mezi zastánci tohoto ideálně objektivního světa nacházíme především reprezentanty logické sémantiky a logiky vůbec. Například dle R. Penrose je tento svět „světem platónských absoluten – jmenovitě světem absolutní matematické pravdy“ (Penrose, 1999, s. 84). Odkaz na Platóna a jeho svět idejí je přítomný i K. Pstružiny (Pstružina, 1998). Významy ve smyslu platónských idejí jsou chápány jako entity, které existují skutečně v autonomním nemateriálním a nementálním světě, zasazené mimo čas – nevznikají, nemění se, ani nezanikají – a mimo prostor – nenavázané na nositele. Klasickou

---

¹⁰⁴ „Sans vouloir donner une définition, j'appelle pensée [*Gedanke*] ce dont on peut demander s'il est vrai ou faux [...] Je dirais: la pensée est le sens d'une proposition“

idealistickou koncepcí je středověký realismus univerzálií. Podle tohoto směru jsou reálné i významy abstraktních a obecných výrazů, jimiž jsou například vlastnosti nebo vztahy. Podle J. Noska jsou Frege a Popper vlastně novodobými reprezentanty platonismu (idealismu) (Nosek, 1997). Avšak s tím rozdílem, že, zatímco K. Popper ve shodě s Platónem postuluje *reálnou* existenci světa 3 (Popper, 1998; Cmorej, 2003), Fregemu ontologický platonismus mu podle V. Kolmana přisoudit nemůžeme. Nanejvýše by se u něj jednalo o tzv. platonismus sémantický, což znamená uvažovat třetí svět pouze jako nástroj k výkladu sémantiky bez nároku na jeho ontologickou realitu (Kolman, 2002, s. 185).

Stejně tak je zajímavou otázkou, zda a nakolik jsou kompatibilní platonismus s intenzionalismem. Podle Peregrina nikoliv, protože z ontologického hlediska, narozdíl od f-významu a f-smyslu, extenze a intenze objekty spadají do téže kategorie, intenze jen zachycují jemnější rozdíly mezi výrazy (Peregrin, 1992). Naopak H. Putnam považuje intenze spíše za ideální entity. Při vysvětlování této kompatibility se autor zaměřil na tzv. přirozené termíny, jejichž význam není postižitelný definujícími charakteristikami, ale pouze typickými charakteristikami. Model významu takového termínu nemá v našich myslích podobu přesné definice, ale pouze jakéhosi stereotypu, který představuje jen zjednodušenou formu definice, nese mnoho nedostatků a postihuje spíše jen prototyp slova než jeho úplnou extenzi. Z předpokladů, že extenze je determinovaná pouze intenzí a že mentální podoba významu – stereotyp – není s to extenzi determinovat, pak Putnam vyvozuje, že intenze nemůže být totožná se stereotypem, a tudíž nemůže být ani v našich myslích (Putnam, 1996).

J. Nosek upozorňuje na to, že teorie psychofyzické identity, podle které je mentální identické s fyzickým, naráží na problém své platnosti, začneme-li uvažovat nejen vnitřní fyzické prostředí individua, ale i vnější. V důsledku rozšíření pojmu fyzické se přirozeně naruší smysluplnost koncepce psychofyzické identity, neboť nelze předpokládat, že by něco mentální uvnitř individua mohlo být totožné s materiálním mimo individuum. Princip identity pak musí být nahrazen principem determinace. A předpokládaný směr determinace pak zakládá rozdíl mezi internalismem, případně individualismem, a externalismem, tedy antiindividualismem. Internalismus předpokládá, že intencionální obsahy jsou určovány zevnitř, kdežto externalismus tvrdí, že jsou určovány zvnějšku. Individualismus uvažuje o psychofyzické identitě jen v rámci vnitřního prostředí jedince, zatímco antiindividualismus přihlíží rovněž k okolí jedince a tudíž nahlíží identitu jako vnějším fyzikálním prostředím determinovanou. (Nosek, 1997). Avšak jsou-li dle externalistů intence určovány a ovlivňovány externími entitami, nelze následně obsahům těchto entit přisoudit ani objektivně materiální, ani subjektivně mentální statut, ale jakýsi objektivně ideální. Přesnější formulace argumentů pro daný závěr vypadá takto: „Požadujeme-li, aby mezi intencí a jejím předmětem platil determinální funkcionální vztah, pak bychom měli přijmout závěr, že intence jsou determinovány předměty nacházejícími se mimo psychofyzické individuum. Ale jelikož by pak obsahy mysli nebyly součástí žádného psychofyzického individua, nemohly by být ani součástí psychické, ani fyzické oblasti, a jelikož přesto by tyto obsahy sféru psychickou a fyzickou určovaly, museli bychom jim vymezit nějakou jinou oblast, např. fregovsko-popperovský třetí svět.“ (Nosek, 1997, s. 48). Toto je jedna z cest, které vedou k lokalizaci intencionálních a reprezentačních obsahů do světa idejí.

Další směr, stále podle J. Noska, ukazuje zajímavá kombinace funkcionalistické koncepce mysli a typové koncepce reprezentace a intencionality. Funkcionalismus stojí proti teorii identity v tom, že mysl považuje za fyzicky multirealizovatelnou funkci, v důsledku čehož mentální pochopitelně nemůže být s fyzickým totožné. Tzv. *typová koncepce*, označována běžně anglickým výrazem *type*, pohlíží na mentální reprezentace a intencionální stavy jako na druhy. Jednotlivé akcidence (případy a výskyty v různých myslích a v různých časech) téhož druhu (vztahující se k téže kategorii reprezentovaného

objektu) jsou považovány za identické. Jejím protipólem je tzv. *případová koncepce*, uváděná často pod anglickým označením *token*. Každou mentální reprezentaci a každý intencionální stav považuje za jedinečnou akcidence, neidentickou s žádnou druhou (. Je-li tedy mysl chápána 1) jako sice jakkoliv materiálně realizovatelná, avšak netvořící součást tohoto materiálního substrátu a zároveň 2) jako obecný a objektivní druh (type) a nikoliv jedinečná a subjektivní akcidence (token), pak není možné ji zařadit ani do fyzického, ani do psychického světa a nezbyvá než obrátit se opět k období fregovsko-popperovského světa.

Jinými slovy: „Nejsou-li podle externalismu intencionální obsahy mysli realizovány v tělesné stavbě individua, ‚v jeho hlavě‘, nýbrž mimo individuum, nemohou být ani realizovány v hlavách jiných individuí [...] Pokud by nyní intencionální obsahy byla považována za typy, druhy, které různá individua mohou intendovat stejným způsobem, pak by se tyto druhové obsahy nemohly realizovat ani v hlavách individuí, které jsou součástí fyzického interního i externího světa, ani v externím nebo interním psychickém světě těchto individuí. Pro existenci intencionálních obsahů mysli by proto musel být vyhrazen další, třetí svět, nezávislý na tělesném světě a světě psychickém, světě mysli.“ (Nosek, 1997, s. 157 - 158). Doplňme jen, že, pokud by byla změněna první podmínka, vyústila by úvaha do materialistické koncepce mentálního obsahu, a, pokud by byla změněna druhá podmínka, výsledkem by byla koncepce metalistická.

Ostré výhrady proti významu pojímaném v objektivně-ideálním smyslu se objevují jak mezi materialisty, tak mentalisty. Z předchozích kapitol už můžeme jejich znění vytušit. Materialismus bojuje za to, že slova označují věci a ne ideje. Psychologický přístup zase namítá, že ani objektivní poznání, ani komunikace prostřednictvím znaků nemohou existovat samy o sobě bez subjektu a jeho psychiky. Dostáváme se tak do jistého bludného kruhu úvah, v nichž se naše původní otázka po *podstatě* věci – po *podstatě obsahu mentálních reprezentace a intencionálních mentálních stavů* – rozplývá do velmi vágní podoby. Ve vývoji vědecko-filozofického myšlení můžeme zaznamenat, i když pochopitelně na mnohem obecnější rovině a v souvislosti s širší škálou předmětů zájmu, průběh podobné reflexe, která postupně vedla ke zformování nového způsobu jak uvažovat o podstatě věcí, ale nezabřednout přitom do metafyzických spekulací. Cestu ven z bludného kruhu metafyziky slibuje funkcionalismus.

3.3 FUNKCIONALISTICKÁ KONCEPCE OBSAHU

Pojem funkcionalismus odkazuje ke specifické *ne-ontologické* strategii, uplatnitelné a efektivní zejména v případech deskripce a identifikace jevů, u nichž je obtížné určit jejich ontologickou povahu. Právě proto se tak často používá v analýze mentálních a sémantických fenoménů (Rey, 2003).

3.3.1 FUNKCIONALISMUS NAMÍSTO ONTOLOGIE

Funkcionalismus jakožto vědecká a filozofická koncepce podstaty věcí zastřešuje velký počet velmi rozmanitých přístupů a disciplín. Tuto skutečnost decentně naznačuje i název, který E. Pacherie ve své, zde opakovaně citované, knize zvolila pro kapitolu věnovanou funkcionalismu: *Fonctionnalismes*, tedy *Funkcionalismy* (Pacherie, 1993). Přesto však, jak uvádí J. Nosek, všechny spojuje jeden společný jmenovatel – centrální pojem *funkce*. Zjednodušeně řečeno, podstatu věci funkcionalismus spatřuje nikoliv v *matérii*, již je věc realizována, ale ve *funkci*, kterou věc plní v rámci celku, jehož je součástí (Nosek, 1997). A důvod k upřednostnění definice pomocí funkce před definicí pomocí *matérie* leží v samotném charakteru lidské společnosti. Naše chápání a identifikování věcí se zakládá spíše na způsobu, jakým tyto věci používáme, než přímo na vlastnostech látky, z níž jsou

tvořeny (Rey, 2003). Příkladem mohou být třeba dnešní peníze – jejich hodnota a význam nesouvisí s tím, že jsou z papíru, ale s tím, že je lze používat jako platidlo.

Funkcionalismus tedy od formy realizace věci, od substance a entity jako takové zcela abstrahuje (Nosek, 1997). Podle funkcionalismu je funkce tzv. *multirealizovatelná* – nezáleží na tom, z čeho věc je, záleží na tom, co dělá, jak se chová, zkrátka jak funguje (Rey, 2003). S touto optikou pohledu se funkcionalismus dostává do opozice vůči klasickým ontologickým a metafyzickým přístupům, které primát přisuzovaly zásadně *matérii* věci (chápejme *látce*, ať už materiální, mentální či ideální povahy). A tím se stává velice atraktivním pro ty, kteří hledají ne-metafyzické a ne-spekulativní cesty poznání podstaty různých jevů, ať už se jedná o jazykový význam nebo mentální obsah.

Nyní se podívejme na samotný koncept funkce. Tento termín rozhodně není chápán nijak jednoznačně. Nosek hovoří o celkem sedmi způsobech jeho používání: 1) ve smyslu interakce systému s okolím (jak se systém projevuje navenek), 2) ve smyslu chování (jak se něco chová, jak něco reaguje, funguje), 3) plnění úlohy (předepsané role, funkce), 4) zobrazení (ve smyslu přiřazování hodnot výchozím argumentům), 5) ve smyslu operace (jakožto postup, průběh) a 6) jako prostředek (co funguje jako efektivní nástroj k dosažení cíle). Nicméně tím podstatným a zobecňujícím je ta skutečnost, že funkce je funkcí jen v rámci nějaké organizace, v rámci nějakého systému. A právě pojem *systém* či *struktura* představuje ve funkcionalismu další z ústředních bodů. Funkcionalismus totiž pohlíží na daný předmět zájmu jako na holistický systém, kde primární je struktura, nikoliv samotné prvky (Nosek, 1997). Principiálně se tedy zakládá na dnes velice populární obecné *teorii systémů*, v souladu s níž vlastnosti elementů vyplývají právě z pozice (statická charakteristika) a jí přidružené funkce (dynamická charakteristika), kterou tyto elementy v celkové struktuře mají (Bertalanffy, 1993).

Tento funkcionálně laděný strukturalismus je charakteristický pro sémantiku F. de Saussura, který při definování znakového významu neodkazuje k žádné entitě, ale k ostatním znakům daného znakového systému. Významem výrazu je jeho specifická pozice v tomto systému a z ní vyplývající funkce, kterou se daný význam odlišuje od významů ostatních znaků (Saussura, 1996). Současným představitelem sémantického strukturalismu je určitě J. Peregrin. Ve svých publikacích poukazuje na silné nedostatky tzv. *substancionálních* pojetí významu, o nich jsme hovořili v minulé kapitole, a jednoznačně podporuje pojetí tzv. *strukturální*, inspirované problematikou jazykové produktivity, jejíž řešení spočívá v předpokladu strukturovanosti a kompozicionality jazyka (Peregrin, 2003, 1999). A jelikož jsme v kapitole 1.4.3 viděli, že na těchto vlastnostech (produktivita, strukturovanost a kompozicionalita) vystavěl svůj jazyk myšlení i J. A. Fodor, můžeme říci, že všechny tři koncepty jsou vlastně *obecnými principy strukturálně-funkcionalistického přístupu*. Proto nás nyní asi nepřekvapí, když G. Rey mezi jeho reprezentanty, tentokrát za problematiku obsahu mentálních reprezentací a intencionálních mentálních stavů, mezi jinými uvede právě J. A. Fodora (Rey, 2003).

3.3.2 VYÚSTĚNÍ ONTOLOGICKÉHO A SÉMANTICKÉHO PROBLÉMU MYSLI: ÚZKÝ OBSAH JAKO KAUZÁLNÍ ROLE

Funkcionalistická strategie určování podstaty či identity obsahů mysli je velmi rozšířená, a to především v souvislosti s obsahem úzkým (Pacherie, 1993; Rey, 2003; Nosek, 1997). V kapitole 1.4.3 bylo řečeno, že aktuálním naturalistickým záměrem je vysvětlit intencionalitu mysli a sémantičnost jazyka převedením obojího na koncept jazyka mentálních reprezentací. V tuto chvíli nám znalost funkcionalistické strategie umožní naturalistickému plánu porozumět detailněji.

Ve funkcionalistické interpretaci je každý systém tvořen dvěma vzájemně interagujícími pod-systémy: vstupně/výstupním, určeným ke komunikaci s vnějším okolím, a vnitřním, určeným ke komunikaci mezi dílčími složkami systému (Nosek,

1997). Aplikujeme-li tuto interpretaci na mysl, pak zde máme klasický kognitivně-komputační model periferního senzomotorického subsystému, jímž vstupují sensorické informace a vystupuje behaviorální projevy, a centrálního subsystému, kde dochází k vnitřnímu ukládání a zpracovávání mentálně reprezentovaných informací (Thagard, 2001; Sternberg, 2002). V souladu s tímto modelem pak „funkcionalismus definuje mentální stavy jako stavy funkcionální: mentální stav je individuován vztahy s podněty, behaviorálními odpověďmi a dalšími mentálními stavy“ (Pacherie, 1993, s. 105)¹⁰⁵. A ve stejném smyslu jsou individuovány obsahy těchto mentálních stavů.

Úzký obsah se již „nehledá někde“ v mysli jakožto nějaká samostatná, svébytná entita či substance, která by vykazovala specifickou abstraktní subjektivní povahu nezaměnitelnou za předměty světa fyzického a ideálního, ale považuje se za funkci, kterou jemu korespondující mentální reprezentace (ve smyslu toho, co jsme zde chápali jako nástroj) či intencionální stav (opět jakožto nositele obsahu) plní v rámci celkového mentálního systému. Tuto funkci lze dále modelovat jako tzv. **konceptuální roli** neboli úlohu dané pojmové reprezentace v rámci celkové pojmové struktury mysli, a tu následně ztotožnit s tzv. **kauzální rolí** této reprezentace neboli sumou a povahou všech příčinných vztahů, prostřednictvím nichž je v daném momentu komputačního procesu ve spojení s ostatními pojmovými reprezentacemi v mysli. Jinými slovy úzký obsah mentální reprezentace je kauzálním potenciálem příslušné mentální reprezentace v komputačním systému mysli. Reprodukovaná slova N. Blocka spolu s úvodním komentářem E. Pacherie budou znít ještě přesněji: „význam výrazů – symbolů – vnitřního jazyka je determinován jejich konceptuální rolí. Konceptuální role sama je Blockem definována následujícím způsobem: ‚(Konceptuální role) je záležitostí kauzální role výrazu v myšlení a uvažování a, vůbec, ve způsobu, jakým se výraz kombinuje s dalšími výrazy a interaguje s nimi, aby prostředkoval vztah mezi sensorickými vstupy a behaviorálními výstupy‘ (Block, 1986, s. 628)“ (Pacherie, 1993, s. 139)¹⁰⁶.

Právě o tomto úzkém obsahu se vedou debaty mezi internalisty a externalisty, čili individualisty a anti-individualisty. O takto chápaném úzkém obsahu hovořil J. A. Fodor, když hájil jeho existenci a sémantičnost před H. Putnamem: „Je pravda, že, když já řeknu ‚vodu‘, dostanu vodu a, když mé dvojník řekne ‚vodu‘ dostane XYZ. Ale to je vzhledem k otázce ohledně identity kauzálních sil irelevantní, protože si máme představit, že se tato slova (/myšlenky) objeví v odlišných kontextech (moje se objeví v kontextu, kde místní pitnou tekutinou je H₂O, jeho se objeví v kontextu, kde místní pitnou tekutinou je XYZ). Relevantní vzhledem k otázce ohledně identity kauzálních sil je následující dvojice kontrafaktů: (a) kdyby se jeho slovo (/myšlenka) objevilo v mém kontextu, bylo by mělo stejné účinky jako mělo moje slovo (/myšlenka); a (b) se jeho moje slovo (/myšlenka) objevilo v jeho kontextu, bylo by mělo stejné účinky jako mělo jeho slovo (/myšlenka). Aby naše slova (/myšlenky) měla stejné kauzální síly, oba tyto kontrafaktuály musejí být pravdivé“ (Fodor, 1996, s. 199)¹⁰⁷.

---

¹⁰⁵ „le fonctionnalisme définit les états mentaux comme des états fonctionnels: un état est individué par les relations qu’il entretient avec des stimuli, des réponses comportementales et d’autres états mentaux“

¹⁰⁶ „le sens des expressions – des symboles – du langage interne est déterminé par leur rôle conceptuel. Le rôle conceptuel est lui-même défini comme suit par Block:

‚(Le rôle conceptuel) est affaire de rôle causal de l’expression dans le raisonnement et la délibération et, en général, dans la manière dont une expression se combine avec d’autres expressions et interagit avec elles pour opérer la médiation entre entrées sensorielles et sorties comportementales‘ (Block, 1986, s. 628)“

¹⁰⁷ „It’s true that when I say ‚water‘ I get water and when my Twin says ‚water‘ he gets XYZ. But that’s irrelevant to the question about identity of causal powers, because these utterances (/thoughts) are being imagined to occur in different contexts (mine occur in a context in which the local potable is H₂O, his occur in a context in which the local potable is XYZ). What is relevant to the question about identity of causal powers is the following pair of counterfactuals: (a) if his utterance (/thought) had occurred in my context, it would have had the effects that my utterance (/thought) did have; and (b) if my utterance (/thought) had occurred in his context, it would have had the effects that his utterance (/thought) did have.“

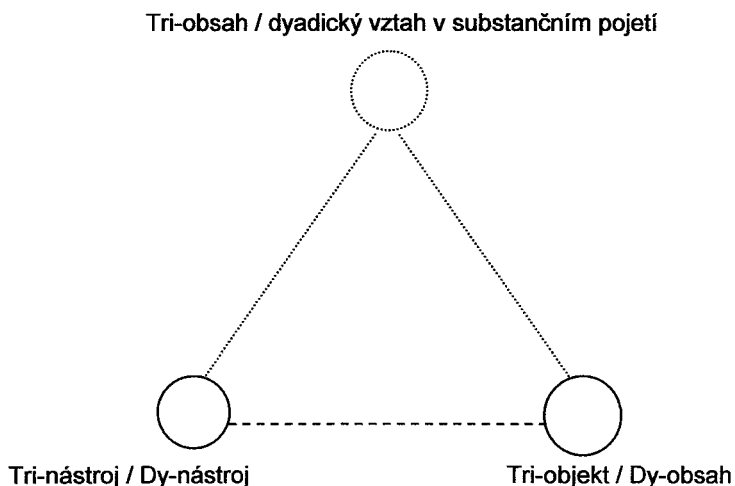
Podle Fodora rozdíly v prostředí nemají vliv na fakt, že obsah daného slova/pojmu, chápaný jako jeho kauzální síla, zůstává v obou případech stejný: „Identita kauzálních sil představuje identitu kauzálních důsledků napříč nomologicky možnými kontexty“ (Fodor, 1996, s. 207)¹⁰⁸. Ať tedy Oskar1 požádá o vodu na planetě Zemi nebo Zemi Dvojčeti, kauzální síla jeho intence zůstává stále stejná – chce dostat to, co je na té které planetě (v tom kterém kontextu) jakožto voda k dispozici.

V této chvíli máme možnost ještě jednou a naposledy se vrátit k poměřování vztahů mezi dyadickými a triadickými modely sémantiky myslí. Připomeňme, že dyadické materialistické koncepce sice ustavily vztah myslí k vnější realitě, avšak nedokázaly podat uspokojivé vysvětlení principů, díky nimž je spojení mezi dvěma tak odlišnými „světy“ vůbec možné. Hledání uspokojivého vysvětlení bylo také jedním z motivů uvažování o ještě něčem třetím, co by umožnilo lépe uchopit a objasnit unikající podstatu odkazovacího vztahu, díky kterému vnímáme reprezentaci/intendující a reprezentované/intendované jako celek. V kompetenci tohoto tri-obsahu, jak jsme zde ono třetí nazvali, pak mělo být spojení mezi myslí a světem umožňovat, ustavovat i zprostředkovávat. Otázkou však zůstalo, jak toto třetí chápat.

Jak jsme ukázali v této kapitole, v souvislosti se znakem či jazykem může být význam obtížně uchopitelný a vymežitelný proto, že lze vnímat jaksi ve dvojí roli a dvojí podobě: 1) jako *relaci*, tedy *funkci* zajišťující korespondenci mezi označujícím a označovaným, a současně 2) jako *substanci*, tedy obsahovou komponentu znaku. Citujeme zde Solnceva, který explicitně uvádí, že „význam je tedy označované obecně přiřazované danému znaku“ a následně že „význam (stejně jako pojem) zprostředkovává (jsa sám označovaným) spojení znaku (částičky matérie) s označovaným předmětem (třídou předmětů)“ (Solncev, 1981, s. 93). Podobnou dvojí interpretací je postižen i koncept mentálního obsahu.

Povšimněme si, že střet těchto dvou rolí tri-obsahu, ať už mentálního či znakového, opět reflektuje střet dyadického a triadického modelu. V prvním případě je tri-obsah, řekněme, „ztělesněn“ neboli postaven do role samostatně existující *entity*, vyžadující přiřazení určitého ontologického statusu. Poměr mezi triadickým substančním a dyadickým modelem bychom pak mohli znázornit následujícím způsobem.

Schéma č. 21: Tri-obsah jako dyadický vztah v substančním pojetí

For our utterances (/thoughts) to have the same causal powers, both of those counterfactuals have to be true."

¹⁰⁸ "Identity of causal powers is identity of causal consequences across nomologically possible contexts."

Ve druhém případě je tri-objekt prezentován jako *funkce* reprezentování, odkazování k, bytí o, vztahování se k, označování, pojmenovávání atd. Hovoříme-li o tri-obsahu v termínech funkcionalistických, nemůžeme již pochopitelně předpokládat, že by se jednalo o substanci jako takovou. Je to něco, co je, řekněme, „implicitně přítomné“ v samotném vztahu mezi nástrojem a objektem.

Schéma č. 22: Tri-obsah ve funkcionálním pojetí

Dospěli jsme k závěru této kapitoly. Snad se nám podařilo ukázat, že odbočka směrem k ontologii nebyla zbytečná. Přinejmenším nám poskytla náhled do širšího kontextu sémantické problematiky obsahu mentálních reprezentací a intencionálních mentálních stavů, bez něhož by nebylo dost dobře možné ani zachytit některé jemné nuance odlišující triadické a dyadické modely, ani hlouběji porozumět argumentům putnamovsko-fodorovské debaty.

III. ZÁVĚR

*Buďte změnou,
kterou si přejete vidět ve světě.
(Mahátma Gándhí, 1869-1948)*

Budeme-li se zajímat o problematiku sémantického obsahu mentálních reprezentací a intencionálních stavů mysli, můžeme se v první řadě zaměřit na zmapování jednotlivých koncepcí a pojetí takového obsahu, na sledování debat mezi jednotlivými tábory, přemýšlet o jejich argumentech a protiargumentech, poměřovat jejich váhu atd. To bylo také cílem naší diplomové práce – vytvořit přehledovou studii zásadních myšlenkových a koncepčních trendů v rámci dané a u nás dosud uceleně nezpracované problematiky. Tento krok byl nezbytný, nicméně zatím pouze první v pořadí. Jelikož je vědecký výzkum založen především empiricky a orientuje se na praktické výstupy své činnosti, chceme se zde zamyslet nad možnými perspektivami dalšího využití zpracovaného tématu.

Celou prací (místy implicitně, místy explicitně) prostupuje problém, který by se dal definovat jako střet dvou základních pojetí mentálního obsahu. Chápat mentální obsah spíše v úzkém nebo širokém smyslu? Viděli jsme, jak zde na sebe narážejí na jedné straně externalismus s anti-individualismem, zdůrazňující široký mentální obsah jakožto konkrétní a objektivní obsahové aspekty spojené s realitou za hranicemi individuální mysli, a na druhé straně internalismus s individualismem, vyzdvihující naopak obsah úzký jakožto abstraktní a subjektivní obsahové charakteristiky vázané na povahu a architekturu samotné psychiky. Nový cíl, který se v tuto chvíli – po získání prvotního náhledu do této problematiky, jinak daleko přesahující rámec naší práce – začíná formovat, je „zjistit“, která z těchto dvou filozofických koncepcí je kompatibilnější s psychologickým obrazem lidské mysli. Který z teoretických konstruktů postihuje a vyjadřuje skutečný obsah lidské psychiky adekvátněji?

Otázkou však je, jakým způsobem bychom mohli externalismus a internalismus podrobit jinému než teoretickému výzkumu. Pokud se nám doposud vyplácelo hledat při studiu mentální reprezentace inspiraci v poznatcích o jazyce, proč bychom se o to nepokusili i v této situaci. První inspiraci nacházíme u Wasona (1966 via Thagard, 2001), který svým slavným (tentokrát již empirickým; ne jen myšlenkovým) experimentem *selection task* ukázal, jak nelogicky s pravidly logiky zacházejí běžní lidé. Abstraktní a do té doby teoretické předpoklady, že lidská kognice funguje na principech obecné logiky, se tím poněkud zpochybnily a ukázalo se, že „logika“ myšlení není totéž co logika vědecká. Bylo by velmi zajímavé aplikovat podobný způsob uvažování i na naši problematiku. Jde to přesunout úvahy o mentálním obsahu z debatních kruhů do experimentálních situací. Naším novým záměrem by tedy mohlo být najít a předložit takový experimentální úkol, jehož řešení by jasně svědčilo pro jednu či druhou teoretickou variantu: buď ve prospěch externalistického pojetí mentálního obsahu a nebo ve prospěch pojetí internalistického.

Druhou inspiraci jsme objevili u autorů Machery, Mallon, Nichols, Shaun a Stich v jejich společném článku *Semantics, cross-cultural style*, který vyšel v roce 2004 v časopise *Cognition* a z něhož si dovoluujeme citovat abstrakt:

Theories of reference have been central to analytic philosophy, and two views, *the descriptivist view of reference* and *the causal-historical view of reference*, have dominated the field. In this research tradition, theories of reference are assessed by consulting one's intuitions about the reference of terms in hypothetical situations. However, recent work in cultural psychology (e.g., Nisbett et al. 2001) has shown systematic cognitive differences between East Asians and Westerners, and some work indicates that this extends to intuitions about philosophical cases (Weinberg et al. 2001). In light of these findings on cultural differences, two experiments were conducted which explored intuitions about reference in Westerners and East Asians. Both experiments indicate that, for certain central cases, Westerners are more likely than East Asians to report intuitions that are consistent with the causal-historical view. These results constitute *prima facie* evidence that semantic intuitions vary from culture to culture, and the paper argues that this fact raises questions about the nature of the philosophical enterprise of developing a theory of reference.

Autoři evokují sémanticko-filozofický problém vymezení reference jazykových výrazů. Tzv. *deskriptivní a kauzálně-historický* pohled na referenci představují prakticky jen z jiného pozadí vycházející alternativní označení carnapovsky-intenzionální a kripkovsky-intenzionální koncepce významu, které jsme v této práci podrobně rozebrali. Autoři společně vycházejí z kulturně-srovnávacích psychologických výzkumů kognitivních charakteristik Nisbetta et al., kteří zjistili, že lidé Západní a Východní kultury se významně a velmi konkrétně liší ve způsobu, jakým kategorizují objekty. Na základě toho pak autoři formulovali hypotézu, že lidé Západního světa budou mít větší tendenci vykazovat kauzálně-historické vnímání významu, kdežto Východní Asiaté budou význam vnímat spíše deskriptivisticky. Nástroje, na kterých by pak měla být tato hypotéza testována, představují klasické myšlenkové experimenty, jaké používali například Kripke nebo Putnam a jejichž zjednodušené a rozmanité varianty pro experimentální využití u běžné populace navrhl Weinberg.

Možnou výzkumnou perspektivu rodící se z uvedených dvou inspirací bychom tedy nastínili takto. Wason zadal logický problém ne-logikům, Machery et al. zadali filozofický problém ne-filozofům dvou různých kulturních a lingvistických skupin. Jelikož úzký a široký obsah bývají analogicky přirovnávány ke carnapovské a kripkovské intenzi, lze tuto problematiku ilustrovat a zkoumat – a zde opět zpětně odkazujeme k textu této práce – na příkladech filozofických myšlenkových experimentů. Mohli bychom proto i my, psychologové, využít upravené verze klasických zadání jako *Země Dvojče* nebo *Oidipus*, předložit je běžné ne-filozofické populaci (ne-odborníkům) jako takové a sledovat, zda produkované odpovědi implikují spíše carnapovské/úzké nebo spíše kripkovské/široké varianty mentálních obsahů.

Podobně jako Wason konfrontoval se skutečných psychickým fungování člověka předpoklady a teorie logiky, zde by se jednalo o předpoklady a teorie filozofie. Pokud Machery a kol. se zaměřovali výhradně na inter-kulturní rozdíly, nás by postupně zajímaly rozdíly ve věku, pohlaví, inteligenci a v mnoha dalších psychologicky relevantních kategoriích.

Tolik tedy na závěr, respektive na nový začátek...

IV. BIBLIOGRAFIE

ATKINSON, Rita L. et al. *Psychologie*. 1. vyd. Praha: Victoria Publishing, 1995. 863 s. ISBN 80-85605-35-X.

AYDEDE, Murat. The Language of Thought Hypothesis. In Zalta, E. N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [Online]. Fall 2004 edition. Stanford: Stanford University, 1998, last mod. Jul 27 Jul 2004 [cit. 2008-3-23]. URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2004/entries/language-thought/>. ISSN 1095-5054.

BERTALANFFY, Ludwig von. *Théorie générale des systèmes*. 2e édition Paris: Dunod, 1993. 308 s. ISBN 2-10-006349-9.

BOKR, Josef, SVATEK, Jan. *Základy logiky a argumentace pro zájemce o umělou inteligenci, filozofii, práva a učitelství*. 1. vyd. Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeněk, 2000. 173 s. ISBN 80-902627-8-3.

BRENTANO, Franz. *Psychology from an Empirical Standpoint*. 2nd edition. London, New York: Routledge, 1995. 415 s. ISBN 0-415-10661-3.

BRISART, Robert. La théorie de l'objet ans les Recherches Logiques de Husserl. In Benoist, J., Courtine, J.-F. (éds.). *Husserl: la représentation vide*. 1re édition. Paris: PUF, 2003. 305 s. (125-139) ISBN 2-13-053516-X.

BROWN, Curtis. Narrow Mental Content. In Zalta, E. N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [Online]. Spring 2007 edition. Stanford: Stanford University, 2002, last mod. 14 Feb 2007 [cit. 2008-3-23]. URL = <http://plato.stanford.edu/archives/spr2007/entries/content-narrow/>. ISSN 1095-5054.

BROWN, Curtis. Belief States and Narrow Content. *Mind and Language*. 1993, vol. 8, s. 343-367. Dostupný také z URL = <http://www.trinity.edu/cbrown/papers/belstates&narcon.html>

BURGE, Tyler. Other Bodies. In Pessin, A., Goldberg, S. (eds.). *The Twin Earth Chronicles: Twenty Years of Reflection on Hilary Putnam's "the Meaning of 'Meaning'"*. 1st edition. New York: M. E. Sharp, 1996. 432 s. (142-160). ISBN 1-56324-874-3.

CARRUTHERS, Peter. *The architecture of the mind : massive modularity and the flexibility of thought*. 1st edition. Oxford : Clarendon Press, 2006. 462 s. ISBN 0-19-920707-0.

CASSIRER, Ernst. *Esej o člověku*. 1. vyd. Bratislava: Pravda, 1977. 386 s.

CMOREJ, Pavel. *Úvod do logické syntaxe a sémiotiky*. 1. vyd. Praha: Triton, 2002. 228 s. ISBN 80-7254-294-X.

CMOREJ, Pavel. Popperov svet 3. In Havlík, V. (ed.). *Metoda - význam – intence: Popperovské motivy v současném analytickém myšlení*. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2003. 260 s. (11-22). ISBN 80-7007-177-X.

COURTINE, J.-F. Intentionnalité, sensation, signification, excédentaire. In Benoist, J., Courtine, J.-F. (éds.). *Husserl: la représentation vide*. 1re édition. Paris: PUF, 2003. 305 s. (65-83) ISBN 2-13-053516-X.

ČERNÝ, Jiří, HOLEŠ, Jan. *Sémiotika*. 1. vyd. Praha: Portál, 2004. 368 s. ISBN 80-7178-832-5.

DENIS, Michel. Représentation: psychologie. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003. 462 s. (382-384). ISBN 2-13-053338-8.

DENNETT, Daniel C. *Druhy myslí: k pochopení vědomí*. 2. vyd. Praha: Academia, 2004. 174 s. ISBN 80-200-1177-3.

DENNETT, Daniel, HAUGELAND, John C. Intentionality. In: Gregory, R. L. (ed.). *The Oxford Companion to the Mind*. New York: Oxford University Press, 1987. 920 s. (383-386). ISBN 019866124X. Dostupný také z URL = <http://cogprints.org/252/>

DOUBRAVOVÁ, Jarmila. *Sémiotika v teorii a praxi*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. 160 s. ISBN 89-7178-566-0.

ECO, Umberto. *Sémiotique et philosophie du langage*. 2e édition Paris: PUF, 1993. ISBN 2-13-045014-8.

ECO, Umberto. Sign. In Sebeok T. (ed.). *Encyclopedic Dictionary of Semiotics*. 2nd revised and updated ed. Berlin and New York: Mouton de Gruyter, 1994. s 936-47.

ECCLES, John C. *Évolution du cerveau et création de la conscience*. 2e édition. Paris: Flammarion, 1994. 368 s. ISBN 2-08-081294-7.

ENGEL, Pascal. Croyance: philosophie. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003. 462 s. (137-139). ISBN 2-13-053338-8.

FODOR, Jerry A. *The language of thought*. 2nd edition. Haysville: The Harvester Press, 1978. 216 s. ISBN 0-85527-309-7.

FODOR, Jerry A. From Psychosemantics: Individualism and Supervenience. In Pessin, A., Goldberg, S. (eds.). *The Twin Earth Chronicles: Twenty Years of Reflection on Hilary Putnam's "the Meaning of 'Meaning'"*. 1st edition. New York: M. E. Sharp, 1996. 432 s. (192-218). ISBN 1-56324-874-3.

FORTIS, Jean-Michel. Représentation: linguistique. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003. 462 s. (387-390). ISBN 2-13-053338-8.

FREGE, Gottlob. Sens et dénotation. In Frege, G., Imbert, C. (éds.). *Écrits logiques et philosophiques*. 2e édition. Paris: Seuil, 1994a. 234 s. (102-126) ISBN 2-02-022966-8.

FREGE, Gottlob. La Pensée: Recherches logiques. In: Frege, G., Imbert, C. (éds.) *Écrits logiques et philosophiques*. 2e édition. Paris: Seuil, 1994b. 234 s. (170-195) ISBN 2-02-022966-8.

HARTL, Pavel, HARTLOVÁ, Helena. *Psychologický slovník*. 1. vyd. Praha: Portál, 2000. 776 s. ISBN 80-7178-303-X.

HJELMSLEV, Louis. *Jazyk*. 1.vyd. Praha: Academia, 1971. 145 s.

HUSSERL, Edmund. *Recherches logiques*. Tome II, 2e partie. 1re édition. Paris: Presses Universitaires de France, 1962.

HUSSERL, Edmund, TWARDOWSKI, Kasimir. *Sur les objets intentionnels (1893-1901)*. Paris: Vrin, 1998.

CHALMERS, David J. The components of content. In Chalmers, D. J. (ed.). *Philosophy of Mind: Classical and Contemporary Readings*. 3rd edition. Oxford: Oxford University Press, 2002. 688 s. (608-633). ISBN 019514581X. Dostupný také z URL = <http://consc.net/papers/content.html>.

CHALMERS, David J. The Nature of Narrow Content. *Philosophical Issues* 2003, vol. 13, s. 46-66. ISSN 15336077. Dostupný také z URL = <http://consc.net/papers/narrow.html>

CHALMERS, David J. The Foundations of Two-Dimensional Semantics. In Garcia-Carpintero, M., Macia, J. (eds.). *Two-Dimensional Semantics: Foundations and Applications* Oxford: Oxford University Press, 2006. 368 s. (55-140). ISBN 0-19-927202-6. Dostupný také z URL – <http://consc.net/papers/foundations.html>

CHALMERS, David J. Two-Dimensional Semantics. In Lepore, E., Smith, N. (eds.). *Oxford Handbook of the Philosophy of Language*. New York: Oxford University Press, 2006b. 1100 s. (574-606). ISBN 0-19-925941-0. Dostupný také z URL = <http://consc.net/papers/twodim.pdf>

JACOB, Pierre. Intentionality. In Zalta, E. N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [Online]. Fall 2003 edition. Stanford: Stanford University, 2003 [cit. 2008-3-23]. URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2003/entries/intentionality/>. ISSN 1095-5054.

JACOB, Pierre. Le problème du rapport du corps et de l'esprit aujourd'hui: essai sur les forces et les faiblesses du fonctionnalisme. In Andler, D. (éd.). *Introduction aux sciences cognitives*. 2e édition. Paris: Gallimard, 2004. s. 740 (409-447). ISBN 2-07-030078-1.

JOHNSON-LAIRD, Philips N. *Mental models*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1983. 510 s. ISBN 0-674-56881-8.

KISTLER, Max. Réalisme: philosophie. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003. 462 s. (374-375). ISBN 2-13-053338-8.

KOLMAN, Vojtěch. *Logika Gottloba Frega*. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2002. 295 s. ISBN 80-7007-164-8.

LAGERLUND, Henrik. Mental Representation in Medieval Philosophy. In Zalta, E. N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [Online]. Summer 2004 edition. Stanford: Stanford University, 2004 [cit. 2008-3-23]. URL = <http://plato.stanford.edu/archives/sum2004/entries/representation-medieval/>. ISSN 1095-5054.

LE NY, Jean-François. *Comment l'esprit produit du sens*. 1re édition Paris: Odile Jacob, 2005. 416 s. ISBN 2-7381-1592-6.

- MADSEN, Kirsten B. *A History of Psychology in Metascientific Perspective*. Amsterdam: North-Holland, 1988. 605 s. ISBN 0-444-70433-7.
- MATERNA, P. *Svět pojmů a logika*. 2. vyd. Praha: Filosofia AV ČR, 2000. 136 s. ISBN 80-7007-085-4.
- MISTRÍK, Jozef et al. *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor, 1993. ISBN 80-215-0250-9.
- NAKONEČNÝ, Milan. *Encyklopedie obecné psychologie*. 2. rozšíř. vyd. Praha: Academia 1998. 437 s. ISBN 80-200-0625-7.
- NOSEK, Jiří. *Mysl a tělo v analytické filozofii*. 1. vyd. Praha: Filosofia AV ČR, 1997. 204 s. ISBN 80-7007-091-9.
- PACHERIE, Elisabeth. *Naturaliser l'intentionnalité: essai de philosophie de la psychologie*. 1re édition. Paris: PUF, 1993. 252 s. ISBN 2-13-046058-5.
- PAIVIO, Alan. *Mental representation: a dual coding approach*. New York: Oxford University Press, 1986. 305 s. ISBN 0-19-503936-X.
- PALEK, Bohumil. *Základy obecné jazykovědy*. 1. vyd. Praha: SPN, 1989. 285 s. ISBN 80-04-22937-9.
- PEIRCE, Charles S. *Lingvistické čítanky. I., Sémiotika. Sv. 1*. 1. vyd. Praha: SPN, 1972.
- PENROSE, Roger. *Makrosvět, mikrosvět a lidská mysl*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1999. 158 s. ISBN 80-204-0780-4.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Kapitoly z analytické filosofie*. 1. vyd. Praha: Filosofia AV ČR, 2005. 320 s. ISBN 80-7007-207-5.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Logika ve filosofii, filosofie v logice: historický úvod do analytické filosofie*. 1. vyd. Praha: Herrmann, 1992. 124 s.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Úvod do teoretické sémantiky. Principy formálního modelování výnamu*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2003. 193 s. ISBN 80-246-0635-6.
- PEREGRIN, Jaroslav. *Význam a struktura*. 1. vyd. Praha: Oikoyomenh, 1999. 292 s. ISBN 80-86005-93-3.
- PITT, David. Mental Representation. In Zalta, E. N. (ed.). *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* [Online]. Fall 2008 edition. Stanford: Stanford University, 2000, last mod. Jul 21, 2008 [cit. 2008-3-23]. URL = <http://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/mental-representation/>. ISSN 1095-5054.
- PEXIDR, Karel. *Psychologie a gnoseologie*. 1. vyd. Dobrá Voda: Nakladatelství Aleš Čeněk, 2000. 319 s. ISBN 80-902627-6-7.
- POPPER, Karel. *La connaissance objective*. 2e édition. Paris: Flammarion, 1998. 578 s. ISBN 2-0808-1405-2.

- PROUST, Joëlle. Intentionnalité: philosophie. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003a. 462 s. (236-238). ISBN 2-13-053338-8.
- PROUST, Joëlle. Phénoménisme: philosophie. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003b. 462 s. (341-342). ISBN 2-13-053338-8.
- PROUST, Joëlle. Représentation: philosophie. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003c. 462 s. (390-392). ISBN 2-13-053338-8.
- PSTRUŽINA, Karel. *Svět poznávání: k filozofickým základům kognitivní vědy*. 1. vyd. Olomouc : Nakladatelství Olomouc, 1998. 183 s. ISBN 80-7182-074-1.
- PUTNAM, Hilary. 'The Meaning of 'Meaning''. In Pessin, A., Goldberg, S. (éds.). *The Twin Earth Chronicles: Twenty Years of Reflection on Hilary Putnam's "the Meaning of 'Meaning'"*. 1st edition. New York: M.E. Sharp, 1996. 432 s. (3-52). ISBN 1-56324-874-3.
- RASTIER, François. Sémantique: linguistique. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003a. 462 s. (405-408). ISBN 2-13-053338-8.
- RASTIER, François. Signification: linguistique. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003b. 462 s. (417-419). ISBN 2-13-053338-8.
- RECANATI, François. Externalisme/Internalisme: philosophie. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003. 462 s. (191-193). ISBN 2-13-053338-8.
- REY, Georges. Fonctionnalisme: philosophie. In Houdé, O. (éd.). *Vocabulaire des sciences cognitives*. 1re édition. Paris: PUF, 2003. 462 s. (202-205). ISBN 2-13-053338-8.
- RUISEL, Imrich, RUISELOVÁ, Zdena. *Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie*. Bratislava: Veda, 1990. 308 s.
- SAUSSURE, Ferdinand de. *Kurs obecné lingvistiky*. 2. vyd. Praha: Academia, 1996. 468 s. ISBN 80-200-0560-9.
- SEARLE, John R. *Mysl, mozek, věda*. 1. vyd. Praha: Mladá fronta, 1994. 129 s. ISBN 80-204-0509-7.
- SEDLÁKOVÁ, Miluše. *Vybrané kapitoly z kognitivní psychologie: mentální reprezentace a mentální modely*. 1. vyd. Praha: Grada Publishing, 2004. 252 s. ISBN 80-247-0375-0.
- SEDLÁKOVÁ, Miluše. Kognitivní hnutí v americké psychologii. In Hoskovec, J., Nakonečný, M., Sedláková, M. *Psychologie XX. Století*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 2002. 295 s. (210-280). ISBN 80-246-0300-4.
- SEDLÁKOVÁ, Miluše. Příspěvek k analýze pojmu mentální reprezentace v soudobé psychologické teorii. *Československá psychologie*. 1992, Roč. 36, č. 4, s. 289-308.
- SOLNCEV, Vadim M. *Systém a struktura v jazyce*. 1. vyd. Praha: Academia, 1981. 271 s.
- STERNBERG, Robert J. *Kognitivní psychologie*. 1. vyd. Praha: Portál, 2002. 636 s. ISBN 80-7178-376-5.

ŠPŮR, Josef. *Úvod do systematické filosofie: gnoseologie*. 1. vyd. Dobrá Voda: Čeněk, 2002. 159 s. ISBN 80-86473-17-1.

THAGARD, Paul. *Úvod do kognitivní vědy: mysl a myšlení*. 1. vyd. Praha, Portál, 2001. 232 s. ISBN 80-7178-445-1.

TONDL, Ladislav. *Problémy sémantiky*. 1. vyd. Praha: Academia, 1966.

TONDL, Ladislav. *Mezi epistemologií a sémiotikou. Deset studií o vztazích poznání a porozumění významu*. 1. vyd. Filosofia AV, Praha 1996. 224 s. ISBN 80-7007-076-5.

TONDL, Ladislav. *Problémy sémantiky*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2006. 419 s. ISBN 80-246-1075-2.

TROADEC, Bertrand, MARTINOT, Clara. *Le développement cognitif: théories actuelles de la pensée en contextes*. 1re édition. Paris: Bélin, 2003. 304 s. ISBN 2-7011-3215-0.

UBALDO, Nicola. *Obrazové dějiny filozofie*. 1. vyd. Praha: Universum, 2006. 584 s. ISBN 80-242-1578-0.

URBÁNEK, Tomáš. *Psychosémantika: psychosémantický přístup ve výzkumu a diagnostice*. 1. vyd. Brno: Psychologický ústav AV ČR, Nakladatelství Pavel Křepela, 2003. 361 s. ISBN 80-86669-03-3.

SHRNUTÍ

Diplomová práce je koncipována jako teoretická studie mapující problematiku reprezentačního a intencionálního obsahu mysli jakožto principiálních psychologických konceptů na pozadí základních sémantických koncepcí znaku a jeho významu. Záměrem je modelovat mentální reprezentaci a intencionalitu jako sémantické funkce mysli a z této perspektivy pak koncept mentálního obsahu nahlédnout v analogii ke znakovému významu, přičemž předpokládaná analogie bude sledována na úrovni strukturálních a ontologických charakteristik obsahu a významu. Hlavním cílem práce je zpracování kritického přehledu hlavních trendů této problematiky, jež v české psychologii dosud nebyla předmětem žádné ucelené studie.

SUMMARY

The present thesis is conceived as a theoretical study mapping the problem of the representational and intentional mental content, as principal psychological concepts, on the background of fundamental semantic conceptions of sign and its meaning. The intention is to model the mental representation and intentionality as semantic functions of mind, and then, from this point of view to understand the concept of mental content by analogy with sign meaning. The assumed analogy is observed at the level of structural and ontological characteristics of the content and the meaning. The objective of this paper is to elaborate a critical survey of main trends in this problem, which haven't yet been object of any integrated study.